# Özgür Topluma Doğru

*Toplum, devlet ve özgürlük üzerine*

İBRAHİM GÖZEL

# Özgür Topluma Doğru

*Toplum, devlet ve özgürlük üzerine*

*İbrahim Gözel*

SosyalSanat · 2026

# İçindekiler

Birinci Kısım: Özgür Topluma Doğru

İkinci Kısım: Eskizler

Üçüncü Kısım: Özgür Üreticiler Birliği

Dördüncü Kısım: Doğu ve Batı Devletleri

Beşinci Kısım: Komünal Toplumdan Yeni Yapılanmaya

Altıncı Kısım: Sollar, Devrimler ve Tarihin Sonu

Yedinci Kısım: Kapitalizmin Alternatifi ve Devletin Demokratizasyonu

# Sunuş

Bu kitap, yıllar boyunca sosyalsanat.net'te yayımlanan toplum, devlet, mülkiyet ve özgürlük üzerine yazıların bir araya getirilmesiyle oluştu. Hepsinin ortak sorusu şudur: İnsan emeği neden tarih boyunca hep başkalarının mülkü oldu ve bu nasıl sona erebilir?

Kitabın temel tezi basittir: Kölelikten serfliğe, serflikten ücretli emeğe uzanan tarih, emeğin artısına başkalarının el koymasının tarihidir. Bu el koyma ister özel mülk sahibi eliyle ister kamu, yani devlet eliyle yapılsın, sonuç değişmez. Sovyet deneyimi, üretim araçlarını devlete devretmenin emekçiyi özgürleştirmediğini, yalnızca tek bir patron yarattığını gösterdi. Çıkış yolu, devleti ele geçirmekten önce yeni bir ekonomiyi kurmaktır: emeğin kiralanmadığı, artı emeğin çalışanlar arasında bölüşüldüğü, sermayenin yalnızca faiz ve kira aldığı özgür üreticiler birlikleri.

Yedi kısımdan oluşan kitap bu düşünceyi farklı yönlerden ele alıyor:

1. **Özgür Topluma Doğru:** Tacir, ücret, mülkiyet ve emek birimlerinin nasıl işleyeceği.

2. **Eskizler:** Pozitif bilgi, metafizik ve devlet üzerine kuramsal notlar.
3. **Özgür Üreticiler Birliği:** Proleterlik, suç, vicdan ve talan ekonomisi.
4. **Doğu ve Batı Devletleri:** Milliyetçilik ile ümmetçilik, demokratik sosyalizm ve emek örgütü.
5. **Komünal Toplumdan Yeni Yapılanmaya:** Mülkiyetin tarihi ve emek mülkiyeti.
6. **Sollar, Devrimler ve Tarihin Sonu:** Fransız ve Sovyet devrimleri, Marx'ın "dev birliği" ve liberal demokrasi.
7. **Kapitalizmin Alternatifi ve Devletin Demokratizasyonu:** Yeni bankacılık, sivil toplumun ekonomik gücü ve hizmet devleti.

Metinler yazıldıkları dönemin izlerini taşıyor; bazı düşünceler farklı yazılarda yeniden ele alınıyor. Kitaplaştırırken yazım hataları düzeltildi, devrik cümleler anlamına göre toparlandı, başlıklar eklendi; başka yazarlardan yapılan uzun alıntılar özetlendi. Aynı yazının tekrar eden bölümleri bir kez alındı; "Doğu ile Batı" ve "Değişimin Mantığı" kitaplarında yer alanlar burada yinelenmedi.

İbrahim Gözel

# Birinci Kısım: Özgür Topluma Doğru

## Tacir, ücret ve mülkiyet

**Tacirin gücü.** Proletaryanın karar organlarında en az bulunduğu, ücretli olarak da en az yer aldığı kesim tacirlerdir. Tacirlik, üretici gibi güçlü bir örgütlenme gerektirmez; basit bir örgütlenmeyle aracılık yapar. İlk gelişimini daha çok bir aile örgütü olarak tamamlar. Üretimin dışında durur; üretimin sonuçlarını tüketim kanallarına dağıtırken daha çok kazanmak için sermayesini üreticiye ve rant sahibine mal karşılığı verir ve piyasanın aktörü olarak ortaya çıkar. Spekülatif bir sınıf payandası olarak piyasadaki fazla ürünü toplar, kendi çıkarlarına göre tüketim kanallarına sunar. Arz ve talep yasalarını ve insanların tüketim eğilimlerini kullanarak, üretim dışı bir kâr elde etmek için proletaryaya ve tüketiciye karşı her mekanizmayı kullanır.

Üretim dışı bir sermaye aktörü olarak tüketimdeki son karar hep tacirindir. Üretim aşamasında ücretliler karar organlarına yükselebilir; ama tacirliğe yükselemez.

Kamu mülkiyetinin en büyük sorunu da ticareti beceremememek, pazarlayamamak değil miydi? Tacir riski sever; üretim ile tüketim arasında çıkar dengesini gözeterek çalışır. Malın arzına ve talebine göre hareket eden, en hızlı ve tek başına karar vermeyi gerektiren bir yapıdır. Üretimi artırmak için teknoloji ve yetenek ne ise, tacir de piyasada üretim ile tüketim dengesinden aslan payını kendine çıkaran kesimdir.

Bu yüzden tüketim zincirinin son halkasını tacir oluşturur. Marketlerle birlikte ücretliler bu alanda da yoğun olarak çalıştırılmaya başlandı; aileden gelen tacirlik, kapitalistin kurduğu küçük birimlerden kurumsallaşmaya ve çeşitlenmeye doğru gelişti. Üretim ekonomisi gibi tüketim ekonomisi de ücretli emeğe dayanmaya başladı.

**Amaç: ücretli emeğin kaldırılması.** Burada amaçlanan, ücretli emeğin ortadan kaldırılması, mülksüzlerin mülk sahibi olması, sahipsiz ekonomiyi çalışan her birimin sahiplenmesidir. Kamu mülkiyetinde devlete ücretli çalışılan hantal bürokratik ekonomi önerilmiyor. Özel mülkiyet ve tüzel kişiler adına ücretli çalışıp sömürünün sürmesi de istenmiyor. Yalnızca mülkü ve malı olanın değil, mülksüz ve malsız birey ve birimlerin de ekonomiyi sahiplenmesi amaçlanıyor.

Özel mülkiyet kişiye bağlı ve sınırlı kalmalıdır. Üretime katılan herkesin, katıldığı oranda üretim araçlarını kendi malı gibi gördüğü, o birimden ücret alan değil kârına ve zararına ortak olan, gelişimine katkı veren birimler kurulmalıdır. Ne kadar üretim, o kadar paylaşım.

Burada üretim ekonomisinin siyasi iktidarı ele geçirip proletaryayı yönetmeye talip olduğu sanılmamalıdır. Evet, proletarya kapitalisti de yönetecektir; ama üretimdeki pay adilçe bölüşülecektir.

**Birikmiş emek, potansiyel emek.** Olaya şöyle bakalım: Sermaye ya da üretim araçları birikmiş emektir. Proletaryanın buradaki gücü nedir? Potansiyel emektir. Potansiyel emek olmadan birikmiş emeğin kendini artırma gücü nedir? Sıfırdır. Çünkü doğanın kendi döngüsü canlılığı yalnızca yeniden üretir; mekanik bir üretimin, insan eliyle bir üretimin oluşması için mutlaka bir ateşleyiciye, irade gücüne ihtiyaç vardır.

Bugüne kadar sermaye, üretime potansiyel emeği katarak ama onu dışlayarak ve savaş ekonomisine dayanarak ayakta kaldı. Birikmiş emek, savaş ekonomisinden vazgeçip barış ekonomisine yönelmedikçe en iyi bildiği şeye, savaş ganimetinin paylaşımı olan özel mülkiyet ekonomisine yenik düşecektir. Bu yarışın sonunda bir galip olacak: savaş ekonomisi mi, barış ekonomisi mi? Savaşa savaşla, ama barışa da barışla gitmek gerekir.

**Proletarya kendini aşmalı.** Çünkü bu, üretenlerin ekonomisidir. Üretenleri ürettikleri kadar tüketebilir kılmak için onları mülksüzleştirmekten vazgeçmek gerekir. Kapitalizm nasıl karşıt sınıfı göreceli olarak mülksüzleştirip sonra göreceli olarak mülklendirmeye başladıysa, biz de yeni dünya projesinde ücreti kaldırarak proleteri ücretli bir köle olarak değil, üreten ve ürettiğinden sorumlu olan bir konuma getirmeliyiz.

Proletaryayı büyütmeden, ücretli köle olarak ortadan kaldırmalıyız.

Proletarya kendini aşmadıkça, özel mülkiyetin ürünü olan ücretli emek de sürecek ve her şeyi özel mülkiyete almaya çalışacaktır. Ücretli emeği reddettiğiniz anda özel mülkiyet kendi kabuğuna çekilir. Mülkiyet egemen sınıfın, bir tabakanın ya da bürokrasinin elinden alınmadıkça, her şeye sahip olduğu gibi insana ve emeğe de tahakküm etmeye devam edecektir.

## Devlet ya da Özel Mülkiyetin Bekçisi

**Bekçi değişti.** Eskiden toprak sahiplerinin özel mülkiyetini krallar bekliyordu; bugün özel mülkiyeti devlet bekliyor. Bütün mülkiyet üzerinde tam hâkimiyet kurmak için devleti ele geçirmek yetmez; ücretli emeğin de ortadan kalkması gerekir.

Bunun bugünkü sendikalar aracılığıyla yapılacağını, proletaryanın böylece iktidar olacağını ya da örgütlü gücüyle bunu destekleyeceğini beklemek yalnızca kapitalistin ekmeğine yağ sürer. Proletarya güçlü bir proletarya olur, ama kapitalist de güçlü bir kapitalist olur.

**Sendikalizm dönüşmeli.** Sendikalizm tasfiye edilmeli, bu örgütlü güç dönüştürülmelidir. Sendikalizm iyi bir mücadeleci proletarya üretmekle yetinmemelidir; tıpkı köle isyanlarının yalnızca isyancı bir köle üretmesi gibi. Sendikalizm içinde iyi bir proletarya yetişir; ama üretime gelince yine başında kendisini yönlendirecek birini ister. Tıpkı devleti ele geçiren proletaryanın kendisini yönetecek bir bürokrasi yaratması gibi.

Öyleyse proletarya iktidara yürümeden önce kendini aşmalıdır. Küçük sendikal birikimlerinden yola çıkarak tüketim ekonomisindeki gücü de ele geçirmelidir. Tüketimdeki tekeli ele geçiren, üretimi yönlendirme ve dönüştürme gücünü de kazanır.

**Tüketim ekonomisinin tuzağı.** Kapitalist nasıl kapitalist oldu? Ticaretle. Bugünkü ekonomi de bir tüccarlık ekonomisidir. Tüccar ve fabrikatör reklamlarla tüketimi yönlendirir; proletaryanın elindeki birikimsiz birikimi, yani ücreti, tüketime aktarır. Ücretliyi parasız, birikimsiz bırakarak onu yeniden mülksüzleştirir, yani köleleştirir. Daha çok tüketmesi için insanın zayıf yanlarından yararlanır, tüketim ekonomisini sürekli canlı tutar.

Buradaki tüketimin amacı kişinin refahı ve doyumu değildir. Amaç, kapitalistin kendi ürettiği malın tüketilmesi, verdiği ücretin kendisine geri dönmesi ve ücretlinin tasarruf bilinci kazanmasının engellenmesidir. Ekonominin el vermediği durumlarda devlet devreye girer: yeni vergiler konur ya da mal ve malzeme fiyatları belirlenerek kapitalistin yarattığı açıklar kapatılmaya çalışılır; ekonomi yeniden düzenlenir.

Kamu mülkiyeti de özel mülkiyetin ekonomide yarattığı tahribatı ve açıkları kamu hizmeti adına kapatır. Yasama ve yargı gücüyle sömürü üç yoldan devam eder: fabrikatörün emekçi üzerinden kâr elde etmesi; tacirler aracılığıyla toprağa bağımlı köylünün tarımsal üretimine el konması; ve en sonunda devleti ve milleti yönetmek adına alınan vergilerle toplumun birikimlerine devlet eliyle el konması.

**Tüketimi ele geçirmek.** Ücretliler gecesini gündüzüne katarak tüketimi ele geçirmelidir; tıpkı tüccarların ticari zenginlikleriyle toprak ağalarını ve derebeylerini yıkması gibi. Aracı kesimin, tüccarlığın önüne geçildiğinde fabrika üretimi de yönlendirilebilir. Fabrikalarda ücretlilerin üretime katılma oranı yüksek olduğundan, üretimden pay alma mücadelesi tüketimin yönlendirilmesiyle desteklenirse üretimdeki dönüşüm kolayca sağlanır.

**Özel mülkiyet sınırlarına çekilmeli.** Burada özel mülkiyetin ortadan kaldırılması amaçlanmıyor; özel mülkiyet kendi sınırlarına ve sorumluluklarına geri çekilmelidir. Özel mülkiyet, insanları köleleştirip mülksüzleştirerek kendine bağımlı ücretli emeğe zorlayamaz; emeği ücretli olarak kullanamaz. İnsan emeği ücretlendirilemeyecek kadar büyük bir potansiyel taşır; bu potansiyelin değerlendirilmesi ve yetiştirilmesi gerekir. Yapılması gereken şudur: Taşınır ya da taşınmaz mal ücretlendirilebilir, kiralanabilir; ama mülkiyetin insan emeği üzerindeki tahakkümü kaldırılmalı, zor insan üzerinde değil meta üzerinde uygulanmalıdır. Bu yeni çağda köleliğe son vermezsek, nükleer dünya bilimi insanlığa son vermek için geliştirmeye devam edecek; savaşlar daha da yıkıcı olacak.

Yoksa dünyamız yaşanılır bir dünya olmak yerine kötülüklerle, açlıkla, ücret için savaşılan bir dünya olmaya devam eder. İyi bir dünya istiyorsanız kendi güvenliğiniz için de savaşmak zorundasınız, efendiler. Bundan sonra dünya dünkünden daha güvenli olmayacak.

**Yeni insan doğuyor.** Dünyaya yeni bir insan doğuyor. Çünkü kendini geliştirecek hiçbir aracı olmayan köle emeği, mülk sahiplerinin mülkü olmuş; onlar için çalışmaya rıza gösterecek kadar biçimsizleştirilmiş, iğdiş edilmiş; yeni insanın ortaya çıkmasına izin verilmemişti. Mülk sahipleri her aracı kullanarak kendilerini geliştirdi; mülksüzler ise mülklülere bağımlı kılınıp her bakımdan kullanıldı, kendilerini geliştirmelerine izin verilmedi. Devleti ele geçirerek özgür emek yaratma çabaları da kamu mülkiyetinin açmazları ve çıkmazları içinde, piyasa ekonomisi karşısında parçalandı.

Yeni insan, tıpkı yeni tüccarların kendi ekonomileri ve birikimleriyle sanayilerini geliştirip aristokrasinin elinden iktidarı alması gibi ortaya çıkacaktır. Yapılması gereken, önce tüketim pazarını kolektif bir yapıyla yönlendirmek ve bunu mutlaka ücretli emeğin kaldırıldığı bir yapı olarak kurmaktır. Oluşan birikimler insan emeğinin sömürüsünde değil özgürleşmesinde kullanılmalıdır. Emek, alınıp satılan ücretli bir öğe değil, kârına ve zararına ortak olmalı; gelir çalışanlara aktarılmalı, birikim de yeni bir sol sermayenin oluşmasında kullanılmalıdır. Ücretli emeğe hiçbir şekilde izin verilmemelidir.

**Sol sermaye ve özgür sınıf.** Herkes çalışması, verimliliği ve yetenekleri ölçüsünde aylık ödemesini alır; kalan para sermayenin artırılmasında ve bu çalışma koşullarındaki yeni ve özgür insanın emeğine yatırım yapılmasında kullanılır. Bu yapıya giren birimler tüketimlerini ve birikimlerini sol sermaye içinde değerlendirmelidir. Yeni insan ve yeni sermaye, kendi özgür sınıfının dışında

kullanılmaz. Özgür sınıf, egemen sınıflar gibi kendisi dışındaki bütün sınıflara mesafeli, ayırt edici, özel ve özgür bir sınıf olmalıdır; ancak böylece bütün sınıfların ortadan kaldırılmasında, özgür emeğin ve özgür insanın ortaya çıkmasında başarılı olabilir.

Yeni ve özgür insan, tarih sahnesine çıkacak kadar gelişimini tamamlamıştır. Yeni CEO'lar dünyayı yeniden şekillendirmeye başladılar; eski sahiplere değil kendilerine çalışarak daha yaşanılır bir dünya kurgulamaya devam edecekler. Artık dünya sahipsiz değildir. Bütün üretim, köle emeğini ortadan kaldıracak biçimde yeniden tasarlanmalıdır.

Eski mülk sahipleri, dünyayı kendilerinden başka sahiplenecek birilerinin olduğunu, insanlığın sahipsiz olmadığını görecekler. Özgür insan ortaya çıkıp ücretli ya da angarya biçimindeki kölelik kaldırıldığında köle isyanları da ortadan kalkacak; toplumlar kendi refahları için daha çok çalışacak. Çünkü herkes piyasada bir aktör, üreten bir aktör olarak yer alacak.

**İrsiyet ekonomisi.** Ülkeyi yalnızca mülk sahiplerinin yönetmesine izin verilmemelidir. Özel mülkiyet krallıklar gibi babadan oğula geçerek ekonomiye irsiyet damgasını vuruyor. Büyük ailelerin ekonomiyi, dolayısıyla ülkeyi tek başına yönetmesine izin verilmemelidir. İrsiyet ekonomisinde aile aidiyeti ekonomiyi ele geçirir; ailedeki inişler, çıkışlar ve bölünmeler şirketlerin bölünmesine, ekonominin küçülmesine yol açar. Aynı ailenin ülkeyi yönetip refahı ele geçirdiği krallıklar ve imparatorluklar dönemi kapandı; ama piyasa ekonomisinde bu anlayış hâlâ

başat. Bu da emeğin sömürülmesinin ve insanın köle gibi kullanılmasının aracı oluyor.

Özel mülkiyet tarihsel ölçülerine indirgenmelidir. Tarihsel görevini tamamlamıştır; artık birikim yaratmak ve paylaşmak insanlığın gelişimiyle birlikte yürümelidir. Dünün savaş tacirleri esirleri çalıştırarak köle emeğini yarattı. Bugün mülk sahipleri, mülksüzleştirdikleri insanları piyasa koşullarında karın tokluğuna çalıştırıyor; günlük ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ücretle onları bağımlı, maaşlı köleler yapıyor. İşsiz kalma ve işten atılma korkusu üzerine kurulmuş bütün bir ekonomi, insanı çarkları arasında öğütüyor. Savaşlar, devlet ve insan zoruyla katledilen insanlar; hepsi ekonominin yarattığı bunalımlardır. Bütün bunlar yasalarla bağlanır: Mülk sahipleri her aracı elinde tutarken sermayesi olmayanların kişilikleri, kimlikleri, ahlâkları, hatta bedenleri hak ve adalet adına yok edilir.

Ekonomi aile aidiyetinden kurtarıldığında, aile içindeki özel ruh hâlleri genel ekonomiye yansımayacaktır.

**Sendikadan tacirliğe.** Proletaryanın yapması gereken, ticaretin aileden doğduğu bilinciyle sendikalarını da aile hâkimiyetinden kurtarıp tacirliğe başlamaktır. Önce kendi tüketim kalemlerini belirlemeli, kendi üyeleri üzerinden bir tüketim ağı kurmalı ve bunu kendi birimine dönüştürmelidir. Herhangi bir tacirin malını değil, kendi üretim aşamasında kurduğu birimin malını almalıdır.

Özgür emek birliği, başat sınıflar gibi kendini korumalı, kollamalı ve geliştirmelidir. Aksi hâlde ekonomi savaş hâlindeki gibi "her şey mubahtır" kuralına döner; savaş

ekonomisinin köle ekonomisine dönüşmesi de hiç zor olmaz.

## Emek birimleri nasıl işler?

**Üçte bir kuralı.** Proletarya tüketirken gücünü göstermelidir. Burada tacirlik yapan birimin yapısı çok önemlidir. Üyeler önce yalnızca emeklerini koyar; sonra para ve emek birikimleri satışı artırdığı oranda kârı paylaşır. Sermaye bir söz hakkına sahiptir, ama birikmiş emeğin payı hiçbir zaman üçte biri geçemez. Çünkü sermaye üretimin yalnızca ana parçasıdır; potansiyel emek olmadan hiçbir şeydir.

Mülkiyetin ya da birikmiş emeğin potansiyel emek üzerindeki egemenliği, kiralanması ya da ortada biriken emeğin yeniden üretime döndürülmesi sırasında, birikmiş emek bir "emek kağıdı"yla kişilere mülk olarak bağlanır. Ama tarihsel sınırları nedeniyle kârdan ancak potansiyel emeğin izin verdiği oranda, yani üçte bir oranında pay alabilir. Bu pay, üretim araçlarının yenilenmesi, amortismanı, birikmiş emeğin yeniden üretime katılması ve söz sahibi olabilmesi için gereklidir.

Mülkiyet, insanların birikim yapmasının ve birikimlerini artırmasının etkenlerinden biridir. Tarihe baktığımızda üreticinin birikim eğilimi olmadığını, bu yüzden kendi köleleştirilmesine giden yolu açtığını görürüz. Bu nedenle piyasa kuralları içinde biriktirme ve büyüme hırsı, tarihin itici gücü, üretimin motorlarından biri olmalıdır. Üretim araçları kiralanamadığında ya da değerli kağıt olarak sermayeye dönüştürüldüğünde, o da potansiyel emek gibi

üretimin bütün maliyetine, kârına ve zararına ortak olur. Özgür emeğin oluşması için emekçi, her bakımdan üçte iki oranında katılıma sahiptir.

**Kim yönetir?** Kimse kendinden menkul olarak, atamayla ya da birikmiş emeğin, yani malının gücüyle birimi yönetme hakkına sahip değildir. Üretenler ve sermaye sahipleri birlikte, yönetecek birimi seçer; bu birim de kendi kadrosunu kurar. Başarısız olan, üretimi artıramayan gider; üretimi artıran belli bir süre yönetir. Aynı kişi en fazla üç dönem yönetebilir; üç dönemin sonunda yönetimi başkasına devreder.

Her çalışanın bir oy hakkı vardır; birikmiş emek sahibinin de bir oy hakkı vardır. Kaç sahip varsa, her biri çalışanlar gibi eşit ölçüde yönetime katılma ve yöneticisini seçme hakkına sahiptir. Ama sermaye gücü, yani birikmiş emek, hiçbir zaman potansiyel emekten fazla oya sahip olamaz. Çünkü artık tarihini ve talihini yönetecek olan mülk sahipleri değil, asıl emek sahipleridir. Kamu mülkiyetinde devlet payı nasıl yüzde elli birden az olamazsa, potansiyel emek de asıl kamusal gücü temsil ettiği ve kamu mülkünün yerine geçecek tarihsel güç olduğu için sözde ve kararda her zaman yarıdan fazla güce sahip olmalıdır. Bu, paylaşım ve yönetimde başat bir güç olarak tarih sahnesine çıkacaktır. Burada belirtilen yüzdeleri her yönetim kendi seçtiği güçlerin yararına yeniden belirleyebilir.

**Gerçek bireycilik.** Tarih sahnesinde "bireycilik" olarak sunulan özel mülkiyet gücü, aslında insanları mülksüzleştirip zavallı ve güçsüz bırakarak mülk sahibinin

insan üzerinde kurduğu güçten başka bir şey değildir. Bizim yeni toplumumuz kişinin gerçek bireyciliğini, bireyin gerçek özgürlüğünü ilan edecektir. Özel mülkiyet, mülk sahibinin gücü; ama gerçek anlamda bireyin zavallılığıdır. Özgürlük diye sunulan her şey kağıt üzerinde eşit haklardır; ama maddi koşullar eşit değildir.

**Nominal mülkiyet: oyun kurucu sermaye.** Üretimi paylaşan bu iki emek türünün farklı bileşimleri olabilir; asıl belirleyen potansiyel emektir. Potansiyel emek, maddi sermayesi yani birikmiş emeği olmasa da nominal sermayeyle, yani parayla, birikmiş emeği satın alabilir; karşılığında kira bedeli gibi bir faiz öder. Piyasada bunu aracı kurumlar yönlendirir. Ama sermaye hiçbir zaman tek başına, mülkiyet karşılığı aldığı parayı kendisi kullanamaz; ancak bir yönetim aracılığıyla, deneyimli ve birikimli potansiyel emek sahipleri de tıpkı mülk sahipleri gibi kredi alabilir. Bu para doğrudan potansiyel emek sahibinin değil, krediyi veren kurumun sorumluluğundadır. Kurum, faiz ya da kira geliri olarak, ana parayı geri alana kadar emek mülkiyetinin kurumsallaşmasını izler ve birikimlerinden yararlanır.

Ekonominin gelişmesi ve yeniden kurgulanmasında nominal mülkiyet, yani anapara, oyun kurucu rolü oynar. Yeni ürünlerin geliştirilmesinde risk alınması gereken zamanlarda ve yeni enerji kaynaklarının yaratılmasında, kamu mülkiyeti gibi, nominal mülkiyet de rol oynar. Ama spekülatif hareketlerle paradan para kazanma dönemi bitmiştir; ekonomi artık emek mülkiyeti üzerine kuruludur ve nominal mülkiyet riski paylaştığı için yeni ekonomide

oyun kurucu olarak yer alacaktır. Sermaye sahibi anaparasını faiziyle birlikte geri aldığında kurum üzerindeki rolü biter.

**Emekçinin mülk sahibi olması.** Her birim kendi bölüşüm oranlarına göre paylaşımı yaptıktan sonra birikimini şirketin öz varlığına eklediğinde şirket büyür. Potansiyel emek de kazancını sermaye olarak ya da şirketin varlığına katarak şirket üzerinde mülkiyet sahibi olur. Böylece emek mülkiyeti, birikmiş mülkiyete sahip olarak mülksüzlerin değil mülklülerin arasına girer; potansiyel emeğini geliştirecek maddi bir güce kavuşur. Bireyin varsayılan özgürlüğü ete kemiğe bürünür, gerçek bir eşitliğe ve özgürlüğe dönüşür.

**Eşit ücret neden eşitsizliktir?** Herkesin eşit ücret aldığı, dolayısıyla herkesin eşit özgürlüğe sahip olacağı tezi, tarihsel veriler ışığında başka bir eşitsizliktir. Toplumu varsayımsal olarak eşit parçalara bölmek yeni bir eşitsizlik yaratır. Kamu mülkiyetinin piramit biçimindeki yönetiminin yerine yatay bir eşitleme koymakla toplum eşitlenmez. İnsanları değerlerine ve katkılarına göre değerlendirmeyen eşit bölüşüm ilkesi, piramit yönetiminden bile daha geri bir yönetim ve bölüşüm yaratır ve kendini durağanlaştırır.

Çünkü eşit bölüşüm ancak eşit emek gücüyle mümkündür; oysa hiçbir emek gücü diğerine eşit olamaz. Potansiyel hiçbir zaman ölçülemez. Emek gücü dışındaki güçler ölçülebilir; bu yüzden bir değerleri vardır. Ölçülebilen güç enerjidir. Bir insanın birime katkısı ile bir başkasının katkısı farklıdır; çünkü insanlar ne bedenleriyle ne aklıyla

ne de bilgisiyle birbirine eşittir. Bu yüzden ona potansiyel emek denir. Emek ancak ortaya çıkardığı enerjiye, üretim ve yeniden üretim gücüne göre değerlendirilmelidir. Yapılması gereken, herkese emeğine ve yeteneğine göre karşılığını vermektir. Birikmiş emeğin belli bir kapasitesi vardır; ama insan, yani potansiyel emek, kimi zaman kendini aşan, kimi zaman batan çıkan bir varlıktır. Bu yüzden potansiyel bir güç taşır.

**Söz, yetki ve oy.** Emek mülkiyetinin esas olduğu yeni ekonomik birimlerde emek güçleri birey olarak söz hakkına sahiptir. Özel mülkiyette de çalışanın söz hakkı vardır, ama yönetimde yetkisi ve oy hakkı yoktur. Emek güçlerinin hâkim olduğu yeni ekonomide ise çalışan hem söz hem yetki hem de oy hakkına sahiptir. Özel mülkiyetin hâkim olduğu yerde yetki ve oy mülk sahibinindir. Potansiyel emek sahibi yalnızca kendi kendine söylenir, çözüm üretir; ama ücretinin üzerindeki her türlü getiriden uzak tutulur. Mülk sahipleri eski mülklerine yenilerini eklerken ücretli emek, köle emeği gibi, kendini her gün yeniden pazarlamak zorundadır.

Ücretlinin çalışmama ya da fazla dinlenme gibi hiçbir özgürlüğü yoktur. Boş zamanını değerlendirecek, kendini geliştirecek, yenileyecek sanattan ve yaşamın zenginliklerinden uzak tutulur; böylece gerilemesi, köleleşmesi ve sürüleşmesi sağlanarak ekonomi yeniden üretilir. Bu düzen tarih sahnesinde yeterince birikim yapmıştır.

**Tıkanan tarih.** Artık tarih sahnesinde tıkanma, bunalımlar, krizler ve spekülatif oluşumlar yaşanıyor. Ekonominin tek

elde birikmesi ve tek elden savrulması, mülk sahiplerinin yüksek harcamaları, üretim dışı faaliyetler ve yaratılan birikimlerin toplum dışına savrulması toplumları yeni çıkmazlara götürüyor. Ve toplumlar artık bunları rahatça görebiliyor; internet aracılığıyla birbirleriyle iletişim kurabiliyor.

# İkinci Kısım: Eskizler

*Eskizler'in ilk sayfaları (özgür üreticiler birliği, iktidarı almak ile iktidar olmak, kamulaştırma, piyasa, totaliter demokrasi ve totaliter sosyalizm, gecikmiş sanayileşme) "Değişimin Mantığı" kitabının ilk bölümünde yer aldığı için burada tekrarlanmadı. Bu kısım, karalamaların kaldığı yerden devamıdır.*

## Sosyalist ekonominin zamanı

Kapitalizm, sınıf olarak tek ve egemendir; aynı zamanda ulusçudur. Egemen sınıf olduğu kadar egemen ülke konumuyla da diğer ülkeleri kendine uydu yapar. Sosyalist ekonomi, aydınlanan dünya ve sömürüden yeni kurtulan ülkeler için bir alternatif oldu; ama hiçbir zaman gelişmiş bir model oluşturamadı. Çünkü yaratılan, sosyalist bir ekonomi değil, sanayileşme ekonomileriydi. Artık dünyada kapitalistleşmemiş, kapitalizmin girmediği köy kalmadı sayılır. Dolayısıyla şimdi sosyalist ekonomiyi yaratmanın zamanıdır; elbette yalnızca devletin eliyle değil.

**Devletçiliğin iki yüzü.** Kapitalizmde devlet, ekonomik yeniden üretimde etkin rol de oynayabilir (Keynesçilik),

ekonomik süreçten çekilebilir de (neoliberalizm). Her ikisi de bir tür devletçiliktir. Fark şu ki biri burjuvazinin denetiminde, öteki sosyalist partinin gölgesindedir. "İleri devletçilik", yani ileri Keynesçilik, piyasayı açmadan yaratılan üretimi emen, kötüleri ayıklayan bir mekanizmadan yoksun kaldığı için ne teknolojik bir model geliştirebildi ne de ekonomik bir gelişme modeli oluşturabildi; çünkü pazarı köreltti.

Sovyetler'in tek ileri alanı savaş teknolojisiydi; o da dünya piyasalarına açılması ve kendi bloğu dışındaki bağlantısız ülkelerin de talip olması sayesinde. Piyasaya açılmayan ekonomi, kendi kısır iç pazarında üretimi artırsa da hep Amerika'yı yeniden keşfetti; yeni teknolojileri bile kopyaladı. "Planlı ekonomi" aslında bir dikte ekonomisiydi. Oysa merkezi plan ile tek tek insanların planlarının örtüşmesi bir zorunluluk değil, doğal seçilim gibi rastlantısal bir süreçtir: İnsanların yapay üretimleri arasında en iyiler ayakta kalır, kötüler tarihin çöplüğüne gider; iyiler kötüleri kovar.

**Pazar ancak aşılarak aşılır.** Kapitalizmin karşıtı olmak, pazar ekonomisinin dışında ondan üstün bir piyasa yaratmayı gerektirir; bu da ancak pazar ekonomisinin aşılmasıyla mümkündür. Pazar ekonomisi ancak işlemez ve yetersiz hâle geldiği yerde aşılır. Yalnızca planlamayla, yani akılla piyasa yaratmaya kalkmak, rekabet ekonomisini barbarlaştırmakla sonuçlanır. Oysa rekabet barbarlıktan yarış ekonomisine evrilmiştir; egemen sınıflar kadar yönetilen sınıflar da gelişmiştir.

**Ezilen sınıf hâkim olamaz.** Sosyalistler ileri bir sınıf yaratmak yerine karşıt sınıfı egemen yapma çabasından vazgeçmelidir. Proletaryanın artık iktidar olmak, egemenliği almak gibi bir sınıf savaşı yoktur; yalnızca ekonomik ve hak mücadelesi vardır. Sosyalistler bunu iyi kullanarak kendilerini ve proletaryayı iktidara taşıdı. Ama ezilen sınıfın hâkim olmak gibi bir derdi yoktur; derdi iyi ücret ve haklardır. Hâkim olmak, karşıtlarını egemenlik altına almaktır. Ezilen sınıf hâkim olamaz, çünkü zapturapt altına alamaz; ancak demokratik olabilir. Burjuva demokratı değil, sosyalist demokrat olabilir. Kapitalizmin içinde kaldığında burjuvalaşamayacağına göre demokratlaşamaz; ancak sosyalistleşirse demokratlaşır. Sade demokratlık, egemen sınıfın birlikte yönetme tarzıdır; ezilen ona ancak iktidarın yakınında ya da ortağı olarak, egemenin rızasıyla katılabilir. Ezilen sınıf hâkim olmayı değil iktidar olmayı istiyorsa, artı-emeğine el konulan proletarya olmaktan vazgeçmelidir. Önce emeğine sahip olan, dünya nimetlerini de sahiplenir.

## Emek, kendi üretimine el koymalı

Emeğine sahip olamayan, dünya nimetlerine de sahip olamaz. Emeğine üretim araçlarının sahipleri önce kendiliğinden, sonra zorla el koydu; emekçi en sonunda emeğinin fiyatlanmasına razı oldu ve mülkiyetin tekelleşmesi sonucunda yalnızca bu fiyatı artırmaya çalıştı. Ama mülkiyetin de bir fiyatı vardır. Yapılması gereken, mülkiyeti üretime ortak etmek, emeği basit bir ücretle ölçülendirmemektir. Çünkü emeğin ücretlendirilmesi, onun ürününe el konulması demektir. Emek kendi

ürününe kendisi el koymalı, paylaşımı kendisi sağlamalıdır. Paylaşımı mülkün sahibi değil, emeğin sahibi belirlemelidir.

**Kamulaştırma değil, emekçinin el koyması.** Gerçek sosyalistler devleti ele geçirmeden de birikimi tekelleştiren ve burjuvalaştıran mülkiyetin emeğe el koymasını engellemeli; emeğin üretime ve paylaşıma katılmasını sağlamalıdır. Emeğin mülkiyete el koyması gerekmez. Emek üretim araçlarına el koyarsa, geniş bir emek kitlesinin mülklenmesi ancak kamu mülkiyeti yoluyla olur; kamu mülkiyeti ise ancak toplumun zorunlu alanlarında bulunmalıdır. Çünkü her alanın kamulaştırılması, artı-emeğe topluluğun el koyması, devlet kapitalizmini yaratır. Oysa artı-emeğe emeğin sahibi olan emekçi el koymalıdır.

Böylece yeni üretim birlikleri ve yeni emekçilerle proletaryanın ücret artırma ve hak mücadelesine ihtiyacı kalmaz. Bir burjuva gibi üretimi artırma ve yaşam koşullarını iyileştirme mücadelesi verir. Ama bunu burjuva gibi artı-emeğe ve üretim araçlarına el koyarak değil; özgür üreticiler birliği olarak üretim araçlarını fiyatlandırarak, üretimi bizzat artırarak, daha iyi bir üretim ve daha iyi yaşam koşulları sağlayarak yapar.

**Emekçi artık ilkel proleter değil.** Artık emekçiler yalnızca kol emeğiyle çalışan ilkel bir proletarya değildir. Kapitalist olmadan fabrikayı çalıştıran, üretim yapan emek birlikleri, artık kapitalist ya da burjuva olmadan üretebilecek ve bölüşümü kendisi sağlayabilecek kadar gelişmiştir. İleri kapitalist ülkelerde bu birikim zaten mevcuttur. Üretim

araçları üzerinde mülkiyet sahibi zengin insanlar yine olacaktır; ama bu zenginler üretimin zengini olamayacaktır. Çünkü üretimin bölüşümünü burjuvalar değil, devlet değil, çalışan emekçiler yapacaktır.

**Ücret değil, hisse.** Bu yüzden yeni ve ileri toplumda emek ücretlendirilemez. Emekçi aylık gideri için gelirden bir pay alır; ama bu pay ne üretimi durduracak ne de birimi ortadan kaldıracak kadar büyük olur. Bu pay, herkesin çalışmasına ve yeteneğine göre verilen bir hissedir. Üretimden mülkiyet kiraları, giderler ve bu hisseler düşüldükten sonra kalan miktar bütün emekçiler için kâra dönüşür. Emekçi çok çalıştığının karşılığını hisse olarak alırken artı-emekteki payı da çalışanlarla eşit biçimde onun hissesine, onun mülkiyetine aktarılır. Böylece emekçiler de mülklenecek, mülk sahibi olacaktır.

**"Banane"ciliğin sonu.** Emekçinin fabrikayı sahiplenmesi sağlandığında, proletaryanın emeğinin karşılığını alamadığı için burjuvanın mülkünü isteyerek ya da istemeyerek sabote etmesi, yani "bana ne"cilik ortadan kalkar; burjuvazinin bu yüzden uyguladığı ağır baskı da kalkar. Komünizmin ele geçirdiği mülkiyetteki "bana ne"cilik, sahipsiz kalan mülkü amirin kendi çiftliğine çevirme çabaları, içten içe yıpratma, aşırı israf ve savurganlık da azalır.

Çünkü emek mülkiyetinde sahipsiz mülk kalmaz. "Patronun ya da amirin malı" denilerek boşa harcanan ekonomi ve bu savurganlığı önlemek için uygulanan baskı yöntemleri, toplumun sahiplenmesiyle ortadan kalkar. Kişi kendi mülkü olmadan gerçekten sahiplenemez. Bugüne

kadar gerçek değil ideolojik, sahte bir sahiplenmeyle ve zorun, şiddetin yardımıyla insanlar üretime yönlendirildi, üretim artışı böyle sağlandı; üretim fazlasına da devlet ya da mülk sahibi el koydu. Artı-emeğe el koyanın sahiplenmesi sahici olduğu ve karşılığını aldığı için maddeci ve doyumsuz oldu. Aç insan ise ideolojiler ve dinler aracılığıyla ruhsal olarak doyuruldu, aç kaldığında bir parça ekmekle yetindirildi. Bu yüzden ezilen sınıflar ne maddecidir ne de doyumsuz.

Sıradan insanın sahiplenmesi, hem mülkün çok büyük olması hem de daha önce sahiplenme deneyimi olmaması yüzünden ancak rastlantılara kalmıştır. Mülksüz insan, sahiplenmeyi bilmeyen insandır; bu yüzden ideolojilere kolayca kanar.

**Yeni zenginliğin adı: emek.** Üretim maddi olsa da başlangıcı da nihai sonucu da emektir. Emek olmadan, doğal üretimin dışında hiçbir üretim yoktur. Bu yüzden insanların sahiplenmesi gereken tek mülkiyet artık emek mülkiyetidir; çünkü yeni zenginliğin adı emektir. Emek olmadan insan eliyle üretim, hatta doğal üretim bile artmaz. Emek yeni zenginlikler, yeni mülkler yaratır. Evler, arabalar, fabrikalar; tarla ve bahçe gibi doğal üretim araçları ve doğal hammaddeler dışındaki her zenginlik emeğin ürünüdür.

Emek, kendi çabasıyla artırılan ve el konulan artı-emeğe kendisi el koymalıdır. Sınıflı toplumlar bunu hem ideolojiyle hem de baskıyla sağladı. Bin, iki bin yıllık tarih boyunca yaratılan mülkiyete ezilen emek kendisi sahip çıkmalıdır. Asıl zenginlik emek olduğuna, zenginliğin

yaratıcısı emek olduğuna göre ücretli emek ortadan kaldırılmalıdır.

**Sokak savaşına gerek yok.** Tarihin ezilen sınıflara yaptığını, proletarya ezen sınıfa karşı ekonomide uygulayarak kendini aşabilir. Çünkü fabrikalar proletaryanın emeğiyle çalışır; emeksiz kalırsa, insan çalışmazsa yıkıma uğrar. Proletaryanın sokak savaşına ihtiyacı yoktur. Emeğine sahip çıkarak fabrikayı isterse batırır, isterse kâra geçirir. Öyleyse sınıf içgüdülerini aşıp yalnızca iyi ücret ve haklar yerine üretimden eşit pay ve üretim araçlarının kiralanması için mücadele etmeli; fabrikayı batırıp ya da yeniden düzlüğe çıkararak en yeni üretici sınıfı, özgür üreticiler sınıfını yaratabilmelidir.

Buna "yeni üreticiler sınıfı" desek de ücretli emek ortadan kalkınca mülksüzler sınıfı oluşmayacağı için alt bir kategori kalmayacak; sınıf kavramı da ortadan kalkacaktır. Herkes elindeki mülkü kiralayıp üretimden kira alırken, hiçbir mülkü olmayan, yalnızca emek mülkiyetine sahip sade insan da ürettiği kadar zenginliğe sahip olacak, emeği kadar özgürleşecek. Ürettiği zenginliği mülke yatırarak çıplak, yani potansiyel mülkiyetten birikimli mülkiyete geçecek. Emeğin kiralanması ortadan kalktığı için mülk üzerinden "havadan" elde edilen, kâr, faiz ya da başka adlarla anılan, artı-emeğe zorla el koymaya dayanan birikim de ortadan kalkacak; insanın köleleşmesi ve çalışanın yoksullaşması da sona erecektir.

**Savaş ekonomik savaştır.** Proletaryanın çabasıyla üretim hem artabilir hem durabilir; bunu ne polis ne asker ne de başka bir güç engelleyebilir. Savaş ekonomik savaştır; ne

kara ne deniz savaşıdır, ne de "kurtarılmış mahalle" savaşı. Çünkü üretimin dışında kapitalizmin zaten yeterince zor kullanacak gücü, dışarıda hayalet gibi dolaşan koca ideolojileri, üreticileri zavallılaştıran dev töreleri ve yasaları vardır.

Ama üretimin içinde hiçbir kapitalist yasa yoktur; yalnızca doğanın ve teknolojinin yasası ile emeğin yasası geçerlidir. Emek, çalışmama gücüyle, yani sabote etme ve zarar ettirme gücüyle (ama asla yıkıp bozmadan) batan ekonomiyi kapitalistsiz, burjuvazi olmadan çalıştırabilecek kapasiteye ulaşmalıdır. Eğer hâlâ burjuvaziye ihtiyaç duyuluyorsa, bilin ki o üretim biçimi kendini aşamamış, ilerleme sağlayamamıştır. Yeni toplum ve yeni üretim biçimi hak edenin olacaktır.

Yeter ki kafa ve kol emeğinin birliği değil, birlikteliği sağlansın; kafa ve kol emeğinin organik birlikteliği zaten birleşmeyi de getirecektir. Burjuvaziye, aracı ve taşeron bir üst sınıfa ihtiyaç duymadan, birleşmeyi de ayrışmayı da barış ortamında sağlayacaktır.

## Sosyalizm nedir, ne değildir?

*Bu bölümdeki notlar, sosyalizmin tanımı üzerine okuduğum bir kitaba yazdığım karşılıklardır; yazarın görüşlerini kısaca aktararak tartışıyorum.*

**Adı sosyalist olan sosyalist midir?** Yazarımız, Alman faşizminin adı "Nasyonal Sosyalizm" olduktan sonra sosyalizmi tanımlamanın zorunlu olduğunu söylüyor; Doğu Avrupa'yı, Sovyetler'i, Çin yolunu, Yugoslavya özyönetimini, Fransız biçimini, Batı Avrupa sosyal

demokratlarını ve Sosyalist Enternasyonal'in demokratik sosyalizmini sayıyor. Tanımın zorunlu olduğu doğru. Ama burjuva devrimlerinde bir devletin kendini cumhuriyet ilan etmesi onu burjuvalaştırmadığı gibi, bir devletin kendini sosyalist diye tanımlaması da onun sosyalist olduğunu göstermez.

Cumhuriyet gibi sosyalizm de toplumlara ivme kazandırdı; sanayi devrimi modelinin üstünde daha insani modeller sundu. Cumhuriyetin şiarı sanayileşmeyse, sosyalizmin şiarı da devletlerin insanileşmesi için kendilerine model yaratmalarıdır. Bir modelin ne kadar sosyalistleştiğinin kanıtı, ne kadar insani olduğudur. Sosyalistlik yalnızca sanayileşmek, sanayi devrimi yapmak değil; aynı zamanda insanileşmek, hümaniter bir ekonomi olmaktır. Refahı topluma sunmak, belli bir sınıfın elinden topluma yaymaktır.

Bu yayılma, gelecek toplumun çekirdek sınıfının hem sömürmeyen hem sömürülmeyen bir üretim tarzına ulaşmasıyla, toplumların kendi geçmişlerinden getirdikleri insani öğelerle alternatif modeller yaratmasıyla olur. Bu modelleri yaratırken burjuvaziyi özünden vuracak bir üretim biçimi ve mülkiyet tarzı yaratamıyorsanız, yaptığınız yalnızca cumhuriyetçilerin yaptığı gibi sanayi devrimini tamamlamak, ileri kapitalist ülkelerin birikimine ve teknolojisine yetişmeye çalışmaktır.

**Refah, teknolojik üretimin adil paylaşımıdır.** Zaten sosyalizm ileri toplumda kurulacaktır. Geri toplumun sosyalizmi ilkel ve basit bir sosyalizmdir; ilkel komünal topluluklardan biraz ileridedir ama yoksulluğu aşamaz.

Çünkü toplumu ilkelliğe, basit eşitliğe doğru evirirseniz birikim yaratma güdüsünü de zedelersiniz; oysa teknoloji ve bilim birikim üzerine kurulur. Refah, doğal üretimin adil paylaşımı değil, teknolojik üretimin adil paylaşımıdır. Bu anlamda bir toplum kapitalist olsa bile ne kadar insanileştiyse o kadar sosyalistleşmiş demektir.

Öte yandan sömürüsüz bir toplum kurulmadan ve bu toplum kapitalizmin yarattığı teknolojik üstünlüğü ele geçirmeden, kendine ne kadar sosyalist derse desin, ancak hümanistleştiği kadar sosyalist olur; üretim tarzı yine kapitalisttir. Çünkü ücretli emek kalkmadan sömürü kalkmaz. Herkes ürettiği artı-değere ve kendi hammaddesine sahip olsa zenginlik kendisinde kalır; başkasının emeğini sömürmeye, malına el koymaya, hammaddesini ele geçirmek için değerini düşürmeye çalışmaz; karşı tarafın emek değerini verir.

**Etik ve yarışçı pazar.** Adil değerlerle birlikte etik ortaya çıkar; kapitalizmin yalnızca dinin tekeline bıraktığı ahlâk topluma mal olur. Kapitalizm etiği teokrasinin eline bırakır ama kendisi etik kurallara uymaz. Rekabete etik girdiğinde kapitalizmin kıyıcı, yıkıcı ve otoriter pazarının yerine etiğin hâkim olduğu yapıcı, yarışmacı bir pazar doğar. Kendi ücretlisinin artı-emeğine el koyan ve bunu en yükseğe çıkarmaya çalışan kapitalist ise etikten yoksun olduğu için karşısındaki ekonomiyle yarışmak yerine her yolu deneyerek karşısındaki değerlere de sahip olmaya çalışır. Sermayenin yetmediği yerde anarşik pazar ve anarşik rekabet, kapitalist hegemonyanın sürmesine yardım eder.

Bu yüzden ister kapitalistin ister devletin el koyduğu artı-emek olsun; kendine "gerçek sosyalist" diyenler artı-emeğe el koymaktan vazgeçmedikçe ne anarşik rekabetin ne de savaşların önü alınır. Çünkü artı-emeğe el koymak, her şeye el koymanın ve savaşların başlangıcıdır. Devlet kapitalizmi ile burjuva kapitalizmi arasında niyet farkından başka, gelişmiş bir sosyalist fark yoktur. Sosyalistliğini ilan edip sonradan vazgeçen ülkeler, sosyal demokrasi ya da demokratik sosyalizm kadar bile insanileşemedi.

**Kamu mülkiyeti sosyalist mülkiyet değildir.** Devlet, kapitalizmin içinde var olan ve büyük toplumsal projeleri yürüten sınıflı toplumların gücüdür. Sosyalizmin değil, sınıflı toplumların doğuşunda rol alan, onların yaratıcısı ve kurucu gücüdür; çünkü devlet olmadan sınıflar tek başına ayakta kalamaz. Bu güç sınıfsız topluma geçişte kullanılabilir; ama sınıfsız toplumun tek mülkiyet biçimi asla olamaz. Öyle olsaydı, sanayi devrimini yapmaya çalışan ilkel ya da yarı kapitalist ülkeler devlet eliyle sanayileşebilirdi. Oysa sanayileşemeyen Doğu Avrupa sosyalizminin kamu ekonomileri kapitalizmle rekabet etmek bir yana, yarışamadı bile; borç bataklığına sürüklendi.

Kendine "sosyalist dünya" diyip kapitalist bloktan kopanların hepsinin derdi, sanayileşemeyen ekonomilerini sanayileştirmek, bağımsızlaşamamış ulusal ekonomilerini kapitalist sömürüden kurtarmaktı. Ulusçu devletlerin sosyalist bloğa yanaşması da onları kapitalizme muhalif yaptı. Ama sosyalist ekonomiler, kendilerini kapitalist sömürüden uzaklaştıralım derken dünya pazarından

vazgeçip kapalı ekonomiler kurmakta, kendi ilkel dünyalarını yaratmakta başarılı oldu. Bunun için sosyalist olmaya gerek yoktur: İran gibi dindar da olunabilir, Saddam gibi histerik milliyetçi de. Siz ayrılmaya gerek kalmadan kapitalizm sizi dışlar.

**İlkel komün değil, teknolojik komün.** Asıl amaç ilkel komün devletini değil, teknolojik, bilimsel komünü kurmaktır. Çünkü ilkel komünü yıkanlar birikime sahip olan sahiplenicilerdi; yeni komün ise ileri toplumda iktidar olan ama hegemonyacı olmayan, birikim yapan toplumlarla kurulur. Birikim olmadan adil bölüşüm ancak doğal üretimin içinde var olur. İlkel çağlarda doğanın sahibi yoktu; bugün bir ağacın bile sahibi olabilir. Sahiplenme, korumayı ve yaşatmayı da içerir. Sahiplenmenin her şeyi kapsayan genişleme mantığı, ancak herkesin kendi emeğini sahiplenmesiyle kırılır. Hem özel mülkiyetin hegemonyası hem de mülk sahiplerinin üretim araçları üzerinden üreticiler üzerine kurduğu ücret hegemonyası kırıldığı anda, kapitalizmin içine komün tohumları atılmış demektir.

Sosyalist ülkelerde toplum sosyalizme açık ve hazırdı; ama ne ekonomi ne de emek mülkiyeti bilinci gelişmişti. Bu da erken sosyalistleri kamu mülkiyetine mahkûm etti. Şunu da unutmamalı: Emeğine sahip çıkmadıkça proleter yine proleter, hizmetli yine hizmetli kalır. Doktor, öğretmen, mühendis bir köylünün bulduğu huzuru bulamaz. Bu yüzden hep doğaya dönmek, köyde yaşamak ister; ama köyünde de sömürüldüğünü bildiği için son anda Robinson olmaktan vazgeçer. Köylü doğaya, tarlaya birebir bağlıdır;

üretime ücretle bağlı değildir. Bu yüzden kendini bir mal, bir meta gibi hissetmez; sömürüyü fazla hissetmediği sürece kendini zaman zaman doğanın efendisi bile sayabilir.

**Sosyalist ülkeler neden savaştı?** Yazar, Vietnam ve Çin ordularının birbirine ateş açabildiğini hatırlatarak, ulusal devletlerin barış içinde bir arada yaşayacağı iddiasının savunulamayacağını, 1917 ütopyasının gözden geçirilmesi gerektiğini söylüyor. Çok doğru: Lenin'in söylediklerinin tersine sosyalist denen ülkeler birbirleriyle savaşabildi. Bu, onların ne kadar ulusçu ve sanayileşmeci olduğunu, hümaniter olamadıklarını, yeni bir sanayi devrimi yaratma çabasından öteye geçemediklerini gösterir. Sosyalizm, toplum ve ileri bilim kaygıları yerine kafalarındaki sosyalizm ile millet çıkarları çatıştı.

**İşçinin yerini halk aldı.** Yazara göre geleneksel sosyalizm anlayışında insan yaşamının düzenlenmesinde akılcılığın artışı, üretim araçlarının özel ellerden toplumsal kurumlara, öncelikle devlete geçmesi demekti; bu değişimin kendisi devrimci bir eylemdi. Eylemin öznesinin işçi olup olmaması sonucu değiştirmedi. Önce işçi sınıfı kapitalizmin vahşi sömürüsüne karşı çıktı; sosyalistler bu sınıf desteğini alırken burjuvanın yerine devleti koyarak devleti büyütmenin sosyalizme sıçrama olduğunu sandılar. Sonra işçi sınıfının yetmediği yerlerde ayaklanan köylüler devreye girdi; Çin devrimiyle önce devlet sosyalizmi, ardından devlet kapitalizmi kuruldu.

Köylü toplum hızla kentlileşti, devlet merkezi planlamayla zenginleşti; belirli alanlarda kısmi bir sanayi devrimi

sağlandı. Kısmi kalması, dünya pazarından kopulmasındandı. Kendilerine aşırı güven ve sosyalist söylemin abartılmasıyla işçi sınıfı fiilen iktidardan uzaklaştırıldı, yok sayıldı. "Zaten işçilerin temsilcileri iktidarda" denildi; karşıtlar da iktidardan kovulunca işçinin yerini "halk" aldı. Bu halkçılık da devletlerin milliyetçi argümanları üzerine kuruldu.

Köylü devrimlerinden sonra ulusal burjuvaziyle iktidarı paylaşan, emperyalist sömürüyü ulusal sömürüyle değiştiren sözde sosyalistlerin, yani demokratik devrimcilerin "başarılarıyla" her şey geri döndü. Demokratik devrim ve sanayileşme, yeni yetme burjuvalar eliyle yeni bir burjuva iktidarını sağlamlaştırırken Sovyetler ve sosyalist ülkeler örnek alınacak bir ülke bile yaratamadı. Her ülke kendi sorununa cevap buldu: Sovyetler sanayileşti; Doğu Avrupa faşizmden kurtuldu ama Sovyetler'in kucağına düştü; Kuzey Kore ve Vietnam Amerika'nın kuklası olmadı; Küba başkaldırdı ve Güney Amerika'nın incisi oldu. Demokratlaşamayan diğer demokratik devrimci sosyalistler ise yeni faşist rejimlerin postalları altında ezildi.

**Randıman modeli de tutmadı.** Yazarın dediği gibi sosyalizm, gecikmiş sanayileşmenin karşısına "randımanlı bir toplumsal model" olarak konmuştu. Ama bu model randımanın ötesine geçemedi; kapitalizmin gelişme hızını bile yakalayamadı, üçüncü dünyanın az gelişmiş ülkeleri gibi 1970'lerde borç bataklığına sürüklendi. Merkezi planlamayı bile başaramadılar. Geçmişten gelen hastalıklı unsurlarla, "biz bize benzeriz" diyerek herkes kendi

sosyalizmini yaratırken aslında kendi iflasını ve perişanlığını yarattı.

**Devlet kapitalizminden burjuva kapitalizmine.** Kapitalizmin borç bataklığı ve teknolojik kıskacı içinde Sovyetler çöktü; ardından Doğu Avrupa'nın yaprak dökümü geldi. Burjuvazi daha önce devletin sahip olduğu fabrikaları satın alarak kapitalist devletin yerine geçti. Merkezi plan yutturmacasıyla hantal bir ekonomi kuran devlet kapitalizminin çöküşünü devletin içinden çıkan gruplar sağladı. Romanya'da Çavuşesku'nun direnişi dışında sosyalist denen hiçbir yönetici karşı koymadan iktidarı karşıt gruplara devretti.

Romanya'da kömür işçileri, Polonya'da tersane işçileri bu modele karşı, sözde sosyalizme karşı proleter mücadeleyi verdi. Çünkü kapitalist ülkelerdeki proleterler kadar bile karınları doymuyordu; "işçi diktatörlüğü" yutturmacası altında hiçbir hak elde edemeyen, sendikasızlaştırılmış bir proletaryaydılar. Polonya'da Walesa liderliğindeki hareket Sovyetler'in çözülmesini hızlandırdı. Gorbaçov'un kapitalizme yumuşak geçişinde Sovyet meclisi topa tutulurken, Sovyetler'in vaktiyle Şili'yi seyretmesi gibi Sovyet proletaryası da kanadını bile kıpırdatmadan seyretti. Komünist partinin adını değiştirmekten başka bir şey konuşulmadı.

Görüldüğü gibi sanayileşmeyi tamamlayıp sosyalistleştirmeye çalışan sosyalist ve komünist partiler faşistleşti ve iktidarı birer birer hezimetle kaybetti. Üstelik yeniden iktidar olabilecek toplumsal gücün yarısını bile

arkalarına alamadan sıradan üçüncü, dördüncü partiler olarak tarihteki yerlerini aldılar.

Batı Avrupa'da ise sosyal demokratlar ve bazı sosyalist partiler iktidara yakın muhalefet ya da iktidar partisi olarak kamu mülkiyetine saplanmaları yüzünden toplumu ilerletemediği gibi daha da durağanlaştırdı. Kapitalizmin anarşisine karşı "anarşi olmasın, durağan olsun" diyerek devlet diktatörlüğünü beslediler; hem de ellerinde her türlü imkân varken ve burjuvazi ortada yokken. Sonunda Avrupa burjuvazisini kendi devletlerini ve kamu mülklerini geliştirsin diye yeni sahipler olarak davet ettiler.

Burjuva kapitalizminden devlet kapitalizmine geçiş zorlu ve devrimci olmuştu; ama devlet kapitalizminden burjuva kapitalizmine geçiş iki parlamentonun direnişinden başka bir direnişle karşılaşmadı. Hani nerede proletarya devleti ya da devletin proletaryası?

**Proleter her yerde proleter.** Proletarya devlette de burjuvada da aynıdır. Fark yalnızca artı-emeğe özel mülkiyet sahibinin yerine kamu mülkiyetinin sahibi bürokratların el koymasıdır. Kendisini güdüleyen parti, ideolojisi iflas ettiğinde burjuvaziyi yeniden hizmete çağırmakta sakınca görmedi. Proletarya ise devletin egemenliğinde, partinin gölgesinde hem sendikasını kaybetti hem de burjuvanın proletaryası kadar hak ve ücret kazanabilmeye razı oldu.

Taylor'ın bilimsel yönetim ilkeleri yalnızca Sovyetler Birliği'nde değil, akılcılıktan esinlenen Alman sosyal demokrat sendikalarında ve başka yerlerde de uygulandı. Fordist bandın fabrikalarda yaygınlaşması ve Taylorizm;

kapitalistler, sosyal demokratlar ve Sovyetler, hepsi işçi sınıfının artı-emeğine el konmasında aynı ölçüde taraf oldu. Sovyetler işçilerin çalışma koşullarını iyileştirmek yerine en çok üretim için burjuvazinin ürettiği formülleri uygulamakta gecikmedi; buna rağmen başarılı olamadı. Sanayi devrimini tamamlama ödevini ise yaptı.

**Zafer sarhoşluğu.** Ama zafer sarhoşu komünist partiler, krizlere gebe ve anarşik kapitalizmin kaçınılmaz olarak kâğıttan kuleler gibi yıkılacağını hesapladılar. Burjuvazi ise piyasa ekonomisini anarşiden kurtarmak ve krizleri çözmek için savaş dışı yöntemler geliştirdi. Sosyalist partilerin ve devletlerin kapitalizmin krizlerine savaştan başka bir yanıt verememesi, kamu mülkiyetinin ve devletin çöküşünü hazırladı.

Kamuya ne kadar vurgu yaparsanız yapın, kamu mülkiyetinin ekonomik bir karakteri yoktur. Merkezileştirir, topyekûn hareket sağlar; ama devletin yönetme kapasitesinin ötesinde tutulamaz. Sonunda elindeki fabrikaları Avrupa kapitalistlerine en yüksek fiyatı verene sattı. Proletaryayı ister devlet sömürsün ister burjuvazi; devlet bazı alanlarda iyileştirmeler sağlamış olsa da toplumun ekonomik gelişimi yerine durağanlaşmasına yol açtı.

## Tarih bir salınımdır

Kapitalizm, devletin etkin rolünü savunan Keynesçilik ile devletin ekonomiden çekilmesini savunan neoliberalizm arasında gidip gelir; bir taraf birine, öteki diğerine vurgu yapar. Bu iç salınımı demokrasi diye sunarken aslında

kendi varlığını sürdürecek salınımı yaratmıştır. Sosyalist ve komünist partiler ise tek parti olduğu, parti içindeki salınım tek bir güce dönüştüğü ve kişi kültü doğduğu için tarihsel salınımı, yani iktidarın müttefikler arasında el değiştirmesini terk ederek kendi kendini yok etti.

Çünkü tarih bir salınımdan ibarettir. Her savaşın sonunda barış, her barışın sonunda savaş gelir; sınıflı toplumlar bu salınım içinde iktidar olabildi. Burjuvazi de iki savaş arasındaki salınımda tarihsel kayıplarından sonra krizleri hem azaltmayı hem yerel ölçekte tutmayı, krizi kendi zaferiyle taçlandırmayı amaçladı. Sanayi devriminden sonra devlete vurgu ile devletin ekonomiden çekilmesi arasındaki salınımı iyi kurdu; Amerika'da cumhuriyetçiler ile demokratlar, Avrupa'da sosyal demokratlar ile muhafazakârlar aynı sistemi sırayla zafere taşıdı. Tarihte aristokrasinin, soyluların savaşlarda elde ettiği iktidar değişimleri ise hep sancılı olmuştu.

**Lenin ve tek parti.** Lenin'in tek parti içindeki salınımdan zaferle çıkması, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış bir ülkede muhalefet yerine iş üretmeye, çalışmaya ve kısa yoldan sosyalizme ulaşma hayaline dayanıyordu; tek partiye vurgu yaptı ve başardı. Ama NEP dönemi ve sonraki çabalar hep sanayileşmek içindi. Sonrası için ne bir ideoloji üretebildi ne de kamu mülkiyetinin yerine yeni bir mülkiyet koydu. "Nasılsa parti ve proletarya iktidarda; bizi komünizme götürür, kapitalizm de yakında yıkılır" diye düşünüldü; burjuvazinin egemenlik mücadelesinin tarihinden ders almak yerine ütopyaya fazla vurgu yapıldı.

Tek parti ve tek güç elbette kapitalizmden ilk kopuş için gerekliydi. Ama proletarya ezilen sınıf olmaktan çıkıp burjuvaziyi yok eden sınıf olarak sahneye çıktığında, yalnızca üretim araçları özel ellerden alınıp devlete devredildi; sonuç değişmedi. Proleter yine proleter kaldı; devlet ekonomiyi daha da kötüleştirdi, devletçiliğe fazla vurgu yapıldığı ortaya çıktı. Tarih, süreç içinde sosyalizmin türevlerini yaratmaktan, kapitalizmi insanileştirmekten ve vahşi emperyalizmin yerine teknolojik emperyalizmi geçirmekten öteye gidemedi; komünist ve sosyalist parti iktidarları bir proletarya iktidarı kuramadı.

**Devlet her şeyi yönetmemeli.** Proletarya dönüşmeden ne sosyalist devlet kurulabilir ne de sosyalist üretim biçimi. Sosyalist üretim biçiminin devletçilik olmadığı artık apaçıktır. Devlet ele geçirilmeli, ama her şey devlete teslim edilmemelidir. Devlet, kâr marjının düşük olduğu ve hizmetin ağır bastığı alanlarda kamu görevini üstlenmelidir. Sola vurgu yaparak yaratılan salınım, solun kendi içinde bir salınım yaratmadıkça iktidar şansı bulamaz; kapitalizme hizmet etmenin ötesine geçemez. Hem parti içinde hem de iktidara yürüyen katmanlar arasında salınım olmalıdır.

## Artı-emek kimin olmalı?

Ne özel mülkiyet ne de kamu mülkiyeti artı-emeğin sömürüsünü kaldırır; ikisi de artı-emeğin üzerinde şekillenir. Emekçi artı-emeğe sahip olmadıkça, ona üretim aracının sahibi el koyduğu sürece, özel mülkiyet bütün

mülkiyet biçimleri üzerinde kapitalist hegemonyasını sürdürür. Emekçi artı-emeği eşit biçimde paylaştığı andan itibaren ise özel mülkiyet tarihsel sınırlarına geri çekilir; devletin otoriter ve baskıcı bürokratik yapısı da daha eşitlikçi bir hâl alır.

Çünkü bugün mülk mülk kazanır; emekçi ise ücretle sınırlı kalır ve mülk alacak birikimi olmaz. Mülk sahibi zenginleşirken mülksüz, ücretli bir köle olarak hep aynı yerde kalır. Özel mülkiyet, kullanımlık kişisel birikim olmaktan çıkıp her şeyin başlangıcı olan üretim aracını sahiplendiği, zenginlik üretmenin ve kâr elde etmenin tek aracı olduğu için, emeği ücretle satın alarak bütün mülkiyetler üzerinde zenginliğin yaratıcısı gibi görünür; her şey ona bağımlı hâle gelir.

Mülksüzleşen kesim ücretle ezilen sınıfı oluştururken zenginlik, üretim araçlarına ve mülke sahip olmak olarak algılanır; tarih de o yönde gelişti. Mülküne el konulan önce köle yapıldı, sonra toprağa bağlı serf (köylülük ve ağalık düzeni); sonra toprağından da koparılıp mülksüzleştirilen serfler ve köylüler proletaryayı oluşturdu. Dünden bugüne mülk sahibi, toprak rantını ele geçirdiği gibi, üretim aracının sahibi olarak kâra, yani artı-emeğe el koydu; artı-emeği de toprak gibi ranta dönüştürdü.

**Pay nasıl bölünür?** Yapılması gereken, her türlü emeğin yaratılan ürüne eşit biçimde sahip olmasıdır; ama bu eşitlik mutlak bir eşitlik değildir. Emekçi aylık geçimliğini alır; bu miktar az ya da çok çalışmasına ve yeteneğine göre azalır ya da çoğalır. Yani bir tür ücret sürer; ama bu ücret her zaman kişinin çalışmasına, yeteneğine ve liyakatine,

çalıştığı atölyenin gelirine göre belirlenen bir barem içinde oluşur.

Bütün bunlar ve mülkiyetin kira bedeli düşüldükten sonra elde kalan kâr eşit olarak bölünür. Çok çalışanın emeği aylık geçimliğine yansır; yetenekli insan yeterli karşılığı aldığında üretimi artırıcı yeteneğini daha çok kullanır. Sıradan insan da çalışma saatinin karşılığını alır; ortak payda kalan kâr ise eşit bölüşülür. Kârın yıllık getirisi hesaplanıp günlere bölünür; her çalışan çalıştığı gün sayısı kadar artı-emekten pay alır. Uzun süre çalışan daha çok, kısa süre çalışan daha az alır.

Bu kâr illa nakit dağıtılmaz; hisse olarak da verilebilir. Çalışanlar hisse sahibi olarak üretim aracının sahibi olur. Kişi hissesini dilediği gibi kullanabilir, alıp satabilir; isterse şirket bu hisseler üzerinden sahiplerine mülkiyet kirası öder. İnsanlar yalnızca paralarının faiziyle değil, mülklerinden elde ettikleri gelirle de yaşayabilir. İnsanların mülklerini ellerinden alıp devlete devretmek söz konusu değildir; kişilerin mallarına asla el konmaz. Yalnızca mülk sahiplerinin gelirlerini artırmak için kâr adı altında el koyduğu artı-emeğe artık el koyamazlar.

**Eşit gelişme, mülklenme.** Artı-emek burjuvaziye ya da devlete aktarılmadıkça, üretim aracı sahiplerinin kâr yoluyla zenginleşme biçimi ortadan kalkar; emekçi de kârdan eşit pay alarak birikim sahibi olur. Eşitsiz gelişmeyle yaratılan mülksüzleştirmenin yerine emekçiler de birikim sahibi olur, mülklenir; özel mülke, hatta üretim aracına sahip olma potansiyeli kazanır. Eşit gelişmeyle mülklenme yaratılır.

Özel mülk ya da üretim aracı sahibi artık kâr elde eden değil, mülkünden kira alan kişidir; artı-emeğe el koyarak zenginleşemez. Yalnızca birikmiş emeğin, yani üretim aracının bugünkü kullanım değerini alır. Emek mülkiyeti öne çıkıp artı-emeğin kâr kısmı eşit bölüşüldüğü anda, özel mülkiyetin kâr ve rant bölüşümü tarihe karışır; özel mülkiyet ve dolayısıyla köleci mülkiyet tarihsel sınırlarına geri döner.

İnsanların özel mülküne, hele hele özel eşyalarına tümden el koyamazsınız. İnsanları mülksüzleştirdiğiniz anda bütün toplumu ya köleleştirmiş ya da proleterleştirmiş olursunuz. Özel eşyalarına el koyduğunuz anda insan ilkelleştirilmiş, basit bir varlığa dönüşür. Çünkü insan sahiplendiği sürece yeniyi yaratır.

**Emeğin metalaşmasının sonu.** Yeni toplum, bugünkü teknoloji ve yeni bir sahiplenme üzerine kurulur. Ortak mülkiyetin adı kamu mülkiyetidir. Özel mülkiyetin, asıl zenginliğin yaratıcısı olan emek karşısındaki üstünlüğü kırıldığı anda, zenginlik asıl yaratıcısına verildiğinde, emek kendi yarattığı ürüne sahip olduğunda, emeğin ve dolayısıyla insanın metalaşması ortadan kalkar. Yoksa meta ortadan kalkmaz. Fabrikada üretilen bir malın alınıp satılması, standartlaşması ve seri üretimi onu maldan metaya dönüştürür. Emek de bu metalaşmanın içinde ücrete tabi olduğu ve fabrikanın bir parçası sayıldığı için proletarya metalaşır.

**Modern toplumun ilk yasası.** Modern sınıfın anayasasında değişmez ve değiştirilemez ilk yasa şu olacaktır: İnsan insanın emeğini sömüremez; yüksek ücret vererek bile

köleleştiremez. Kimse, hangi ad altında olursa olsun, bir başkasının artı-emeğine el koyamaz.

İnsan bir başka insanı günlük, hatta saatlik bile olsa kiralayamaz; yalnızca ücretle çalıştıramaz. Bir başkasının yanında çalışanlara her yılın sonunda, günlük gelirlerine ek olarak kârdan, yani artı-emekten pay ödenir. Çünkü insan ne mal ne de mülktür; eski toplumlarda kölelere "iki ayaklı mülk" deniyordu. İnsan sömürü toplumundaki gibi angaryayla, köle olarak çalıştırılamaz; yüksek aylıkla bile olsa kiralanamaz. Zenginliğin üreticisi ne mal, ne mülk ya da rant, ne de fabrika gibi bir üretim aracıdır; zenginliği yaratan emektir. Kişi, kendi emeğiyle üretebildiği malı, mülkü ya da üretimi bir başkasının emeğini satın alarak, en yüksek ücretle bile olsa, kullanamaz.

Herkes kendi malını ve mülkünü dilediği gibi kullanır, üretir; ama başkasını çalıştıramaz. Çünkü emek ve emekçi ne maldır ne mülktür ne de alınıp satılan bir metadır; zenginliğin tek üreticisidir. Mal, mülk ve üretim aracı zenginliğin üretiminde hammaddeyi sunar; emek onu işleyerek değer kazandırır. Malın ve mülkün doğal değerinin üstündeki bütün değerler emeğin ürünüdür; doğanın değerine değer, zenginliğe zenginlik katan emektir.

Dolayısıyla emek, malı, mülkü ve üretim aracını belli bir süre için kiralar ve işler. Mal ve mülk sahibi, sahip olduğu şey nedeniyle emek üzerinde hiçbir hakka sahip değildir. Emekçi de kendi ürettiği ürünün dışında bir mülkiyete sahip olamaz. Üretim aracının sahibi, birikmiş emeğini yeniden üretim için kendisi kullanabilir; ailesiyle

işletebiliyorsa kimse, devlet bile olsa, onun malına mülküne el koyamaz. Emek, birikmiş emeğin değil, yeni üretilen emeğin sahibidir. Emekçi, üretim aracını kiralayarak onun üzerine değer katma gücünü kazanır.

## Küçük burjuvazi ve modern emekçi

Peki emeğinden başka bir şeyi olmayan emekçi birikimi, taze parayı nasıl sağlayacak? Burada küçük burjuvazi diye tanımlanan ara sınıf, bizim modern toplumumuzun çekirdeğini oluşturur. Bu sınıf egemen sınıf olma hayalinden vazgeçip ezen sınıflara faizle verdiği parayı yeni ekonomide birleşik güçler oluşturmak için kullanırsa büyük fabrikaları bile alabilir. Zaten zorunlu olarak günde on sekiz saatini veren küçük burjuva, emek piyasasında sekiz on saat çalışarak hem fabrikanın sahibi hem de emeğiyle birikim yapan modern ve özgür bir emekçi olur.

Ara sınıf, ezilmemek için ezen ama çoğu zaman büyük burjuvalar tarafından ezilen, proletaryadan daha uzun saatler çalışmasına rağmen ekonomik krizlerden ilk nasibini alan bir katmandır. Yeni düzende hem kısa çalışma süresiyle modern bir emekçi hem de üretim aracının kira bedelini alan modern bir mülk sahibi olur; hem sömürmeyen hem sömürülmeyen bir katman olarak modern toplumun başat emekçileri arasına girer.

Büyük fabrikaları zaten proletarya çalıştırıyor; onu kâra geçirmek de batırmak da onun elindedir. Batan fabrikayı hiçbir burjuva, hiçbir kapitalist almaz. Bazen o fabrikayı küçük birikimcilerle birlikte almak ve yeniden zenginleştirmek modern emekçilerin görevi olacaktır.

**Çekirdek ve ikinci devrim.** Sınıflı toplumun içinde yaratılması gereken çekirdek budur. Bu çekirdek tutup filizlenmeye başladığı anda, onun başarısı karşısında ne kapitalizm ne de terörün yuva yaptığı otoriter, karmaşık, sınıflı ve istikrarsız devletler ayakta kalabilir; hepsi içten yıkılan kalelere dönüşür.

Burjuvazinin elinden alınıp güvenilir bir parti aracılığıyla devlete devretmek, ancak zoru başarmak için gereken bir ara süreçtir. Ama asla her şey kamuya aktarılmamalıdır. Çünkü devlet, sınıflı toplumun sömürüsüne payanda olan otoriter ve yasaklayıcı bir güçtür; otoriterliği yüzünden sınıflı toplumun iyi bir hizmetkarıdır. Sınıfsız topluma geçiş sürecinde sınıflı toplumun devlet gücünü ele geçirip modern sınıfın hizmetine sunmak araçlardan yalnızca biridir; asla amaç değildir.

Proletarya bu sürece katılırsa, kapitalizm kendi krizlerini yaşadıkça proletarya saflarını netleştirir ve ikinci bir devrime doğru bir süreç başlar. Bu ikinci devrim, birinci devrimi (Leninist devrimi) taçlandıracak ve tam kopuşu sağlayacaktır. Proletarya diktatörlük yerine kendi emeğine sahip çıktığı, küçük burjuva denen katmanları mülksüzleştirmek yerine herkesi ve kendini mülklendirdiği anda yeni, modern zenginlik kurulacaktır.

Yeni toplumda hiçbir üretim aracı tek kişinin tekelinde kalmayacağı ve çok ortaklı sahiplerin mülklerini kaybetme gibi bir derdi olmayacağı için, anonim ve limitet şirketlerdeki orta katmanların modern toplumla bir çatışması da olmayacaktır. Tekel konumundaki mülklere devlet kamu adına el koyabilir; buna karşı koyan kapitalist

ve burjuvaların mallarını ihtiyacı olanlara dağıtabilir ya da onları kendisi işletmeden toplumun çalışan kesimine kiralayabilir. İkinci devrimin niteliğini ve gelişim seyrini kapitalizmin tepkisi belirleyecektir.

Kurguladığım bu teorinin toplumda gerçek bir izdüşümü olursa bütün insanlık kazanacaktır.

## Doğu'nun ekonomisi ve Osmanlı'nın çöküşü

**Ganimet ve vergiyle beslenen merkez.** Doğu zenginliğini yeni topraklardan elde ettiği ganimetlerden, çevreden ve şehirlerden toplanan aşar ve ayni vergilerden elde eder; bunlar merkeze aktarılır. Merkez bu birikimi, sultanın bilgisi ve becerisi etrafında kurulan hâkim elit kesimin yönelimiyle tüketir. Avrupa sömürgecilik ve ticaretle zenginleşmeye başladığında Osmanlı savaş kaybetmeye başladı; zaten teknik üstünlüğünü kaybetmişti. Savaş tekniğini ve teknolojisini finanse edecek ne bir ekonomi politiği, ne bilimsel bir pratiği ne de birikimi vardı.

Osmanlı ilk zamanlarda ateşli silahlardaki üstünlüğü ve topları seferber etmesi sayesinde İstanbul'u aldı. Ama yeni teknolojiye ayak uyduramayan Osmanlı bürokratları Doğu mistisizmine kaydı; rasathaneyi "melekleri gözetliyorlar" diyerek kapattılar. Teknolojik durağanlığa giren Osmanlı'da teknolojik gerilik siyasi geriliği de getirdi. Batıda ise yüz yıl savaşları, düşüncede arınma ve kapitalist devrimle siyasi üstünlük krallardan meclislere geçti; iktidarda ve toplumda yeni güçler ve güçler ayrılığı doğdu.

Osmanlı'nın tekelci iktidarı ise teknolojiden ve nesnel bilimden uzak bilgi felsefesi ve yaşam biçimiyle,

köylülerden ve merkeze bağımlı şehirlerden oluşan ülkeyi padişahın geçici örgütleri eliyle, federatif bir biçimde yönetti; ne ülkenin birliğini ne de merkezdeki ekonomik yoğunluğu artırdı. Tek amaç Osmanlı hanedanına birikim sağlamak, eyaletlerin bağlılığını ve merkeze ayni ve nakdi vergilerin düzenli akışını güvenceye almaktı.

Eyaletlerde siyasi düzenleme yapıldığı için hiçbir ekonomik birikime izin verilmedi; yeni bir ekonomi politik yaratabilecek merkezler, merkeze bağlı kişiler eliyle denetlendi. Merkeze karşı çıkabilecek bir güç oluşmadı. İktidar için kardeş katlinin uygun görüldüğü, padişahların kardeşlerini ve çocuklarını öldürdüğü bir düzende, iktidara karşı olabilecek her oluşum da aynı şekilde yok edildi ya da bağımlı kılındı. Karşıtı yok edilen ve rekabet edeceği bir devlet kalmayan merkez, birikimde de tek kaldı; içindeki muhalefeti de yok ettiği için rekabetten ve ekonomi politikten uzaklaştı.

**Matbaa ve manifaktür.** Batı'nın ekonomik zenginleşmesi, savaş ekonomisindeki yenilikler ve matbaanın yaygınlaşmasıyla toplumdaki bilgi birikimi arttı; insanların ekonomik ve siyasi seviyesi yükseldi. Doğu toplumları ise hâlâ köy ekonomileri ve merkezdeki küçük zanaat üretimiyle yaşıyordu. Batı, edebiyatı ve manifaktür sanayisiyle Osmanlı üzerindeki tahakkümünü artırdı. Osmanlı ancak savaşlarda yenilip toprak kaybetmeye başlayınca toparlanmaya çalıştı; Batı'daki teknik yenilikleri getirmeye uğraştı. Ama üretim dışarıda olduğu için yeni bir teknoloji politikası oluşmadı; dışarıdan ithal edilen mallar ekonominin çöküşünü hızlandırdı.

Padişahlar eliyle yenileşme hareketleri başlatıldı; bazı eski askerî yapılar hızla kaldırıldı, ama yerlerine gelen yenilikler başarısızlıkların üstünü örtemedi. Çünkü ekonomi politik çökmüştü; ekonomi bir türlü zanaat üretiminden manifaktür üretimine geçemiyordu. Manifaktür üretimi yeni bir sınıfı, burjuvaziyi yaratır; yeni zenginliğin üreticisi olan bu sınıf iktidarı paylaşmak ister ve yeni meclislerin kurulmasını sağlayan bir ekonomi politik sistem kurar.

**Metafizik bilgi, pozitif bilgi.** Doğu, metafizik bilgiyle ve insanın basit emeğiyle kılıç gücü elde etmişti. Batı ise pozitif bilimsel bilgiyi savaş ekonomisinde kullanarak yeni icatlar ortaya çıkardı ve savaşta üstün konuma geçti. Burjuvazi, toprak mülkiyetiyle elde edilen zenginliğin yerine meta, mal ve finans gücüyle sermayenin gücünü, kapitalist mülkiyeti yarattı. Mülk ve toprağa dayalı Osmanlı mülkiyet bilinci, ekonomideki çöküşle birlikte bütün kurumlarıyla Batı'ya teslim olmaya başladı. Batı'dan gelen icatlarla Osmanlı'nın mülkiyet bilinci hiçbir şekilde örtüşmedi; bu icatların içselleşmesini engellemek için din her biçimde kullanıldı. Matbaanın bile ülkeye girmesi iki yüz yıl engellendi.

Batı mallarının ülkede dolaşımı arttıkça zanaat sistemi çöktü; üretim yalnızca toprağa ve doğal yollara, köylü üretimine dayanmaya devam etti. Sistem bozulunca Osmanlı paylaşıldı. Eyaletler zaten kendi içlerinde siyasi birliklerini koruduğu için Batı'nın bu toprakları Osmanlı yöneticilerinden alması kendiliğinden ve kolayca oldu.

**Üç dilin birleşimi.** Yeterince bir Türk bilinci oluşmamıştı. Osmanlı'da milliyet bilinci yoktu; hanedan Doğu ile

Batı'nın bir birleşimiydi. Bu yüzden dili de üç ana dilin, Türkçe, Arapça ve Farsçanın birleşimiydi: Enderun'un, ulemanın ve hanedanın dili. Bu dil, toplumun üstünde tahakküm kuran, yukarıdan bakan bir üst dildi; ama aynı zamanda kendi ekonomi politiğinin dayanağı olan milletlerin dillerinin birleşimi olduğu için üç kıtada anlaşılır ortak bir dil oluşturdu; asimilasyona gerek kalmadan üç farklı kültürün kaynaşmasını sağladı. Bu dillerin ortak paydası İslam'dı. Ama aynı yapı Osmanlı'daki İslami radikalizmin de İslami aydınlanmanın da önünü kesti; kardeş katli gibi her farklı oluşum kıyıma uğradı. Ne toplum ne ülke yenilenebildiği için gelişme ve ilerleme olmadı.

**Yavaş çöküş.** Doğu'nun ve Osmanlı'nın çöküşü yüzyıllar aldı. Geniş bir ülkedeki zenginliğin erimesi ve Doğu'nun verimli topraklarının tükenmesi, Doğu'nun pozitif bilimle tanışmasını engelledi, uyanışını geciktirdi. Doğu'nun geri kalanı Osmanlı'dan bile daha geri bir ekonomik yapıda olduğu için Osmanlı kapitalizmin topyekûn savaşına kadar ayakta kalabildi. Parçalanma Batı'da başladı; Doğu'ya geçmesi için Batı fikirlerinin Osmanlı aydınlarına nüfuz etmesi gerekiyordu. Nitekim Osmanlı'nın içinden Türkiye doğarken Batı'nın ideolojisi çoktan Osmanlı'ya nüfuz etmiş, yeni mülkiyet biçimleri oluşmaya başlamıştı. Ama sermaye hâlâ yabancıların elinde toplandı. Çünkü Osmanlı'daki İslam anlayışı sermayenin ve serbest ticaretin gelişmesine imkân vermediği gibi mal üretiminden meta üretimine geçişi de sağlayamadı.

## Ordu toplumu

Köylü bir toplum olan Osmanlı, göçebe toplumlarla savaştan galip çıkarak yerleşik hayata geçti. Toprağa bağlı tımar sistemiyle çevre ülkelerde iyi asker yetiştiren, kendi kendine yeten askerî komuta merkezleri kurdu. Ordu her zaman kendine ekonomik bir vaha yarattı (günümüzde OYAK ve benzeri kurumlar tımar sisteminin ordudaki yeni ekonomik yüzüdür). Bu ekonomik karakteriyle toplum üzerinde egemenlik kurdu, iktidarı padişahla paylaştı. Savaş ganimetlerini hem yeni ordular kurmak için kullandı hem de verimli araziler orduya tahsis edildi; böylece bir ordu toplumu yaratıldı.

Bu yüzden Türk toplumunda polis, Batı'nın ekonomik üstünlüğünden sonra büyüyen şehirlerin asayişi için basit bir kolluk kuvveti olarak ortaya çıktı; kırsal bölgelerin güvenliği yine orduya bırakıldı. Bugün de toplumun yönlendirilmesinde ve yeni burjuvazinin yaratılmasında ordu başat rolü oynadı; askerî gücüyle toplumu dengeleyip sözde devrimlerle toplumu ve milliyetçiliği apolitikleştirdi. Solun ve dolayısıyla demokrasinin gelişmesine imkân vermedi; solun ve emekçi sınıfın durdurulmasında, iktidarın karşısındaki güçlerin yok edilmesinde baş rolü oynadı. Toplum muhalefetsiz kaldı, muhalefet yapacak kadroların oluşması engellendi, demokratik kurumlar zayıfladı.

Sosyal demokrat partiler çoğunluğu sağladığında ordu iktidara muhalefet etti; ordu eliyle toplumu yenileme çabaları, ikameci politikalar, hem burjuvazinin gelişmesini ve birikim yapmasını engelledi hem de demokratik

kurumları darbelerle tırpanladı. Burjuvazi hep sakat, birikimsiz ve demokratik karakteri zayıf kaldı; iktidar askerin onayladığı yönde gelişti ve askerî vesayet bir üst konsey olarak topluma dayatıldı. Bugünkü askerî toplumun burjuvalaşma karakteri böyle gelişti.

**Köleciliği yaşamadan.** Osmanlı göçebe toplumdan yerleşik topluma, ne Arapların yarı köleci toplumunu ne de Avrupa'nın köle ekonomisini yaşamadan geçti. Güçlü Asyatik ordu yapısı, İslami karakteri, İslam'ın yayılmacı yönü ve iktidar olma ve iktidarda kalma ideolojisi birleşince, savaşların sık yaşandığı bir coğrafyada güçlü bir İslami ideolojiyle ekonomisini geliştirdi.

Ama Osmanlı hiçbir zaman mülkiyet arayışına girmedi. Bütün toprak padişahın mülküydü, miri araziydi. Toprağın mülkiyeti ancak kişinin hayatı boyunca ve asker yetiştirdiği sürece geçerli olan askerî bir mülkiyetti. Mülkiyetin babadan oğula geçen irsi yapısı Doğu toplumlarında henüz gerçeklik kazanmadı. Köylü toplumlarında miras geçerli olsa da hem aşiret sistemindeki hem köylü toplumundaki erkekler bölgesel savaşlarla yok edilerek belli bir dengede tutuldu; böylece yerel toplumların ekonomik güç kazanıp merkeze karşı güç oluşturması engellendi.

Verimli topraklar Osmanlı'nın asıl gücü olan askerî yapıya aktarılarak güçlü bir askerî sınıf yaratıldı. Yerelde askerî birikim dışında hiçbir ekonomik birim oluşmadı; ekonomi küçük yerel üretimlerden, yabancıların küçük üretimlerinden ve onlardan alınan yüksek vergilerden ibaret kaldı, birikim oluşmadı. Osmanlı üstün gördüğü

toplumları askerileştirirken asker dışında kendi yandaşlarının birikim yapmasına ve mülklerinin babadan oğula geçmesine izin vermedi. Kendi başına merkez olmaya çalışan Mısır'daki yeni ekonomik oluşumu ortadan kaldırarak İstanbul'a karşı güçlü bir ekonominin doğmasını engelledi.

Yüksek ekonomik birikimler ortaya çıkmadığı ve mülkler babadan oğula geçmediği için aile mülkiyeti oluşmadı; aile şirketlerinin yerini daha çok aşiret sistemi tuttu. Osmanlı aşiretleri de denetim altında tutarak toplumu dengede tuttu, merkez dışında birikim oluşmasını engelledi. Bütün Osmanlı toprakları yalnızca İstanbul için çalıştı; merkeze bağlı ikinci merkezlerde biriken sermaye de orada bölüşüldü.

**Üretim değil tüketim toplumu.** Ekonomi içeride yaratılan zenginlikle değil, dışarıdan, savaşlardan kazanılan ganimetlerle beslendi. Bu yüzden üretim toplumu değil tüketim toplumu yaratıldı; üretim toplumu olan köylülük yalnızca asker yetiştirdi. Köyler büyüyüp şehre dönüşmedi. Şehirleşme ancak merkezin yatırım yaptığı yollar üzerinde, İpek Yolu boyunca hanlar ve kervansaraylarla ticaretin selametini sağlayan güzergâhlarda arttı. Köylü ancak bu küçük ticaret merkezlerinde değiş tokuş yapacak bir pazar bulabildi. Üretim tümüyle doğal üretime dayandığı için pazarın gelişmesi de doğa koşullarına bağlı kaldı.

## Merkeziyetçilik

Osmanlı'nın merkeziyetçi yapısı Doğu'nun ekonomik karakterine uygundu; merkeziyetçilik köy ekonomisinin dışındaki her alanda hâkimdi. Toplumun ihtiyaçları vakıflar aracılığıyla karşılandı. Mülkiyet babadan oğula geçmediği, kişinin yalnızca ömrü boyunca kullanımında kaldığı için, yükselen bireyler adlarını yaşatacak vakıflar kurarak birikimlerini vakfetti; böylece adları asırlar boyunca anıldı. Vakıflar dışında mülkiyete dayalı bir sermaye oluşmadı, özel birikimler gelişmedi. Merkezin dışında ayrı bir ekonomik profil kazanan eyaletlere anında müdahale edildi; hanedan dışında başka bir merkezin birikim yapması engellendi.

Merkeziyetçiliğin verdiği hükümranlıkla, karşı çıkan ya da muhalefet eden kişi ve kurumlar ne pahasına olursa olsun yok edildi. Çünkü merkeziyetçilik ve tekel olmak ancak böyle sağlanır; merkeziyetçiliğin olduğu yerde başka bir gücün ortaya çıkması mümkün değildir. Merkeziyetçilik içeriden değişmeden yıllarca ayakta kalır; ancak dışarıdan bir müdahaleyle yıkılır. Çünkü içsel gelişmeye ve ilerlemeye kapalıdır; kendisini bir arada tutan ideolojinin hizmetine girer. Tek ve bütüncül ideolojinin toprakları ve her şeyi koruduğu sanılır; oysa korunan tek şey o ideolojinin kendisidir.

**Tarih adacıklarda gelişti.** Tarih nasıl gelişti diye sorulursa: merkeziyetçiliğin dışındaki adacıklarda. İlk filizler gerçek anlamda deniz adalarındaki Helen site devletlerinde görüldü. Batı'nın bir yarımada olması, derebeyliklerin ve şehir devletlerinin varlığı, merkeziyetçiliği besleyecek bir

dinin ve merkezi devleti ayakta tutacak toprak zenginliğinin olmaması belirleyici oldu. Roma İmparatorluğu'ndan ve köleci ekonomiden sonra Batı sağlam bir merkeziyetçi ideolojiye sahip olamadı; ekonomik geriliği bölünmeyi, bölünme de yarımadanın içinde yeni "adalar" yarattı. Derebeyleri kendi şatoları ve kaleleri içinde küçük şehir devletleriyle kendi adalarını kurdu. Yarımadanın denizlerle çevrili olması deniz teknolojisini ve deniz ticaretini geliştirdi. Küçük devletlerin ticarete ve dünyaya açılması, merkezlerin dışında pozitif bilgiye ve bilime ulaşmalarını sağladı.

Doğu metafizik merkeziyetçilikle aynı ekonomik gerilik ve yoksulluk içinde kalırken, Batı'nın şehir devletlerinde bölünmeden doğan çatışmalar yıkımla değil başka yöntemlerle çözüldü. Yüz yıl savaşlarına rağmen birbirlerini yenemeyen bu devletler bir arada yaşamayı öğrendi; muhalif merkezler ayakta kaldı ve kendilerine her zaman müttefik bulabildi. Bu da siyasetin gelişmesini, kralların tek başına iktidar olamamasını ve site devletlerinden gelen meclis geleneğinin hayata geçmesini sağladı.

**Hıristiyanlık ve İslam.** Kilise tek başına hükümranlık kurmak ve kralları yanına alıp İslam devletlerini ele geçirmek istedi; ama bütüncül bir ideoloji yaratamadı. Kurucusundan sonra havarileri eliyle yeniden şekillenen Hıristiyanlık, toplum üzerinde hem siyasi hem tinsel bir birlik kuramadı. Tek tanrılı dinlerde bölünme sonradan, mezhep ayrışması olarak ortaya çıktı; Hıristiyanlıkta ise ilk bölünme daha kitapların havariler eliyle yazılması

sırasında başladı. Hıristiyanlık, köleci devletin en güçlü olduğu Roma'da, Hz. İsa'nın erken ölümüyle, mezhep bölünmesini yaratacak havarilerin elinde büyüdü.

İslam ise güçlü bir devletin içinde değil, devlet bilincinin zayıf olduğu Araplar arasında, İpek Yolu ve onun kültürü üzerinde gelişti. Devlet bilinci, birlik olma isteği ve dini liderin aynı zamanda savaşçı karakteri hem dinin büyümesini hem de toprakların kendi lideri eliyle genişlemesini sağladı. İslam'ı kabul eden devletlerle savaşılmaması halklar üzerinde bir barış dalgası yarattı. Orta Doğu'nun ihtiyacı olan ticaret, güvenlik ve toplumların ihtiyaç duyduğu tinsel ritüeller yaygınlaştı. Doğu'nun yayılmacı hükümranlığı İslam'ın cihat fikriyle birleşince, Doğu'nun geniş topraklarında uzun yıllar hâkim konumunu korudu.

**Yasa yapan ve yasaya uyan devlet.** Batı'da yasayı yapan ve yaptığı yasaya kendisi de uyan devletler, pozitif bilimle birlikte metafizik merkezin dışında yaşama imkânı buldu; bu da gelişme dinamiğinin yakalanmasını sağladı. Doğu ise pozitif bilgiyi metafizik bilginin boyunduğuna soktu. Geniş ve verimli toprakları ve ticaret yolları üzerindeki hâkimiyeti, Doğu'ya zamanında Batı'ya göre ekonomik üstünlük sağladı, zanaatı geliştirdi. Doğu kendi uygarlığını merkeziyetçilikle hem besledi hem de uzun süre yaşattı. Ama Doğu'da bölünmeler hep yok oluşla, ayrılanlar hep yıkımla karşılaştı. Bu yüzden Doğu'da tarih hep tekerrür etti; kendi kabuğunu kıracak içsel dinamiği yaratamadı. Pozitif bilgi boyunduruk altındaydı; toplumun kolayca sarıldığı metafizik bilgi yönetenlere bir yük getirmiyordu.

"Eski köye yeni adet" getirilmedi; köylü hep köylü, şehirli hep şehirli kaldı.

Özerk ya da bağımsız yapılar oluşmadığı için sermaye birikimi de oluşmadı. Köylü isyanları hep kanlı biçimde bastırıldı. Köylü köylü olarak, şehirli de büyük bir köy gibi olan şehrinde zanaatıyla yaşamaya devam etti.

**Kadının yok sayılması.** Doğu'da nüfus fazlası savaşlarla azaltıldığı için demografik bir sorun yaşanmadı. Erkek nüfus savaşlarla azalırken ailelerin erkek çocuğa düşkünlüğü, toplumu tümüyle erkeksi bir yapıya ve merkeziyetçiliğe mahkûm etti. Muhalefeti yok eden ve yok sayan toplum, bir süre sonra erkeklere karşı çıkan kadınları "namus" kılıfı altında öldürmeyi gelenekselleştirdi; cezaların hafifliği de buna eklendi. Bütün muhalefet gibi kadını da yok saymak, yöneticilikten uzak tutmak, ticaret yapmasını ve mal mülk edinmesini engellemek için gelenekler ve savaş sanayisi el ele verdi. Oysa savaş sanayisinin insanını üreten, doğuran kadındır; erkek çocuk doğurana kadar doğuma zorlanan, doğururken canından olan da kadındır. Kadınların yüzyıllarca hiçbir konumda değer yaratmasına izin verilmedi; "eksik etek" denilerek yok sayıldılar, evlere ve odalara kapatıldılar, yalnızca cinsel bir nesne olarak yaşamalarına izin verildi.

**Yarım kapitalizm, yarım proleter.** Doğu'ya kapitalizm girdiğinde merkeziyetçilik, hastalıklarıyla birlikte toplumun iç dinamiklerini kısırlaştırmıştı. Toplum gelişmek ve ilerlemek istese de sıradan insan, yasalara uyulmayan bir ortamda başkalarını örnek gösterip

yasasızlığı meşrulaştırdı; kendi kendisinin düşmanı oldu. Herkesin istediğini isteyip herkesin verdiği cevabı vererek "mutlu birey" olmayı seçti; sürüleşmesini ve geri kalmışlığını sürdüren alışkanlıklarından ve tembelliklerinden kurtulamadı. Doğu sahiplenmeyi ve mülkiyeti yaratamadıkça, Batı'nın bireyci özel mülkiyete dayalı üretim biçimine tam katılamayacak. Çünkü Doğu, Batı'nın proletaryası gibi hakları mücadeleyle kazanıp içselleştiremedi; bugüne gelen haklara şöyle ya da böyle sahip oldu. Üretime katılması da Batı proletaryasının mücadeleyle kazandığı hakların karşılığı olarak tam proleterleşmesi, Taylorizm ve Fordizm bandıyla meşrulaştı. Yarı kapitalist burjuva ile yarı proleter emekçi ancak o kadar yarım üretim yapar ve o kadar büyür.

Merkeziyetçiliğin verdiği rehaveti ve uyguladığı baskının yarattığı sinmişliği aşan, yeni mülkiyetle tanışan toplum, yeni zenginliğin merkezi ve toplumların öncüsü olacaktır.

Az gelişmiş ekonomilerin proletaryası da az gelişmiştir. Her iki sınıf da aydınlara yakınlıklarıyla güçlenen ideolojileri sayesinde iktidar mücadelesinde bir ileri bir geri giderek durağanlığı aşamaz. Burjuvazi iktidar birikimini tam sağlayamaz; birikim için vahşileşir, kendi koyduğu yasaları bile tanımaz, topluma sürekli zor ve baskı uygular. Kapitalizmin kurumlarının kendi sınıfına kâr değil zarar getireceği korkusuyla, yarı gelişkin kapitalizm kapitalizmin ön koşullarını bile yerine getirip kurumsallaşmak yerine başka ideolojileri ve eski kurumları olduğu gibi sürdürme eğilimindedir. Yarı gelişkin burjuvazinin karşısında yarı gelişkin bir proletarya durur;

ikisi de devleti kendine mal etmeye, egemen olmaya çalışır.

**Devletçilik merkeziyetçiliği besler.** Sosyalistler mülkiyeti devletleştirip kamu mülkiyetine dönüştürerek devlete ağırlık vermekte kapitalizmden de ileri gider, tümden devletleştirme yoluna girer. Proleter sınıfı yaratmak ve sanayileşmek için yalnızca devlete bel bağlayarak Doğu'nun merkeziyetçi yönüne vurgu yaparlar; topyekûn ve hızlı bir ilerlemeyle dünyayı devrimin hedeflerine ulaştırmak isterler. Ama iktidarı ele geçirdikten sonra ne sınıfsız toplum ne de devletsiz ayakta kalabilen bir proletarya ortaya çıktı. Devletleştirerek kurulacak gerçek proletarya diktatörlüklerinin hiçbiri gerçekleşmedi: Proletaryanın, kendi adına hareket eden parti dışında hiçbir kurumda sözü ve yetkisi yoktu; hiçbir ekonomik birimden ücreti dışında pay almadı; proletarya üzerinden toplanan artı-emeğin tümü kamu mülkiyetinde toplandı. Proletarya diktatörlüğünün, kendi sınıfını yaratan burjuvazi ortadan kalkınca proleterleşmeyi de ortadan kaldıracağı sanıldı.

**Eşek kaldıkça semer vuran bulunur.** Oysa proletarya, emeğinin karşılığını nakit ücret olarak alır ve bununla ancak yaşamak için zorunlu giderlerini karşılar. Egemen sınıflar onu, yeniden çalışmak zorunda kalması için ücreti kısıtlanan, verilen tutarın dışında başka bir gelir elde edemeyen, çalışmak zorunda olan bir alt sınıf olarak tutar. Ücretle yaşadığı sürece kime ve kimin için çalıştığının önemi yoktur; proleter kaldığı sürece onu çalıştıracak küçük ya da büyük bir burjuva mutlaka ortaya çıkar. Eşek

olarak kaldığı sürece eşeğin sırtına semer vuracak birinin çıkması gibi.

Bu yüzden sosyalist ülkelerde küçük burjuvaları bile ortadan kaldırmak için her türlü çaba gösterildi; ama proletaryayı dönüştürecek bir mekanizma için hiçbir teorik ya da pratik çaba gösterilmedi. İçeride burjuvazi ortadan kalkıp proletarya diktatörlüğü kurulunca, hiç burjuva kalmayınca proletaryanın kendiliğinden üst sınıf konumuna geleceği; ezilen sınıf olarak yalnızca kendisi kalınca ve bütün çalışan toplum proleterleşince alt sınıfın da ortadan kalkacağı sanıldı. Kapitalizm gibi devlet de küçültülmedi, tersine büyütüldü. Toplum kamu mülkiyetinin elinde, kamusal kurum ve birlikler içinde örgütlendi; ekonomik olarak ise yalnızca yarışma etiği ve çalışma ahlâkı yaratılarak, çok çalışanlar idolleştirilerek kısmen güdülendi.

Devlet kapitalizmi ilerleme sağladı ama gelişme sağlayamadı. Çünkü devlet kapitalizminde sermaye biriktirme ve bu birikim için proletaryayı sürekli çalıştırma isteği yoktu. Bu yüzden proletaryayı çalışmaya zorlayan bir sistem kuran kapitalizm kadar topluma yeni bir güdü ve ivme kazandıramadı. Kamu elinde toplanan birikimlerle kamu kurumlarında ve büyük sanayi hamlelerinde belli bir iyileşme sağlandı; ama daha çok kapitalizmle soğuk savaş ve sürekli savaşa hazır olma hâli sürdü. Silah sanayisine yapılan yatırımlar ekonominin kendini iyileştirmesini sağlamadı; artı-emekten alınan fazla silaha harcanarak kapitalizmle bir denge korunmaya çalışıldı. Bölgesel savaşlardan sonra kendi ekonomik durağanlığını gizlemek

ve imajını korumak için sözde sosyalist ideolojisini dışarıya ihraç ederek ayakta kalmaya çalıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise hiçbir sanayi atılımı sağlayamadığı gibi Doğu Avrupa'nın bağlı kalması için sosyalist devletler birbiri üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesine girişti.

Sömüren sınıfların mülkiyeti kaldırılarak yok edileceği düşünüldü. Sonuçta bütün toplum proleterleştirildi; proletarya yine ücretli köle olarak yaşamak zorunda kaldı. Bu kez semer vuran devletti. Ortaya göreceli olarak zenginleşen değil, göreceli olarak yoksullaşan bir proletarya çıktı.

**Doğu ve Batı emperyalizmi.** Burjuva kapitalizmi ile devlet kapitalizmi, kendi emperyalizmleriyle, Asya'yı, Afrika'yı ve Güney Amerika'yı paylaşma savaşına girdi: Doğu emperyalizmi toprak ilhakıyla, Batı emperyalizmi denizaşırı ülkeleri sömürgeleştirerek. Sovyetler bu savaşı sömürge devletlerinin yaptığı gibi ülkeleri bölüşerek, kendi yörüngesindeki ülkeleri devletleştirerek ve Batı emperyalizmine karşı olanları destekleyerek yürüttü; sosyalizmi ihraç etti, bunun için savaşlar yaptı. Bu durum kapitalizmin beşiğini sardı. Kapitalist iktidar, proletaryanın iktidara gelmesinden ve proleterleşmekten korktuğu için bütün toplumları ütopyadan uzaklaştırmaya, komünizmi bir öcü gibi göstermeye, devlet iktidarından burjuva iktidarına geri dönmek için düşen domino taşlarını toparlamaya çalıştı.

Doğu emperyalizmi, Batı'nınki gibi sömürgeci olmadığı, ekonomik sömürü yapan ve kendi kültürünü dayatan bir karakter taşımadığı için daha çok tinsel bir hümanizme

sahipti; bu da ekonomik emperyalizmin gereklerini yerine getirmesini engelledi. Sosyalizmin bayrağı, Batı emperyalizmi gibi sömürü tekniğini geliştirmesine izin vermedi. Pazara karşı olduğu, kendi pazarını kuramadığı için başka ticari araçlar aramaya çalıştı; ağır sanayiye ağırlık verdi. "Küçük burjuva kapitalizmi her zaman yeniden yaratır" diyen Lenin'e bağlı kalınarak içeride ve yandaş ülkelerde hafif sanayi çökertildi; insanların karınlarını bile doyuramayan hantal ekonomiler ve hantal sanayiler yaratıldı. Büyük gelişme gösteren tek alan, dünya pazarına açık en büyük sermayesi olan savaş sanayisi oldu.

**Kolhozlar ve tembel toplum.** Öte yandan toprağı elinden alınıp proleterleştirilen köylülerin kolhoz ve sovhozları ancak verimli topraklarda başarılı oldu. Verimsiz topraklarda topraktan ve mülkiyetten uzaklaştırılan köylü, üretimi belirleyebilen bir köy toplumu olmaktan çıktı; geniş topraklara rağmen tahıl üretimi düştü.

Zenginleşerek boş zaman yaratan bir toplum yerine, yoksullaşarak boş zaman yaratamayan, karın doyurma telaşı dışında bir uğraşı olmayan asalak bir toplum yaratıldı. Batı devletlerinin proletaryaya sağladığı hakların yerine eğitim ve sağlık parasızlaştırıldı, eşitlendi; toplumda vasat bir eşitlik psikozu oluştu. Toplum durağanlaştı; her şeyi devletten bekleyen büyük bir proleter sınıf ve tembel bir toplum ortaya çıktı.

Her şeyin az çok eşitlenmesi, haklar bakımından Avrupa'dan ileri olma kavgası, geri kalmama arzusuydu bu. Oysa burjuvaziyle hak mücadelesi üzerinden yarışılmaz. Yandaş toplamak için diktatörlerle anlaşılması, onlara

kaynak aktarılması da burjuvaziyi panikletmenin ötesinde bir sonuç vermedi.

Hele toplum asla olduğu yerde, o anki konumuyla eşitlenemez. Doğanın sahibi ve yasaların önünde herkes eşittir; ama bunun ötesinde herkes üretimden, emek verdiği ve sermaye olarak katkı yaptığı ölçüde pay almalıdır.

## "Devlet ve Sermaye"yi yeniden okurken

*Okuduğum "Devlet ve Sermaye" adlı kitabın yazarı, ücretin yalnızca sermaye sahibi ile iş gücü sahibi arasındaki sözleşmede geçen hukuki bir terim olmadığını, iş gücünün yeniden üretimini de kapsadığını söylüyor. Bu notlar ona dair düşüncelerimdir.*

**Ücret göreceli bir özgürlüktür.** Batıda işçi mücadeleleri başladığında sözleşmeler ve hukuk da başlıyordu; sermaye hukuku gelişiyordu. Toprak ekonomisinin, yani rantın dışında ticaret ve onunla birlikte mekanik üretim gelişince emek ihtiyacı doğtu. Emeğin, derebeyine ve toprağa bağımlı köylülerden, aşirete bağlı serflerden ve paryalardan koparılması gerekiyordu. Eskiden serf ya da parya, üretimin yalnızca zorunlu ihtiyacı kadar küçük bir kısmını ayni olarak alırdı; derebeyi ya da aşiret beyi, sadakatine karşılık verdiği lütuflarla rant ekonomisini ayakta tutardı. Burjuvazi ise ticarete ve mekanik üretime geçip el zanaatkarlığını, çırak ve kalfa düzenini aşınca, toprak ekonomisindeki gibi bol emeğe ihtiyaç duydu.

Şehirde serfe ve paryaya belli bir yaşam standardı sundu. Derebeyi ya da aşiret beyi çalışmanın karşılığını doğa

koşullarına ve kendi iyi ya da kötü niyetine göre verirdi; işe yaramayan üretim fazlası toprak ürünü de ucuzlardı. Ücret ise emeğe her şeyi alabileceği parayı sundu. Ücret proletaryaya alım gücü yarattı, onu ücreti kadar, göreceli olarak özgürleştirdi. Üretim fazlasından verilen lütuflarla takas ekonomisinde hiçbir şey kazanamayan köylü, serf ya da parya, emeğini ücrete bağlayarak proleterleşti. Fazla çalışmasının karşılığını biraz daha fazla ücret olarak aldı; bu da onu göreceli olarak biraz daha özgürleştirdi. Ama bu tam bir özgürleşme değildi.

Serf ve Doğu'daki azağlar, üretime bağımlılıkları yüzünden bütün zamanlarıyla beylerine bağımlıydı. Proleter ise belli bir süre patronuna bağımlıdır, geri kalan zamanı kendisinindir. Serfin, paryanın, azağın bütün zamanı beyin ihtiyacına göre belirlenir; doğaya bağımlıdır, doğanın keyfine göre kimi zaman tembel kalır, kimi zaman aşırı çalışır. Fabrikadaki düzenli çalışma ve üretimin parayla ödenmesi ise alım gücünü serbestleştirir.

**Grev, parti ve meclis.** Ama uzun çalışma saatleri ve ağır işlerle proletarya kölelerin ağır çalışmasına geri döndü. Öte yandan köleler gibi toplu çalışması ve kolektif bir yapıya sahip olması, isyanlara da bir güç verdi; çalışma saatlerinin kısaltılması için mücadele başladı. Çalışmamanın bir yaptırım olduğu anlaşılınca grev hakkı mücadelesi doğdu. Burjuvazinin tekel olarak yönettiği siyasette artık proletaryayı savunan başka bir kesim belirdi; bu da daha önce kurulan meclislerde muhalefete hem zemin hem politika imkânı sundu. Krala muhalefet edip iktidarı alan burjuvazi, iktidarı tek başına krallar gibi

götürebileceğini sanarak aristokrasiyi de yanına alıp yeni siyasi güçlere savaş açtı. Siyasi mücadele iki tarafta da savaşları kızıştırdı. Bu arada proletarya, emeği çözümleyen aydınlara ve bu mücadeleyi verecek siyasi güce kavuştu. Burjuvazi artık kralların mutlak hükümranlığını yeniden ilan edemezdi.

**Köylü isyanları neden kalıcı olmadı?** Aristokrasiye karşı toprak ekonomisinde, takas ticaretiyle ve kör bir pazarla yapılan isyanların hiçbirinde isyancıların iktidar deneyimi yoktu; ekonomik bir çözümden çok yoksulluğa karşı isyandılar. İster kısa süreliğine iktidara yürüsünler ister kanla bastırılsınlar, sonuç yeniden toprağa dönüş oldu; hiçbir kurumsallaşma yaşanmadı. Üretim vahşi ve toprağa bağımlıydı; doğa koşulları yüzünden yeterli birikim oluşmadığı için yeni gelişmeler ortaya çıkmadı. Her iktidar kendi uygarlığını gösteriş üzerine kurdu, yeni bir sınıfın doğmasını her yolla bastırdı; birikim Ortaçağ'ın kral ve padişah birikimini aşamadı.

Burjuvazinin yarattığı ücretli emek ise pazara açıldı, parasal bir güce kavuştu. Üretimdeki kolektif yapı işçinin örgütlenmesini güçlendirdi; serfin, paryanın ve köylünün dağınık örgütsüzlüğü aşıldı. Proletaryanın mücadeleleri sırasında bir kapitalist batarken bir başkası güçlenerek çıktı. Piyasa ekonomisi hem işçi rekabetine hem sermaye rekabetine açıktı; iki alanda da anarşi hâkimdi, ikisi de otorite tanımıyordu. Anarşizm bu dönemde proleterler arasında rağbet gördü. Burjuvazi aristokrasiden devraldığı otoriter yapıyı, kendisinin de emeğe bağımlı olduğunu bildiği için koruma kaygısıyla savaşa girdi.

Paris Komünü'nden sonra işçi yürüyüşü durdu. Burjuvazinin kurduğu meclislerde sağda ve solda oturanlar oluştu; soldakiler iktidarın uzağına düştü. Bazı klikler proletaryanın sesine kulak vermeye çalıştı; solda oturanlar sosyal demokrat partiler kurarak toplumdaki isyan dalgalarına çözüm aramaya başladı, seçimle iktidara gelmek bir yöntem olarak benimsendi. Öte yandan seçme ve seçilmeye ekonomik şartlar konarak yoksulların ve aydınların iktidara gelmesi engellendi. Bütün bu mücadeleler içinde sınıf mücadelesi için sözleşmeler doğdu, çalışma saatleri kısaltıldı, grev proletaryanın tek silahı oldu.

**Osmanlı ve Türkiye'de proletarya.** Osmanlı'da proletarya başka bir zeminde gelişti. Önce gayrimüslim proletarya başkaldırdı. Ayrılıkçı bir yapıda olduğu için her milletin proletaryası kendi milletinin mücadelesine destek verdi. Türkler proleter mücadeleye katılmadı. Mücadele çalışma saatlerinin kısaltılması ve grev hakkı içindi; ayrıca ücretlerin düşürülmemesi ve asgari ücretin artırılması gibi kendine özgü sorunları vardı. Uzun süre birikim yapamayan burjuvazi işçinin ücretini ödeyemedi ya da düşürdü; onu hâlâ bir uşak gibi gördü. Serflikten değil köylülükten gelen proletarya da sert bir mücadeleye girmedi.

Burjuvazi içindeki klik mücadelelerinde adam yerine konmayan proletarya, grev ve sendika kurma hakkı için mücadele etti. Bu arada gelişmiş ülkelerin önerileriyle devlet eliyle sarı sendikalar kuruldu. Proleter mücadele daha önce ayrılıkçı bir mücadele olduğu için kolayca

bölücülükle suçlandı. Sarı sendikalar çoğunluğu ele geçirdi. Sağ ve sol partiler sendikal hakları vermeye hazırlandı.

Ama bütün mücadele, iktidar kliklerinin sarı sendikaları yanlarına çekme yarışına dönüştü. Ekonomiden ve iyi yönetimden uzaklaşan politikacılar, proletaryaya sahip çıkan aydınların ve meclisteki politikacıların basîretsizliği, oradan oraya savrulmaları, sol mücadeleyi böldü; sol klikler birbirleriyle uğraşır oldu. Üretim yapamayan burjuvazinin ve meclis kliklerinin beceriksizliği, 1975-80 arasında sol anarşizmin gelişmesine ve iç savaşa, ardından da burjuvazinin askerî darbeyle proletarya, sol ve aydınlar üzerinde baskı kurmasına yol açtı. Sonrasında yalnızca Kürt solu ve Kürt milliyetçiliği kaldı; proletarya bölücülükle suçlandı, aydınları susturuldu, özgür sendika kurma hakkı elinden alındı. Yasalarla haklar verilirken fiiliyatta yasasızlık hâkim oldu; sınıfın yandaşlarını ve radikallerini kaybeden proletarya sessizliğine, sendikasızlığa ve sarı sendikacılığa geri döndü.

**İki kutuplu enternasyonalizm.** Sovyetler'deki sol iktidar sosyalizmi kurma mücadelesine ve dünya solunun önderliğine soyundu. Amerika ve Avrupa solundan ayrı olarak iktidarı ele geçirip tek partinin kılavuzluğunda yeni dünyayı kurmaya girişti ve işçi enternasyonalizminin bayrağını ele aldı. Burjuva iktidarlarındaki proletarya ise, kimi yenik kimi yeni gelişen, farklı yollar izledi: Ekonomik mücadeleyi hak mücadelesine dönüştürerek demokratları, yani solu sosyalistleştirdi; muhafazakârlar da devletten uzaklaşıp liberalleşti. İkinci Dünya Savaşı'nda devletin ve

milletin korunması öne çıkınca sosyalistlerin mücadelesi ülke savunmasına dönüştü; sınıf mücadelesi yavaşladı.

Bütün emekçilerin birleşik bir dünyası yerine iki kutuplu bir işçi enternasyonalizmi çıktı. Çağın ilerlemesi artık yalnızca savaşlara değil ekonomik ihtiyaçlara göre belirlendi; sanayi burjuvazisinin gelişmesi belirleyici oldu. Ekonomideki iyileşmeler ve verilen sendikal haklar burjuvazinin proletaryayla iyi geçinmesini sağladı; Amerika'da sosyalist liderler avına çıkıldı, sol partiler siyasetten uzaklaştırıldı.

**Devlet bir sınıf değildir.** Sosyalistler devlet ekonomisine ve kamu mülkiyetine ağırlık verse de ne devlete bağlı ordu ne de bürokrasi sosyalistlere göz kırptı. Devletin özünde ekonomik bir siyaset değil, yönetim ve hizmet siyaseti, yani ekonomi dışı bir şey vardır; bürokratlar devletin kendi iktidarını bile desteklemez. Düne kadar saraylarda ezilen bürokrasi krallara hizmet ederken ordu da kimin ekmeğini yediyse onun kılıcını salladı.

Dolayısıyla devlet sınıfların üstündedir ama egemen sınıfa hizmet eder; kendisi bir sınıf değildir. Devlet, sınıfların toplumsal alanı egemenlikleri altına almak, ekonomi dışı işleri için ihtiyaç duydukları kamusal alanı denetlemek amacıyla kılıçla örgütleyip kurdukları, eski ve yeni egemen sınıflara hizmet eden ekonomi dışı bir örgüttür. Sınıf, üretim yapan ve ürettiğine sahip olan topluluktur; üretim yapıp ürettiğine sahip olabilen de egemen sınıftır.

**Devlet köle ekonomisini korumak için doğdu.** Sınıflar kendi üretimlerinin yanında savaş esirleriyle köle ekonomisini yarattı ve bunu köle ticaretine dönüştürdü.

Esirlerin yanı sıra toplumlardan kaçırılan insanlar da köle tüccarlarının eline geçti; köle ekonomisinin güçlü olduğu yerlerde ona hizmet eden devletler, krallar ve köle emeğiyle zenginleşen ekonomiler doğdu. Ama insanı hayvandan ayıran en önemli özellik, tek tek insanlar sürüleşse de toplumların sürüleşmemesi, hayvanlık derekesine düşmemesidir; bu da köle isyanlarıyla ortaya çıktı. Köle isyanları da kendi köle devletlerini doğurdu. Ordularının dışa dönük yapısının yanında köle emeğinin yaygın olduğu yerde güçlü bir devlet aygıtı kuran Roma, büyük bir imparatorluk oldu. Köle ekonomisiyle yaşayıp devlet kurma kabiliyetini geliştiremeyen Yunan sitelerindeki köle devletleri ise güçlü bir devlet oluşturamadan yok oldu.

Görüldüğü gibi devlet, köle ekonomisini ayakta tutmak için ortaya çıktı. Yunan siteleri devletin nasıl kurulacağı ve sitenin nasıl yaşayacağı üzerine felsefede ileri bir aşamaya ulaştı; ama pratikte ada ticaretiyle yaşayan küçük site devletleri site olmanın ötesine geçemedi, devletin minyatürlerini yarattılar. Tarihe devlet üzerine felsefeler bıraktılar; ilk felsefenin temeli atıldı.

Sınıflar, köle emeğinin yarattığı birikimlerle, bu birikimlere sahip olma ve onları koruma güdüsüyle, birikimi kendi soyuna aktarma mücadelesiyle doğdu: bir yanda egemen sınıf, öte yanda emeğine el konan ezilen köle sınıfı. Ezilenlerin emeğine el konmasının sürmesi ve düzenin egemenlere hizmet etmesi için zor kullanan örgütler, bu yaşamı öğreten eğitim kurumları, toplumdaki sorunları

kendi yasalarıyla çözen yargıçlar ve yönetim aygıtları kuruldu. Bu aygıtlar o ekonominin devletini oluşturdu.

Üreten ile üretime sahip olanın iki ayrı sınıf olarak ortaya çıkması, tarihsel olarak bölüşüm ve emeğe sahip olma mücadelesidir. Bütün toplumlarda ilkel topluma ve doğal ekonomiye dönme eğilimi vardır; ama tarihsel gelişmede niceliksel birikimler niteliksel dönüşümlere ve toplumların ilerlemesine yol açmıştır. Bölüşüm üretimdeki iş bölümünden doğdu; ama bu iş bölümü sahip olan sınıfın emekçi sınıf üzerinde hâkimiyet kurmasına dönüştü ve bütün bu mücadeleler devleti doğurdu. Devlet toplumların büyümesine ve gelişmesine de yol açtı. Topluma hizmet ettiği ve ekonomik krizlere yol açmadığı sürece sınıflar arasında fazla çatışma olmaz; ama tam bir uyum da hiçbir zaman olmaz. Birikim hep ezilenlerin aleyhine gelişir.

Devlet, bir sınıfın üretim yapıp yapmamasıyla ilgili değildir; ekonomik gidiş içinde devletin, ordunun ve mülk sahibi sınıfların kurduğu ittifakla üretime el koyma, yani bölüşüm siyasetinden başka bir şey değildir. Önce aşiretin içinde emeğe el koyan bey vardı; sonra savaşlarla büyüyen aşiret beyi başka bir emeğe, köle emeğine el koydu; ordu, devlet, krallar ve saray bürokrasisi doğdu. Köle isyanları ve köle emeğinin tarihsel değerini ve meşruiyetini yitirmesi, onun yerine gelecek emek biçimini ve yönetim biçimini belirledi.

**Batı: şatolar ve denizler.** Batıda köle ticaretinin zayıflaması ve toprağa bağlı kölelerin kendi istekleriyle çalışmaya başlamasıyla şato devletleri, derebeylikler ortaya çıktı. Roma'nın yıkılması köle emeğinin uzun süre

kullanılmasını engelledi; köleler serfleşti, toprağa ve beye bağlı olarak ayni gelirlerle yaşamaya başladı. Kendi şatosunda yaşayan derebeylerinin bu düzeni büyüme potansiyeli taşımayan, kapalı köy ekonomileri gibi kendi kendine yeten küçük devletler yarattı. Ama kıyı devletleri deniz ticaretine devam etti.

Zenginleşmek için ticaret kullanılmaya başlandı; denizlerde ticaretin gelişmesi üretimin ihracını sağlayarak yeni bir birikim yarattı ve altın paranın yaygınlaşmasına yol açtı. Altın para ticareti ve pazarı büyüttü. Deniz ticareti eşitler arasında yapılmadığı için, karşı tarafta para olmayınca takas ekonomisi gelişti; ucuz hammaddeler Batı'ya taşınıp mamul maddeler satıldı ve sömürgeci ekonomiler doğdu. Serf emeğinin dışındaki bu yeni birikim, aristokratik zenginliğin yerini ticari zenginliğe bıraktı; zanaat üretimi ve mekanik üretim gelişti. Pazar ve ucuz hammadde, Batı'nın yeni zenginliğinin iki ayağı oldu.

**Doğu: köy ekonomisi ve imparatorluk.** Doğuda imparatorlukları doyuracak verimli köy ekonomileri ve güçlü bir zanaat ekonomisi kurulurken Batı'da imparatorluğu doyuracak verimli bir köy ekonomisi yoktu. Batı'da emeğin yeniden üretimi toprağa bağlı köylülerden değil, önce kölelerin emeğine el koyan aristokrasiden, sonra köleleri evcilleştiren derebeylerinin serfleri üzerinden sağlandı; aristokratik gelenek ve zenginlik böyle gelişti. Ama serf emeği daha çok şatoya bağlı olduğu için genelleşemedi, büyüyemedi; köle devleti gibi bir serf devleti kuramadı. Doğudaki köy ekonomilerini kendine bağlayan aşiret beyleri gibi, şatoya bağlı köle emeğini

sömüren ve yalnızca Avrupa'nın belli bir bölgesinde hâkim olan bir üretim biçimiydi; köle ekonomisinin devamıydı. Bu yüzden Batı dışında başka bir yerde ortaya çıkmadı.

Doğuda köle isyanları yerine kısmi köylü isyanları oldu; bunlar köle isyanları gibi ekonomik karakterli olmadığı için ekonomi dışı müdahalelerle bastırıldı. Köy ekonomileri doğal zenginliği şehirlerdeki medeniyetlere taşıyarak oraları geliştirdi. Batı ise ne serfliği krallıkla taçlandırıp geliştirebildi ne de derebeylerinden biri diğerine üstünlük kurabildi; çünkü krallık zenginleşen bir ekonomi üzerine kurulur. Köle ekonomisinden sonra serf ekonomisi Avrupa'da hiçbir gelişme göstermedi; şato duvarları içine hapsedilen birikim ne büyüdü ne gelişti, şatolardan başka bir mimari bile yaratamadı. Batı Roma'dan sonra başka bir imparatorluk kuramadı.

Metafizik gücün egemenliğinde, otoritesiz bir otorite olarak düşünce üretemeyen bu düzen, bölgesel bir üretim biçimi olarak kaldı. Aristokrasiye hizmet eden metafizik Hıristiyan düşüncesi ne yeni bir üretim biçimi yarattı ne de insanları zenginleştirdi. İslam'a karşı savaşta, Doğu'nun zenginliğine karşı ordular toplayan Haçlılar bir imparatorluk yaratamadı; ama küçük kralları bir araya getirerek Doğu'ya seferler düzenlemesi, kralların meclislerini ortaya çıkardı. Bu da meclis geleneğinin gelişmesini, muhaliflerin hayatta kalmasını ve yeni fikirlerin yaşayacağı ortamların korunmasını sağladı. Böylece aristokrasi kendi kralını yaratamadı; ama köy efendileri yerine şehir efendilerini, kent soylularını, yani burjuvaları yarattı. Kralların iktidarında zenginleşen kent

soyluların mücadelesi Fransız Devrimi'ne, ardından Napolyon'un dünya krallığını ele geçirip Doğu'ya saldırmasına varacaktı; burjuva üretiminin zenginliği ve pozitif bilgiye verilen ağırlık, savaşlarda burjuva krallığının üstünlüğünü sağladı.

**Doğu'nun kader bilgisi.** Doğu'nun zengin toprakları krallıkları beslerken hızlı iktidar değişimlerine ve savaşçı karakterin gelişmesine de yol açtı. Toprak katarak zenginleşen ekonomi köylerin zenginleşmesi için tarıma ağırlık verdi. Doğanın seyri ve doğal afetler, doğayla barışık yüzeysel bir felsefeyi, pozitif bilgi yerine metafizik bir kader bilgisini doğurdu; tecrübeye dayanan yaşlıların hâkimiyeti sürdü. Köylünün doğayla mücadelesinde ona uyumlu olan din, İslam, aynı zamanda krala bütüncül bir dünya görüşü sundu; yayılmacılığıyla Doğu'nun savaşçı karakterine ideolojik malzeme sağladı.

**Doğu'da kölelik neden yaygınlaşmadı?** Doğu imparatorlukları besleyecek göçebe ekonomiden sonra köy ekonomisiyle, doğal bir komün ekonomisinden geçti. Köle ekonomisi yaygınlaşmadı: Savaşlar esir almak üzerine değil biat ettirmek ya da şehirleri yakıp yıkmak üzerine kuruluydu, köle emeğine ihtiyaç yoktu. İslam İpek Yolu'nun ve ticaretin güvenliğini sağlamak üzerine kurulmuştu ve kölelik karşıtı hükümleri vardı. Köleler yalnızca ev hizmetlerinde uşak olarak kullanıldı; bu yüzden ne bir köle ekonomisi ne de onun felsefesi doğdu. İslam'ın köleleri azat etmeyi şiar edinmesi avam arasında geniş kitlelere yayıldı; bazı milletler savaşmadan İslam'ı kabul ederek barışa kavuştu.

Bu nedenle göçebe ekonomiden yerleşik hayata geçen Doğu toplumları, doğa koşullarına bağımlı, kendi kendine yeten köy ekonomileriyle önce aşiret beylerini, sonra beylerin krallarını, küçük kralların da padişahlarını ve sultanlarını yarattı. Yakın Doğu'nun kuzeyinde göçebe ekonomi, Batı'sında köle ekonomisi vardı; Doğu ile Batı arasında ise zanaat üretimi ileri bir aşamaya geldi. Doğu'dan Batı'ya mal ihracı ve Yakın Doğu'nun yerleşik hayata geçmesi küçük kralların hayatta kalmasını zorlaştırdı. Sürekli savaş hâlinde Doğu-Batı ticareti sekteye uğrayacağı için beyler büyük beye biat etti; imparatorluklar böylece uzun süre yaşayabildi.

Batı Doğu mallarına yakından ulaşıp kendisi de mal üretmeye başlayınca Doğu'dan Batı'ya ihracat azaldı, İpek Yolu'na ihtiyaç küçüldü, başka ticaret yolları doğdu. Batı Yeni Dünya'dan getirdiği altınlarla ve sömürgelerinden getirdiği hammaddeyle mamul üretmeye, yeni mallar ve metalar yaratmaya başladı; kendi zenginliğini yarattı. Batı zenginleşirken imparatorluklar doğaya bağımlı köy ekonomileriyle uzun bir durağanlık yaşadı; gelişme dinamiği bulamadı.

**Rusya, Türkler ve İslam.** Rusya da imparatorluğunu köy ekonomisiyle sürdürdü. Hindistan yakın olduğu için erken bir zanaat bilgisiyle bir Doğu medeniyeti olarak hızla gelişti. Rusya ise göçebe ekonomisiyle, at sırtında hızlı bir yayılmacılığı sürdürdü. Bir Asya toplumu olarak Türkler de göçebe toplum olmalarıyla ideolojik bir temel buldu. İslam'ın yayılmacılığının doruğa çıktığı an, Türklerin en zayıf, parçalanmış olduğu ana denk geldi; yarı komün yarı

göçebe bir toplum olan Türkler İslam'la felsefi bilgiyle donandı, göçebelikten yerleşik ve köylü topluma evrildi. İslam'ın doğduğu Arabistan'da ise köleliğin kaldırılması yerleşik tarım toplumuna geçişi sağlarken İslam, doğayla uyumlu metafizik bir devlet anlayışıyla ve yerleşik topluma hizmet eden bir kitapla geldi. Arap yayılmacılığının sonuna varılması, gelecek vaat eden Türk toplumuyla uyumlu bir yapıda buluşmalarını sağladı.

Türkler İslam'ın bayrağını Doğu'dan alıp Batı'ya taşımaya başladı. Güçlü bir ideoloji savaşçı bir milletle birleşince toprak zenginliğine dayanan köylü imparatorluklar kuruldu.

**Roma ve Hıristiyanlık.** Roma İmparatorluğu köle emeği üzerine kurulu olduğu için köle isyanlarının sonunda uzun süre tutunamadı. Hıristiyanlığın kurucusu bir devlet kurucusu olmadı; din, Orta Doğu'dan Batı'ya gelen köleler arasında yayılan ve havarilerin elinde gelişen bir din olduğu için yayılmacı bir karakter taşımadı. Roma köleler üzerindeki etkisinden yararlanmak isteyince Hıristiyanlığın iktidar hevesi Roma'nın desteğiyle sürdü. Ama Roma ne Hıristiyanlığı arkasına alabilecek bir ekonomik güce ne de yeni bir üretim biçimine sahipti; köylü ekonomisini bile kuramadı, yarı köylü, yarı köle ve serf bir aşiret krallığından imparatorluğa yükselemedi. Pozitif bilgiyle üretim yapamayan Roma geleneği yıkılınca Hıristiyanlık metafizik bir krallık olarak onun yerine geçmeye, kendi ideolojisini iktidar yapmaya çalıştı. Kral olabilecek krallıkların çıkmaması, Roma'nın yerine pozitif

bilgi yerine metafizik bilginin hâkim olduğu bir ara dönem getirdi.

## Pozitif bilgi ve metafizik bilgi

Doğu'da pozitif bilgi medeniyetlerin gelişmesini sağladı ve metafizik bilgiyle kaynaşarak toplumları mutlu etti. Ama metafizik bilgi ile pozitif bilgi hiçbir zaman çarpışmadı; hep ittifak içinde oldular. Pozitif bilgi bugünün gerçek dünyasında egemen gücü, otoriteyi ve bölüşümü yönetirken metafizik bilgi pozitif bilginin cevaplayamadığı soruları cevapladı; insanın felsefi ihtiyaçlarını karşıladı, ona bir yaşam öğretisi sundu. Doğaya, dolayısıyla güce ve krala biatı; doğanın açıklanmasıyla doğa üstüne, Tanrı'ya biatı; yine Tanrı adına, onun gölgesi ya da oğlu adına krala ve otoriteye biatı zorunlu kıldı. Dini kurallar öğretilip topluma uygulatılarak manevi doygunluk ve iç huzur sağlandı.

Doğu toplumları itaati önce zorla, sonra yaşlılar aracılığıyla sağladı. Ölüme yakın oluşları ve ölüm sonrası korkularıyla yaşlılar, tecrübeye dayanan ve yeni olan her şeye karşı çıkan bir siyasi güç oluşturdu; ihtiyarlar heyetiyle toplum itaate zorlandı. Bu terbiye küçük yaşta başladı. Batı'daki gibi adalet de bu gücün eline geçti. Ama krallık asla ele geçirilemedi; bu yüzden Doğu'da pozitif bilgi ile metafizik bilgi çarpışmadı. Doğu'da metafizik bilgi tek başına iktidar olamaz; iktidarın yanında ona hizmet eder. Doğu'nun bütün felsefesine ve yaşayışına hükmeder, toplumları krallar aracılığıyla yönlendirir; kendisine zarar verebilecek pozitif bilgiyi ya yok eder ya da kendine

bağlar. Doğu'da pozitif bilgi, yani yönetme ve savaşma bilgisi iktidardır; metafizik bilgi ise iktidarın ortağıdır. Doğaya bağımlı köy ekonomisine hizmet eden metafizik bilgi, ahlâkı düzenler ve doğa olaylarını açıklayarak toplumun ihtiyacını karşılar.

**Batı'da çatışma.** Batı'da ise metafizik bilginin iktidarı pozitif bilgiyle çarpıştı; mesele mahkemelere kadar taşındı. Pozitif bilgi ancak aydınlar arasında ve belli bölgelerde yaşama imkânı buldu; derebeyleri, yani küçük krallar tarafından papazların gücüne karşı desteklendi. Pozitif bilgi bir medeniyetin doğuşuna eşlik etmedi; ama desteklenmesi pozitif bilime, doğal üretimden mekanik (manifaktür) üretime geçişe, ticaretin gelişmesine ve yeni, çağdaş bir sınıfın oluşmasına katkı sağladı. Medeniyetlerin ideolojilerini simgeleyen görkemli yapılar yerine bilimsel çalışmaları besledi; doğal üretime bağımlı ekonomiden insan eliyle teknolojik üretime geçişe imkân tanıdı.

Doğu ise normatif bilgiyle yarattığı pozitif bilgiyi bilime dönüştüremedi; medeniyetini hep metafiziğin egemenliği altında sürdürdü ve geri plana düştü. Pozitif bilgi çalışmaları sabote edildi; bilgi Ortaçağ boyunca ve yakın çağda bilim seviyesine ulaşamadı. Bu yüzden Doğu tarihini tekerrür ederek sürdürdü.

Batı'da metafizik bilgi ile iktidar arasındaki savaşın sonunda ne metafizik bilgi iktidarın ortağı oldu ne de iktidar onu tek başına elinde tutabildi. Kilise krallarla iktidar savaşına girdi ama Roma'nın mirası olarak yalnızca küçük bir papalık devleti, Vatikan'ı kurabildi. İktidar her zaman pozitif bilgiye ihtiyaç duydu. Roma geleneğinden

gelen ve hiçbir kralın etkisine girmeyen Hıristiyanlık bir üst kurum olarak topluma baskı kurmaya çalıştı. Ama ekonomi köle ekonomisinden serf ekonomisine geçip egemen sınıflar zenginlik yaratamayınca, sınıfların ayrışması tamamlanıp sermaye ve pazar gelişince Batı pozitif bilgiyi pozitif bilime dönüştürdü. Bilim belli bir nicel birikimle nitel bir sıçrama yaptı; pozitif bilgi metafiziğin etkisinden kurtularak doğal üretimin dışına çıktı, insan eliyle üretime geçildi. Böylece Batı, statik Doğu medeniyetleri ve diğer medeniyetler üzerinde pozitif bilimle her türlü üstünlük kurmaya başladı. Pozitif bilimle medeniyet, sıradan bir medeniyet değil, insan uygarlığının köşe taşlarını döşedi. Kendisi için daha fazla birikim yapmaya çalışırken aynı zamanda insana hizmet eden bir sınıf ortaya çıktı.

**Toprak savaşı yapmadan kazanan sınıf.** Daha önceki sınıflar babadan oğula geçen dar bir kast yapısına, soyluluğa sahipti; gerçek sınıflar değil, egemen aşiretlerdi. Büyük ailelerin ve soyluların savaşlarıyla geniş toplum kesimleri eziliyor, yok ediliyordu. Yeni egemen sınıf ise toprak savaşı yapmadan savaşı kazanan bir sınıf oldu. Kent soylu sınıf, derebeylerini ve imparatorlukları toprak savaşı yapmadan parçaladı; iktidar savaşını pozitif bilgiyi bilimselleştirerek kazandı.

Ama bütün egemen sınıflar gibi o da mutlak iktidar olma, kanlı savaşlarla toplumları ele geçirip egemen olma anlayışından kurtulamadı. İki dünya savaşında bilimin yıkıcı gücüyle karşılaşınca sınıf savaşımını ekonomik mücadeleye dönüştürdü, bilimsel bir yarış başlattı. Ama

bu, eski sınıfların iktidarından uzaklaşılan bu düzenin bir daha anarşiye dönmeyeceğinin, kendi kendini yok etmeyeceğinin güvencesi değildir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda totaliter demokratların faşizmini iktidardan uzak tutma çabası sürüyor. Başka otoriter iktidar heveslileri ve onlarla mücadele edecek güçler var. Ama insanın insanı sömürmesi sürdükçe, köylü toplumlarındaki burjuva uygarlığıyla başlayıp mutlak ideolojilere sapma ihtimali her zaman vardır. Hatta sosyalist devletçi ülkelerin birer birer çözülmesiyle kapitalizmin iştahı yeniden kabarabilir.

Sınıflı toplumlar, dolayısıyla egemen sınıflar ortadan kalkmadan sömürüsüz bir yaşamdan söz edilemez. Sömürünün olduğu yerde gasp, gaspın olduğu yerde isyan vardır. Kapitalizm ne kadar demokratlaşırsa demokratlaşsın, sınıf iktidarı ve dolayısıyla diktatörlük heveslileri her zaman var olacaktır.

# Üçüncü Kısım: Özgür Üreticiler Birliği

## Özgür üreticiler birliği

**Ayni ödemeden paraya.** Mülkiyet üzerinden emeğe zorla ya da gönüllü olarak el konması, tarihsel gelişimi içinde toplumsal bir meşruiyete dayanır. Meşrulaşan her el koyma bir görev, bir ödev biçimini alır. Karşılıksız verilen emek kutsal amaçlara adandığında ödev sayılır; bir diyet ya da para veya mal karşılığı verildiğinde de görev olarak zorunlu bir eyleme dönüşür. Önceleri emek karşılığını ayni olarak, mal olarak alırdı; üretilen malın küçük bir parçası emeğin karşılığı olurdu.

Mülk sahipleri emeği örgütledi ve üretimden küçük bir pay vererek emeğin kendilerine yönelmesini sağladı. Emek, mal ve mülk sahibi için üretimin örgütlenmesinde ortaya çıkan bir sorundur. Üretimin örgütlenmesi ve pazarın gelişmesi parayı doğurdu. Mal değişiminin yerini altın para alınca para değişimin ölçüsü oldu. Mal üretiminin yanında meta üretimi gelişip para yaygınlaşınca proletarya emeğinin karşılığını mal yerine para olarak almaya başladı.

Para hem pazarda bir değişim aracı hem de emeğin karşılığı oldu.

**Kâhya: burjuvalaşmış kafa emekçisi.** Kapitalist düzende para ve mal birbirini bütünleyerek emeği örgütler ve onun üzerinde hüküm sürer. Emek artık basit bir karakterden uzaklaşmıştır; her mal mülk sahibi örgütleyici olamaz. Bu yüzden örgütleme işi kafa ve kol emeğinin en iyilerine, bir kâhyaya ya da yönetici vasıflı kişilere bırakılır. Üretimin örgütlenmesi ve zorun uygulanması, proletaryanın içinden seçilen elit kişilere verilerek mal ve mülk sahibine daha iyi hizmet etmeleri sağlanır.

Buradan da anlaşılacağı gibi burjuvazi artık üretimi elit proleterlere örgütletiyor; proletarya arasına ayrılık tohumları ekiyor, ücretlendirmeye kendisine en yakın olanlardan başlıyor. Bu görevleri en gelişmiş, en yetenekli, en bilgili ve deneyimli kişilere değil; kendisine en iyi hizmet eden, emekçi üzerinde hâkimiyet kuran kişilere veriyor. Proletaryayı sendikalılar ve sendikasızlar diye ikiye bölüyor. Görüldüğü gibi eskiden üretimi mal ve mülk sahibi örgütlerken şimdi burjuvalaşmış kafa emekçisi örgütlüyor.

**Kredi sorunu nasıl aşılır?** Burjuvazinin ya da mülk sahibinin gücü, mülkü karşılığında bankalardan aldığı faizli sermayeden, yani krediden gelir. Kiralık mal, mülk, hatta fabrika bulunabilir. Kredi sorunu da proletaryanın ve orta tabakanın elindeki nakit birikimin tek bir bankada toplanmasıyla çözülebilir. Bu banka mülk sahibine değil, üretimi örgütlemiş, üretim birimini yönetebilecek kapasitedeki birkaç kişiye kredi açarsa sermayenin ve

burjuvazinin üretim araçları üzerindeki tek hâkimiyeti kırılır.

Çünkü artık proletaryanın üretimi örgütleyecek bilgisi ve tecrübesi vardır. Üretimi kâra geçirene kadar bütün çalışanların yoğun çabasıyla çalışacak olan özgür emekçiler birliği ücretlerini kendisi belirler. Kâr denilen artı-emek, sermayeyi güçlendirmek ve yeni yatırımlar için yeniden üretime döner. Özgür emekçiler bu kârdan eşit oranda aldıkları payı üretim birimine katarak birimin hissedarlarından biri olur. Çok çalışarak ürettikleri üründen yoksullaşarak değil, üretim aracına, mala ve mülke sahip pay sahipleri olarak zenginleşerek çıkarlar.

**Bahşiş değil pay.** Sorun, artı-emeğe şu ya da bu şekilde el konmamasıdır. Üretime yapılan her katkının bir değeri vardır. Ama emeğin değeri ücrete bağlandığında ham mülk sahipleri daha çok zenginleşir, emekçiler de karşılıklarını alamadıklarını hisseder. Bu durum bir ideolojiyle yumuşatılmaya çalışılır: Emekçi bilinçlendikçe kampanyalar, hediyeler, kârdan kırpılarak değişik adlarla verilen bahşişler devreye girer. Bunların hepsi emeğin verimini artırmak, emekçinin kendini üretime vermesini sağlamak içindir.

**Yeteneğin hakkını emekçiler verir.** Özgür üreticiler birliğinde ücretleri emekçiler kendileri belirler. Çok çalışanı ve yetenekliyi çalışanlar tanımlayacağı için, egemen sınıfa hizmet etmek ve onun yardakçılığını yapmak yerine üretime katkı ve yetenek öne çıkar. Yeteneğin yalnızca tesadüflerle ortaya çıktığı, ancak ailesinin hâli vakti yerinde olanların yeteneklerini

sergileyebildiği, emekçilerin yeteneklerini gösteremediği yoksulluk düzeni sona erer. İlkel komün toplumlarında iyi avcının ve iyi yöneticinin iki tabak yemek hakkı olması gibi, yetenekli ve çalışkan emekçiler hem kendi aralarından çıkar hem de desteklenir; yeteneklerinin ve çalışmalarının karşılığını fazlasıyla alırlar.

İlkel komünde artık ürün kişilere eşit bölüşülürdü. Çağdaş komünde ise her çalışan yeteneğinin ve çok çalışmasının karşılığını daha yüksek bir ücret olarak alır; geri kalan artı-emekte ise bütün çalışanlar eşit pay sahibidir.

**Kâhyasız çalışma ahlâkı.** Kölelerde çiftlik kâhyasının denetimi, şiddeti ve zorbalığı; aşiret beyinin himayesindeki kâhyanın yönetimi; fabrikada patronun denetçileri eliyle üretimi denetlemesi... Bunların yerine, toplumsal yaşam ahlâkı gibi bir çalışma ahlâkı gelişecek; herkes birbirini denetleyecek. Egemen sınıfa hizmet eden kâhyaların yerine topluma hizmet eden ve etik oluşturan emekçiler yeni bir ahlâkı ortaya çıkaracak.

Toplumu öteden beri bir arada tutan, dinle birlikte gelişen toplumsal ahlâk toplumu sürüleştirir. Yeni ahlâk ise bir üretim ahlâkı olacak; üretimi artırma yönünde insanı etkin bir kişi yaparak gerçekten özgür bireyi, özgür insanı yaratacak.

Üretim bir egemen, bir otorite ya da bir mal mülk sahibi için değil, üreten kendi adına yapıldığı için üretimde zor kullanmaya, kâhyalığa ve üst sınıf adına denetçilere gerek kalmaz. Üretimi yönlendirenlerin ve çalışanların gönüllü birlikteliğiyle, zora dayanmayan bir çalışma biçimi doğar ve çalışma ahlâkı oluşur. Sınıflı toplumda ise üretim hem

zora hem de talimat, yönerge ve ceza gibi ideolojik araçlara dayanır. Zorun ve ideolojinin sürekli olması gerektiği için üretim kurumsallaşamaz; bir süre sonra zorun ve ideolojinin etkisi azalınca üretim yavaşlar, insan zor ve ideoloji olmadan tembelleşir. Çünkü her zorun ve her ideolojinin belli bir ömürü vardır. Eskiyen zor ve ideolojinin yerine yenisi konmazsa aşılır; zor inceltilir, yeni ideolojiler üretilir, en sonunda da yardımlar ve bahşişlerle, yoksullaşan üreticilerin isyancı ruhu köreltilmeye çalışılır.

**Medeniyet, zor ve ideoloji.** Medeniyetler, zoru ve ideolojiyi inceltebildikleri, toplumu gönüllü olarak üretime katabildikleri ve ona mutlu edecek bir dünya sunabildikleri ölçüde kurulur. Her medeniyet belli bir ideoloji ve inceltilmiş bir zor sayesinde kendi yapılarını üretir, onları iyi koruduğu ölçüde ayakta kalır. Ama daha aşkın bir ideoloji ve daha ince bir zor geldiğinde eskisinin yerini alır. Sınıflı toplumda bir medeniyetin yıkılıp diğerinin kurulması mücadelesi böyle verilir. Yeni bir ideoloji yaratılamazsa, çalışma ve üretim yeniden artırılamazsa, yüksek üretime ulaşmış bir medeniyet kendi kurduğu sarmalın içinde döner. Açılım yaptığı, daha üst bir ideolojiye hayat tanıdığı ölçüde içten dönüşür. Dönüşmeyen, gelişmeye kapalı kalan, ilerleyemeyen medeniyet ise tarihe yenik düşer; geride geçmişin bazı güzellikleri ve kurduğu büyük yapılarla dünyanın harikaları arasına katılır. Mısır medeniyetinden geriye piramitlerin kalması gibi.

## Proletaryayı kapitalistleştirme yanıltmacası

**Çalışana hisse satmak.** İnozemtsev, "Kapitalizmin Gelişmeleri ve Çelişkiler" adlı kitabında, emekçilerin daha yüksek yaşam düzeyi, yönetimde söz hakkı ve sanayinin karar mekanizmalarına katılma, kârın paylaşılması taleplerinin, Almanya'daki Volkswagen ya da Fransa'daki Renault gibi kamu işletmelerinde hisselerin bir kısmının işçilere satılmasıyla, "mülkiyetin yaygınlaştırılması" demagojisiyle karşılandığını yazıyor.

Proletaryaya mülkiyet satmak, proletaryayı burjuvalaştırmaktan başka bir şey değildir. Kendi fabrikasının hissesine sahip proletarya bile olsa, artı-emeğe el koymaktan vazgeçilmedikçe ve kâr çalışanlara eşit paylaştırılmadıkça, mülkün sahibi kim olursa olsun bugünün ya da geleceğin emekçilerinin artı-emeğine el konmaya devam eder. "Kâr paylaşımı" ise kapitalistin ya da mülk sahibinin verdiği bahşişe verilen yeni bir addır; çünkü kârın büyük bölümüne mülk sahibi ortak olur, paylaşımı da üretim aracının sahibi belirler. Yönetimde ve denetimde söz hakkı, karar mekanizmalarına katılım bir aldatmacadan ibarettir; kafa emekçilerine verilen danışmanlık ve sınırlı yönetim hakkının kol emeğine de verildiği hissini yaratır.

Proletarya artı-emeğine kendisi el koyup kendi arasında dağıtmadıkça her türlü katılım bir aldatmacadır. Proletaryanın burjuvaziyle hiçbir ortaklığı olamaz; ortaksa proleter değildir. Kendi çalıştığı fabrikanın hissesini satın almak da onun artı-emeğe burjuva gibi el koyması

demektir. Zaten birikimi olmayan bir proletaryanın böyle bir katılımı mümkün değildir.

**Kâr rant değildir.** Mülkiyetin yaygınlaştırılması sömürüyü kaldırmaz; sömürüyü geniş bir tabana yayarak ona meşruiyet kazandırır. Hiçbir üretim kendiliğinden kâr etmez. Fabrikada üretilen malın, toprakta olduğu gibi doğanın bağışladığı, iklimin getirdiği bir rantı yoktur. Toprak rantında hava iyi gittiğinde emekçinin emeğinin üstünde bir getiri olur, kötü gittiğinde emeğinin karşılığını bile alamaz; yine de rantın bile yoğun emekle arttığı bilinir. Fabrikada ise yalnızca daha fazla emekle elde edilen bir getiri vardır. Kârın doğal güçlerle bir ilişkisi olmadığı için rant geliri yoktur; doğal üretimden ayrı, tümüyle insan emeğinin ürünüdür. Her fazla üretim yoğun emeğin karşılığıdır; bu yüzden kârı belirleyen emeğin üretkenliğidir. Bu üretkenliği artıran şey üretim aracının gelişmişliğidir; ama onu tamamlayan emek olmazsa üretim aracı hiçbir şeydir.

Kârı oluşturan artı-emeğin kendisidir. Bunu üretim aracının sahibinin alması, tarih boyunca emeğe el koyan mülk sahibi sınıfın kimi zaman zorla kimi zaman meşrulaştırarak yaptığı, bugün de yasallaştırdığı şeydir: emeği ücretle satın alıp ücretin üstündeki değere mülk sahiplerinin sahip olması.

**Kalan herkese eşit.** Emekçi, emeğin satın alınmasını yasallaştıran ve meşrulaştıran mekanizmaları kendi örgütlü gücüyle yıkmadıkça, artı-emeğe el konmasını durdurmadıkça, üretim araçlarının bütün çalışanlara devredilmesi bile kapitalizmi yok etmez. Proletaryanın

kısmen mülklendirilmesi, bir proleterin başka bir proleterin emeğine el koymasına yol açar. Bu yüzden her emekçiye çalıştığı sürece günlük yaşamını sürdürecek, yeteneğine ve çalışmasına göre bir gündelik verilir. Çalışanın ve yeteneklinin karşılığı daha yüksek ücretle ödendikten sonra kalan artı-emek, yani kâr, doğada herkesin yaşama hakkı eşit olduğu gibi herkese eşit dağıtılır. Daha sonra toplumun düzeyine göre ihtiyacı olana daha fazla verilir.

Proletaryanın mülk sahibi olmasına karşı değiliz. Ama artı-emeğe el konması, yani sömürü sürdükçe, buna el koyan kim olursa olsun, kapitalizm devam ediyor demektir.

**Çağımızın temel çelişkisi.** Mülkiyet sömürüyü doğurdu; ama çağımızın temel çelişkisi emek üzerine el koyan mülkiyettir. Bu çelişki ortadan kalkmadıkça mülkiyetin kazandığı güce kamu bile el koyamaz. Mesele mülkiyeti kaldırmak değildir. Emeğe el koyup onu da mülkiyetin parçası, alınıp satılan bir meta yapan burjuva mülkiyetinin karşısına toplumsal mülkiyeti koymak, emeğin meta olmasını ve alınıp satılmasını ortadan kaldırmaz. Ücret ne kadar yüksek, kâr payı ne kadar büyük, yönetime katılım ne kadar geniş olursa olsun; yöneten emekçi olmadıkça, kârı emekçi dağıtmadıkça, çok çalışanın ve yeteneklinin karşılığını emekçinin kendisi vermedikçe her katılım bir aldatmaca, her paylaşım bir ihsan, bir lütuftur.

Yapılan bütün bu düzenlemeler, proletaryayı daha iyi çalıştırmak ve o günkü proletaryaya kapitalist olduğu yanılsamasını yaşatmak içindir. Proletaryanın kapitalistleşmesi, yeni gelecek proletaryayı eski

proletaryanın sömürmesi demektir. Proletaryanın proletaryayı sömürmesi olamayacağına göre bu, proletaryanın burjuvalaştırılmasından başka bir şey değildir.

**Hissedar emekçi.** Proletaryanın yönetimde ve bölüşümde söz sahibi olduğu bir üretim biçiminde üretim aracının sahibinin kim olduğu, hatta bir kapitalist olması o kadar önemli değildir. Üretim aracının ya da mülkün sahibi, mülkün ya da fabrikanın kira bedelini alır. Artı-emeğe el koyamadığı için onun kârından söz edilemez. Proletaryanın artı-emeği yeniden fabrikaya dönüştüğünde proleter, çalıştığı fabrikanın bir hissedarı olarak bir kapitalist ya da burjuva kadar onun sahibi olur. Hissesini dilerse alıp satar, dilerse artırır; fabrikanın sahiplerinden biri olur.

Böylece mülkiyet yaygınlaşır; ama bu yaygınlaşma birilerinin mülksüzleştirilmesiyle değil, herkesin, çalışanın mülklenmesiyle olur. Çünkü üretime katılan herkes bir katkı yapar, ortalama bir emek sunar. Herkes çalışmasına göre ücretlendirildiği için bu düzen yarışı artırır. Kapitalizmdeki rekabet, eşitsiz gelişme yasası içinde mal ve üretim aracı sahipliğindeki eşitsizliğe dayanır. Burada ise her emeğin üretime birebir katkısı ve onu artıran bir karakter olduğu için düzen her zaman gelişme, ilerleme ve atılım yapma kabiliyetine sahip olur. Kapitalizmde hammadde eşitsizliği sermayeyle kapatılır; emekçinin motivasyonu ise ancak ideoloji ve zorla kurulan bir kurmaca içinde sağlanır; atılım yapmak ideolojinin gücüne bağlıdır. Özgür üreticiler birliğinde ise emekçinin

motivasyonu gerçekliğin kendisinden ve ihtiyaçlarından doğar; ideolojinin aldatmacasına ve lütuflarına değil, ihtiyaçlara ve gönüllü birlikteliğe bağlıdır.

## Suç, yasa ve vicdan

**Suçun kaynağı.** Böyle bir toplumda topluma aykırı tipler toplumdan uzaklaşmaz, suç oluşmaz; o aykırı tipin sapkın bir gelişme göstermesine imkân kalmaz. Eski toplumda ise burjuvazi aykırı tiplere zorun ve ideolojinin uygulanmasında rol verir; sistemin terörize olmasından azami birikim sağlar. Gayrimeşru birikim için her yolu mubah gören, ezilenlerin yoksullaştırılması üzerine kurulu burjuva ahlâkı, kendi el koyma ideolojisini yasalardan güç alarak açıkça meşrulaştırır. Suçun ve suçlunun oluşmasını engellemek için hiçbir şey yapmaz; kendi birikimi için her oluşumdan yararlanır; yeraltında kara para diye başka bir sermaye bile oluşur.

Toplum yasalara bağlı olduğu için yasalar tam işlemediğinde aykırı tipler her zaman yaşam alanı bulur. Devlet adına öldüren polis de kendi adına öldüren katil de ölümü kendince meşrulaştırır. Burjuvazi kârı meşrulaştırırken kısa yoldan zengin olmak isteyen dürüst olmayan tipler de burjuvazinin yasalarından ve yasanın boşluklarından yararlanır; çoğu zaman hiç yara almadan kendini kurtarır.

**Vicdan ile yasa çatışınca.** Oysa toplum üretime ve yönetime katılmış olsa, el koyma meşrulaşmasa, toplum yasalarla değil toplumsal kurallarla yönetilir. Her toplum kendi geçerli yasalarını koyar; ama genel kanı "her şey

mubahtır" olduğunda, zengin olmanın kısa yolları insanları kuralsızlığa iter. İnsanlar yasalarla durdurulmaya çalışılır, toplumun kuralları yeniden düzenlenir, yap-boza döner. Oysa insan, belli kurallar içinde benimsediği ahlâkla yaşar. Bu ahlâkla fazla oynanır, insanlar yalnızca yasalarla yönetilmeye başlanırsa, kişinin kendisini yöneten iç vicdanı yasalarla çelişir; o zaman her zaman içsel ve dışsal isyanlar ortaya çıkar.

Toplumda sınıf atlamak isteyen aykırı tipler toplumun alt katmanlarında görülür. Bu tipleri yasalar görmeden önce toplumun özgür olmayan bireyleri görür; ama herkesin içinde var olan isyan her hareketi meşrulaştırır ve topluluk kendi ölçüleriyle kendi etiğini oluşturur. Özgür bireylerden oluşan bir toplum ise, hızlı yoldan sınıf atlamak isteyen, gayrimeşru yola giren insanları hem ideolojik kamuflaja hem de yasaların sınırlarına ihtiyaç duymadan ayırt eder; üretmeden tüketeni tanır, bu tipleri kendi içinde geri plana iterek suçun oluşmasını engeller.

**Büyük aileden polise.** Eski toplumlarda, özellikle köylü toplumlarında ne asker vardı ne polis; ama geniş aile bireylerini denetim altında tutarak geleceğini kendisi belirliyordu. Toplumlar büyüdükçe büyük aile burjuvazinin emek sömürüsüyle parçalandı. Burjuvazi, karın zor doyuracak kadar ücret vererek toplumu köleleştirdi; çekirdek aileyi modern aile diye sunup kendi sömürüsü için büyük aileyi dağıttı. Çünkü büyük aile sermaye ve mülk sahibi olarak birikim yapmaya tarihsel olarak daha yakındı. Aile parçalanınca emekçi şehirlere akın etti, proletarya sürüleşti. Ailenin dağılması köy sermayesini de

dağıttı; şehre akın başladı, ucuz iş gücüyle sömürü en üst düzeye çıktı. Büyük ailenin denetlediği bireyleri bu kez polis ve asker denetledi; toplum üzerinde bir baskı ve zor mekanizması kuruldu. Baba ve dede korkusunun yerini polis ve asker korkusu aldı.

**Artık ürün üretenindir.** Yeni toplumda bütün toplum üretime yönelir. Üretim fazlasına çalışmadan kazanan mülk sahibi değil, çalışarak üreten sahip olur. Üretim fazlası, her bireyin kendi ihtiyacından fazlasını üretmesiyle oluşur; ihtiyacı kadar üretirse üretim fazlası, dolayısıyla artı-emek olmaz. Artı-emek, emeğin ihtiyacının üstündeki üretimden doğar; bu yüzden yeni toplumda üretim fazlası mülk sahibinin değil emek sahibinindir.

Mülk sahibi tarihsel olarak zoru kullanmaya başladığı andan itibaren sermaye birikimi için iş bölümünü geliştirdi; iş bölümünün en ince biçimi de sınıflı toplumdur. Sınıflı toplumun son temsilcisi olan burjuvazi, kendi sınıfının rahatı için bilgiyi bilimselleştirip üretime soktu; eski sınıfları geri plana itmek için yasaları, kendini korumak için polisi icat etti ve insanlığın bilimle tanışmasını sağladı.

**İlk itki insandır.** Üretim aracı kendinden menkul değildir. Ne kadar gelişmiş olursa olsun, ne kadar kendi kendine üretirse üretsin, ilk itkiyi insan verir. İtki iradi bir iştir, ihtiyaçtan doğar. Makinelerin bir ihtiyacı yoktur; kendi kendini yöneten canlı bir organizma olmadıkları için iradeleri de yoktur. Dünyanın bütün enerjilerini bir araya getirseniz bile ilk itki doğmaz; düğmeye basacak insan emeğine ihtiyaç vardır. O mekanizmayı kuracak,

çalıştıracak ve son itkiyi verecek bir irade gerekir; bu da emeğin ulaştığı en yüksek aşamadır. Sibernetik çağda bile emeğe ihtiyaç vardır; sibernetik yalnızca kol emeğine, basit insan emeğine olan ihtiyacı en aza indirecektir.

## Proleterlik ve özgürlük

**Çok kazanan proleter de proleterdir.** Proletaryanın çok kazanması, burjuvalar gibi tüketmesi, hatta mülk sahibi olması onun proleterlikten kurtulup sınıf atladığı anlamına gelmez. Bir emekçi ne kadar yüksek olursa olsun ücret alıyorsa proleterdir. Artı-emeğine el konuyorsa kimse onun ücretinin azalmayacağını, işinden olmayacağını garanti edemez. Öte yandan çok tüketmesi ya da mülk edinmesi, onun proleter olmayı, mülksüzleşmeyi ve dolayısıyla yoksulluğu reddedişidir. Başkasının artı-emeğine el koymadıkça kapitalist çağda bir proleter burjuvalaşmaz; yalnızca mülksüzleşmeye ve proleterleşmeye karşı kendini güvenceye almaya çalıştığını gösterir.

**Mülklü köle.** Köleden serfe, serften proletaryaya uzanan süreçte mülksüzleştirilen kölelerin ve serflerin emeğine el konuldu, mülk sahibi olmaları engellendi; sömürü mutlak anlamda bugüne kadar sürdü. Ancak yakın çağda emeğe ücretle el koyan burjuvazinin göreceli özgürleştirme politikası sayesinde bugünkü ücretli, köle ya da serf gibi mülksüz bir köle değildir. Proletarya mülklü bir köledir; kölelik böylece mülklenerek reddedilmiş olur. Ama bu özgürleşme tam değildir; emekçi emeğinin tam karşılığını alamadığı için yarım, göreceli bir özgürlüktür. Proletarya

emeğine sahip çıkıp onu bir mal, bir eşya, bir meta olmaktan çıkardığı anda emek özgürleşecektir. Emekçi köleliği, serfliği ve proleterliği reddettiği ölçüde özgürleşir; proleterliği özgür emekçilikle reddettiği sürece özgür üretici olur. Proletarya burjuvalaşarak, mülk sahibi olarak özgürleşemez. Mülk sahibi olmak sınıfsal bir özgürlük getirir; ama şu ya da bu yolla mülk sahibi olan proletaryanın yalnızca sınıfsal konumu değişir.

Köleliği, serfliği ve köylülüğü kendi isteğiyle reddeden emekçi, proleterliği de önüne konan seçeneklerle reddedecektir. Proletarya ne soylu, ne aristokrat, ne de kent soylu, yani burjuva olacaktır; kent soylu bir kapitalist de olmayacaktır. Çünkü yine üretecek, yine emeğini harcayacak; ama soylular ve yöneticiler için değil kendisi için ürettiği için özgür bir üretici olacaktır. Hiçbir zaman soylu efendi olmayacaktır; soylu ya da efendi olduğunda sömürülen bir sınıf ya da zümre doğar. Gelecek çağda hâlâ devlet olabilir; ama özgür üreticiler sömürülmedikleri için sömürmeyecek, başkasını sömürmedikleri için sömürülmeyeceklerdir.

**İyilik iyiliği, otorite otoriteyi çağırır.** Kötülük yapan bir gün başka bir kötülükle karşılaşır; kötülükler birbiriyle savaşır ve kötülük onların yaşam biçimi olur. İyilik yolunda ilerleyen iyilikle karşılaşır; kötülükle karşılaşırsa onu yenip geçer ve yeniden iyilik yoluna döner. Bu, insanların birbirine beslediği güzel duyguların ve toplumun bir arada yaşama siyasetinin özüdür. Burjuvalaşmayan, soyluluk taslamayan, bu siyaseti sürdürmeyen kimse kötülükle karşılaşmaz. Çünkü sömürenlerin ve başkaları üzerinde

otorite kuranların üstüne mutlaka başka bir otorite gelir; otorite otoriteyi, kötülük kötülüğü çağırır. Otoritede ve kötülükte yarış değil zafer vardır. Her muzaffer komutan mutlaka bir gün yenilir; her zaferin ardında bir yenilgi vardır. Zafer ve yenilgi birbirinden ayrılmaz bir ikilidir; her yenilgide bir yıkım vardır.

Zafer ve yenilgi aşıldığında yarış ekonomisi ve yarış ahlâkı ortaya çıkar. Zafer etiği ve zafer ekonomisi üzerinde yükselen ahlâk ise hep mükemmeliyetçi ve bir o kadar da sefalet ahlâkı üretir.

**Tarihin salınımı.** Tarih hangi zeminde, nasıl salınım yapıyorsa, bu salınımlarda hep tekerrür ediyormuş gibi bir hava verir. Oysa her salınımın bir boyutu ve belli bir zamana yayılan bir gücü vardır; boyut ile güç onun tarihini ortaya çıkarır. Salınım uçlara doğru kaydıkça gerçeklerden kopar; gerçeklerden kopuk bir salınım yaşamdan uzak, ölüme yakındır. Bütün toplumlar kendi salınımlarını toplumsal olarak ürettikleri örgütlenmeler içinde var eder ya da yok olur.

**İlk topluluklar.** Tarihin ilk zamanlarında insanların bütün çabası yaşamak ve rahat yaşamak içindi. İnsanın beyni ve bedeni doğaya tam uyumlu değildi; ilk konaklama ve yaşam alanlarını seçme mücadelesi, bilgi edinme, bilgiyi sahiplenme ve onu yeniden kullanılabilir biçime sokma mücadelesiydi. İnsanlar doğanın serbest ortamından kendi belirledikleri bir alana geçerek, doğadan ayrılarak kendi insani doğalarını kurdular. Birlikte yaşamanın gerekleri örgütlenmeyi zorunlu kıldı; oymaklar ve aşiretler doğdu.

Ama insanlar toplayıcı, hazırcı ekonomiden çok uzaklaşamadılar.

Aşiretlerin içinde örgütlenme ve bilgi gelişince gelişkin aşiret diğerlerinin arasından sıyrıldı. Aşiretler aynı hızla gelişmedi; toplayıcı ekonomide doğayı talan eden insanlar bu kez diğer aşiretleri talan etmeye başladı. Talana uğrayan aşiretler karşı çıktı ve çatışmalar doğdu. Doğayı talan ederken buna karşı çıkan olmamıştı; hayvanlar kendi çabalarıyla karşı koysa da insan zekâsına yenildi. Ama doğa kendi bereketini yok ederek ya da iklimini değiştirerek insanları cezalandırdı. Bütün bu bilgi ve örgütlenmeler hâlâ cılız ve güçsüzdü.

## Kitabi bilgi ve talan ekonomisi

**Doğu'nun nizam bilgisi.** Doğu toplumları talan ekonomisinden uzaklaşmadan, hep birbirleriyle savaşarak imparatorluklar ve köklü medeniyetler kurdu: Çin, Hint, Türk medeniyetleri. Her biri ayrı dinler içinde gelişti ve dinin kimliğine büründü. Bilgileri de metafizik bilgiydi: Kendi bilgisini mutlak, bütün zamanların bilgisi kabul eden, her şeyin cevabını veren ama öğrenme ve kabullenme üzerine kurulu bir bilgi. Deneysel bilgi yerine kitabi bilginin öğrenilip uygulandığı bir bilgilenme ideolojisiydi bu. Kitabın dışında bilgi eklemek ya da çıkarmak mümkün değildi. Bilginin kitaplaştığı, kitabın kutsandığı, bütün bilginin kitapta saklandığı, yeni bilgilerin o kitaptan türetildiği ve yaşamın ona göre düzenlendiği bir çağda bu bir tür nizam bilgisiydi. Metafizik bilgiyi bilimsel

bilginin yerine koydukları için, her bilgi bilim olmadığı hâlde, kendi bilgileri içinde hayatı hep tekrar ettiler.

Bilgi pozitif olmadı, hep aynı kitaptan ya da Buda, Konfüçyüs gibi aynı kişilerden üretildi. Pozitif bilgi yalnızca kısa vadeli pratik yaşamda zorunlu olduğu kadar kullanıldı; başta olanlar bilgilerini gerçekten madde üzerinden üretmedi. Yarattıkları medeniyetlerin ve dinlerin sarmalında, metafiziğin baskısı altındaki pozitif bilgiyle yollarına devam ettiler. Talan ekonomileri ve onların ürettiği etik buna uygundu. Bilginin Hint medeniyetinde kastların, İslam medeniyetinde ulemanın elinde olması bilginin pozitifleşmesini engelledi. Metafizik bilgiden bağımsız maddi bir birikim oluşmadı; her birikim metafizik bilginin denetim ve gözetiminde gelişti. Pozitif bilgi hayatın bütününü kapsamadı; maddi hayatın zoruyla, üretimin kendine yettiği kadar kullanıldı.

Egemenlerin, üst sınıfların ve tabakaların talan ekonomileri ve onların etikleri, artı-emeğe el koyma biçimleriydi. Herkesin mabede ve onu yönetenlere kazancından gönüllü pay vermesi, paylaşımlı bir talan ekonomisinin hâlâ yaşadığını gösterir. Karşılığında semavî dinlerde cennet, Hint dinlerinde huzur vaat edilir. Metafizik salınımlar ya toplumun kastlaşıp tabakalaşmasıyla kaynaşmayı önler ve yeninin çıkmasını engeller ya da bu salınımlar sonucunda pozitif bilgi nedense savaşta uygulanır ama tarımda her şey Tanrı'ya bırakılır. Din uğruna yapılan savaşlar her yeni oluşumu yok etti; toplumları durağanlaştırdı, kendi büyük kastını, tek düze bir toplumu egemen kıldı. Kastlarda tabakalar

arasında geçiş olmaması, o tabakaların kendini tekrar etmesinin ve toplumun durağanlaşmasının yöntemlerinden biridir.

**Batı'da özgürlük kelebeği.** Batı'da birbirini yenemeyen, kesin zaferler kazanamayan devletlerde, metafizik bilginin baskısına rağmen arkasında güçlü krallar olmadı. Diğer milletleri baskı altına alacak bir imparatorluk kurulamaması pozitif bilginin yok edilmesini engelledi. Küçük medeniyetlerin yok edilememesi, özgürlük kelebeğinin yok edilememesi sonucunu doğurdu. Metafizik bilgi pozitif bilgiyi kendine inandırıp kuşatıp yok edemedi; pozitif bilgi ise üretmeye, yaşatmaya ve yok edilmeye karşı kendini savunmaya devam etti. Metafiziğin baskısından kurtuldu; zanaata katkı yaptı, yaratıcı sanatçıları doğurdu; tezgahları, mekanik üretimi ve ardından buhar makinesini üretti.

Bu, pozitif bilginin metafizik üzerindeki zaferi değildir; kazandığı ve hak ettiği bir yarıştır. Metafizik bilginin üreticileri ve bilgisi yok edilseydi, ki bu imkânsızdır, o zaman zafer olurdu. Bir metafizik yüzyıllarca insanlara hizmet etmiş, insanları savaştırmış olsa bile bugüne kadar yaşamışsa, bu onun insanın bir özelliği olduğunu ve gelecek toplumlarda da yaşayacağını gösterir. İlk insan bugünkü insanın bilgisi ve becerisiyle doğmuş olsaydı, ki bu imkânsız, belki sömürü olmayacaktı. İnsani dünyanın kurulma mücadelesinde ilk bilgiyi, beceriyi ve örgütlenmeyi metafizik bilgi yarattı.

## Doğu'da talan, Batı'da el koyma

**Doğu soylulaşamadı.** Göçerlik ve hayvancılık, Doğu toplumlarının köle ve serf toplumunu yaşamadan aşiret ve köylülük içinde kalmasına yol açtı. Soylulaşamadılar; dahası üretken ekonominin dışında artı-emeğe el koyarak sömürüyü yaygınlaştıramadılar. Kamu örgütlerinde ya da kısmi kölelik biçiminde gerçekleşen sömürü üretken ekonomiye pek yansımadı. İnsan emeği daha çok savaşlarda ve saraylarda tüketildi, tüketici ekonomiye hizmet etti. Emeğe el koyma yalnızca kamu gücüne, yani krala, padişaha, sultana, aşiret beyine özgü kaldı. Kamu gücünün içinde olmak, sarayda ya da devlette kişiye özel bir güç verdi. Memur kamu içinde hizmet eder ama halkın üstünde devlet gücünü temsil eder; saray memurunun ya da ordunun askerinin özel bir yeri vardır, sıradan halktan farklı ve üstündür.

Batı'da emekçi, artı-emeğine el konarak bir köle gibi üretmeye zorlandı, bir serf gibi gönüllü olarak toprağa bağlandı ya da bir proleter gibi ücret karşılığı patronun her hizmetine koşuldu. Köle karın tokluğuna, serf üretimden küçük bir payla, proleter ücretle çalıştırıldı. Mülk sahipleri artı-emeğe üretimin ilk aşamasında el koydu ve bu el koymayı meşrulaştırarak sömürüyü gizledi.

Doğu'da ise kamunun memuru ya da sarayın askeri talan ekonomisinden kendine düşen payı alır. Üretime yönelik olmadığı için bu, artı-emeğe el koymaktan çok emeğe el koyup kişiyi kendi adına çalıştırmak, "eline ekmek vermek" biçiminde var olur. Üretime dönük olmaması, artı-emeğin gerçekten artı olamaması talan ekonomisinin hem nedeni

hem sonucudur. Emeğin üretici bir konumda kullanılmaması artı-emeğin oluşmasını engeller. Artı-emek, üretime yönelik emeğin ihtiyacından fazlasını üretmesiyle oluşur.

**Vergiyle beslenen kamu.** Doğu'nun aşiret ve köylü ekonomisi doğaya bağımlıdır ve basit insan emeğine dayanır. Doğaya bağlı bu ekonomiyi tüketici kamu ekonomileri talan eder. Batı'da sömürü, üretim araçlarının yapısına göre emeğe el koymakken, Doğu'da kamu ekonomisi üretimin dışında kalır; üretime hiçbir katkı yapmaz, üretilenden ayni mal alarak el koyar. Toplayıcı ekonomiler gibi köylü ekonomisine yalnızca bir vergi koyar ve güvenlik sağlar; köy kendi içinde kendisi için üretir. Doğa koşullarına bağlı bu ekonomilerden kamu adına toplayıcı bir ekonomi gibi pay alınır; kamu ekonomisi bir talan ekonomisi gibi işler.

**Batı'da kölelik felsefesini neden üretemedi?** Batı'da ise el koyma üretimin ilk aşamasında, üretim sırasında olur; kamu gücü olmadan, mülkiyetin gücüyle yapılır. Mülk sahibi emeği zorla çalıştırarak çiftliklerde köle emeğine sahip olur. Ama köle emeği verimsizleşti, güvenlik sorunu ve köle isyanları baş gösterdi; köle emeğini meşrulaştıracak bir etik ya da köle ekonomisini yasallaştıracak bir felsefe yaratılamadı. Çünkü zora dayanan, insani olmayan, kişinin rızası olmayan bir üretim hem etik dışı hem insanlık dışıdır; köleliğin felsefesi üretilemez.

Yunan şehirlerinde kölelik yalnızca etikte meşrulaştı; felsefe ise hem metafizik hem de daha çok pozitif

bağlamda gelişti. Bu da Sparta ekonomisinde olduğu gibi köle ekonomisinin komünal bir yapı taşımasındandı. Atina komünallikten uzaklaşıp pozitif bilgiye ağırlık verdi; köle emeğini meşrulaştırdı ama yasallaştıramadı ve tarihin içinde yok olup gitti. Roma'nın köle ekonomisi, imparatorluğuna rağmen köle isyanları ve Hıristiyanlık mücadelesi içinde, geç de olsa Hıristiyanlığa geçerek yeniden kurulsa da barbarların istilasına, Doğu'nun hayvancı ve sürü toplumu göçerlerine yenilmekten kurtulamadı.

Köle ekonomisi bir felsefe üretemedi; köylü ve serf ekonomileri ise doğayla barışık bir felsefe, semavî dinleri üretti. Bu dinler serf ve köylü ekonomisine hizmet eden bir etik üreterek köle ekonomisini dışladı, köleliğe karşı çıktı. Dünyayı etraflıca açıkladılar, toplumsal etiği yarattılar; doğaya bağımlı, basit insan emeğiyle yapılan üretimi meşrulaştırdılar. Doğu göçebe ekonomiden köylü ekonomisine, yerleşik topluma geçti; Batı ise komünal toplumdan köle ekonomisine, oradan da yarı köylü serf ekonomisine geçti. Doğu ile Batı'nın ekonomileri böyle ayrıştı ve doğaya bağımlılık sürdü.

**Batı: insan emeği ve pozitif felsefe.** Doğu hayvancılıktan toprağa bağlı yerleşik hayata geçerken köylü ekonomileri zanaat ekonomisini doğurdu. Batı'da ise geniş arazilerin olmaması hayvancılığın ve göçebe ekonominin gelişmesini engelledi. Batı komünal toplayıcı ekonomiden köle ekonomisiyle yerleşik topluma geçti. Tarım arazilerinin verimsizliği, insan emeğine dayalı zorlu bir üretimi ve köle emeğinin tarımda kullanılmasını gerektirdi. Bu, ordulu ve

güçlü köle devletlerini doğurdu. İnsan emeğine ihtiyaç duyulduğu için yoğun emek harcayan bir sınıf, onun karşısında da askerî yönetim kabiliyeti olan ve çalışanlar üzerinde baskı kuran mülk sahipleri oluştu. Üretim kötüleştikçe kölelere daha çok baskı kuruldu; iş bölümünün tümüyle ekonomik karakterli olması emeğin yoğun biçimde köleleştirilmesine yol açtı. Savaşlarda esir alınanlar çalıştırılarak köle ekonomisi ve köle çiftlikleri kuruldu. Ekonomi hayvancılığa ya da basit köylü emeğine değil köle emeğine bağlandı; üretken ekonominin korunması ve yaşatılması için kamu gücü kullanıldı.

Bu yüzden Atina'da üretimin insan emeğine dayanması pozitif bilginin ilk gelişmesini, temellerinin atılmasını sağladı. Burada doğaya bağlı hayvancılığın ve ziraatın metafizik doğa açıklaması yerine, üretimi artırmaya yardım eden pozitif bilgi üretildi. Pozitif felsefe ilk kez ortaya çıktı, hatta idealist ve maddeci olarak ikiye ayrıldı. Üretimin insan emeğine ihtiyaç duyması üretim ekonomisinin gelişmesini ve pratik gerçekliğin bilgisine ihtiyaç duyulmasını sağladı. Köle emeğiyle üretim bir ölçüde sağlanabiliyordu; ama ilkel emek ve ilkel bilgiyle yeterli artı-emek elde edilemezdi. Köle emeği üzerine kurulu bir ekonomi ve onu yaşatmaya çalışan bir kamu ekonomisi örgütlendi.

Doğu savaşlarla ve talan ekonomisiyle medeniyetler kurarken Batı'da medeniyetler değil, uygarlığın ışığı bir yanıp bir söndü. Batı, meşaleyi Doğu'nun, İslam'ın ürettiği pozitif bilgiyle kendi insan emeğine dayalı ekonomisini

birleştirerek aldı; pozitif bilginin zaferine sahip çıkan çağdaş sınıfları üretti.

**Toprağa bağlı Batı köylüsü.** Batı'nın köylüsü bile Doğu'nun köylüsü gibi serbest değildi; toprağa bağımlıydı. Doğu köylüsü gibi kendisi için değil, senyor, baron ya da bir soylu için üretirdi. Aristokratlar köle ekonomisinin eziyet verici yönünü hafifletmeye, mekanik üretime ağırlık vermeye çalıştı; mekanik araçlar tarımsal üretimin artmasına yardım etti. Doğu'nun doğal tarımı ise kendine yeter düzeydeydi; yalnızca devletin ya da kralın payı ayrılırdı.

Batı'nın aristokratik üretimi emeğe dayalıydı. Metafizik bilginin egemenliğine rağmen aristokratlar ve krallar metafizik bilgi üzerinde hâkimiyet kuramadı. Orduyu ve sarayları besleyecek doğal üretim yoktu; Batı'nın yoksulluğu büyük kralları besleyecek bir imparatorluk üretemedi. Batı devletleri kendi aralarındaki savaşlarda birbirine üstünlük kuramadı; köle ekonomisinden sonra ortaya çıkan derebeylikler ve şatolar yıkılmaz kaleler gibiydi. Üretim ve gelişme de Doğu'dan gelen dış etkilere değil, iç gelişmelere dayandı.

**Akıncı Doğu, misyoner Batı.** Osmanlı Batı'nın kapılarına dayandığında, daha önce Haçlı Seferleri'nde Hıristiyanlığın birleştirici gücüyle yapılan çapulcu akınlar hezimetle bitmişti. Osmanlı'nın hücumlarına karşı papazların birleştiriciliği bir yana, asıl düşman kardeşlerin ortak düşmana karşı birleşmesiyle küçük devletler Osmanlı'yı durdurabildi.

Doğu'nun akıncı karakteri ile Batı'nın misyoner yapısı savaş biçimlerini de belirledi. Topyekûn savaşacak gücü olmayan Batı, tek tek savaşçılarıyla Hint medeniyetini İngilizler eliyle ele geçirirken, Doğu topyekûn savaşçılığıyla Viyana kapılarına dayandı, Afrika kıyılarını Müslümanlaştırdı; Afrika'nın içlerini ise misyonerler Hıristiyanlaştırdı. Doğu'nun doğasına uyan İslam'ın akıncı karakteri Doğu'nun toplumculuğunu; Batı'nın doğasına uyan, bireyin emeğine dayalı ekonomisi ve misyoner akınları da Batı'nın bireyciliğini ve kişi özgürlüğüne ağırlık vermesini açıklar. Doğu'nun toplumculuğu da toplumsal özgürlüklere ağırlık verilmesini açıklar.

**Bireysel ve toplumsal özgürlük.** Bireysel özgürlük teknolojiyi yarattı; ama bunu emeğin sömürüsüyle yaptı. Bireyin özgürlüğü teknolojiyi, teknoloji de toplumların özgürlüğünü sağlayacaktır. Doğu ise emeği sömürmeden, insani bir dünya yaratma çabası içinde medeniyetler kurdu. Batı'nın bencil kişisel özgürlüklerinin karşısına, höşgörülü, bencil olmayan toplumsal etiğiyle, sömürüyle fazla kirlenmemiş, sömürmeyi bilmeyen toplumların katkısıyla yeni dünya yeniden yaratılacaktır.

Doğu'daki biçimiyle toplumsal özgürlük, büyük bir devletin içinde medeniyet yaratarak İslam ahlâkını geliştirdi. Doğu'nun savaşlarla birbirini yıktığı topraklarda, Moğol ve göçebe savaşlarının yıkıntıları üzerinde, yıkıcı olmayan, diğer dinlerle ve milletlerle barış içinde yaşayan bir Osmanlı doğdu.

Osmanlı'nın kendi topraklarında kurduğu barış ve özgürlük, elbette kendi ayakları üzerinde duracak bir

gelire ihtiyaç duyuyordu. Orta Doğu'nun karakteri gereği ele geçirilen ülkeler ya İslam'ı kabul etti ya da ağır vergiler vermeyi. Bu anlayış sayesinde yoksul halklar ve Hıristiyanlığı kabul etmemiş, eski dinlerini (Manişizm, Şamanizm, Zerdüşlük) sürdüren halklar gerilerken Hıristiyanlarla birlikte geçinmeyi bildiler. İslam Hıristiyanlığı ve Yahudiliği tek tanrılı, ilahi dinler olarak kabul ettiği için onlarla açıkça savaşıp dinlerini yıkmak yerine barış içinde yaşamayı tercih etti.

# Dördüncü Kısım: Doğu ve Batı Devletleri

## Batı'nın milliyetçiliği, Doğu'nun ümmetçiliği

Hıristiyanlık gibi Doğu da dinî bölünmeler yaşadı ve mezhepler ortaya çıktı; ama Doğu'da her seferinde bir ülke tek bir mezhebi kendine şiar edindi. Batı'da ise Katolik merkez, Ortodoks doğu ve Protestan kuzey birbiri üzerinde hükümranlık kuramadı. Bu yüzden orada bir mezhebin üstünlüğünden çok, o mezhebi tutanların milliyeti ön plana çıktı.

Doğu'da mezhep, iktidarı elinde tutan devletle birlikte genişler. Bölgenin hâkimiyetini ele geçiren büyük devlet tek bir mezhebin sözcülüğünü yapar ve öteki mezheplere yaşama şansı tanımaz. Bu nedenle muhalif mezhepler bölgelere yayılamaz; ancak kıyıda köşede yaşama olanağı bulur ve zamanla tek mezhebin etkisi altına girer.

İslamiyet'le güçlenen Doğu medeniyeti, İpek Yolu'na hâkim olma ve ticari zenginliği ele geçirme mücadelesidir. Hz. Muhammed; Arapların Orta Doğu'dan, Kudüs'ten ve Mısır'dan aldığı birikimle ve ilahi dinleri doğuran Kudüs'ün

olağanüstü felsefi mirasıyla dağınık Arapları bir araya topladı. Güçlü bir devlet kurdu; güçlü bir felsefeyle kitabı, yani anayasayı yazan kişi olarak Arabistan'a hâkim oldu. Ardından gözler ticaret yoluna, İpek Yolu'na çevrildi.

O güne kadar İpek Yolu yalnızca kralların keyfî iktidarıyla ayakta duruyordu. İslamiyet'in bütüncül felsefesi ve sağlam devlet yapısı hem bir örnek oluşturdu hem de düzenli orduyla İran'a, Orta Doğu'ya ve Hindistan'a kadar ilerledi. O dönemde teolojik bakımdan daha geri bir dine sahip olan Türkler, dağınık yapıları yüzünden bu savaşlarda yenildi. Yenilenlerden ya İslamiyet'i kabul etmeleri ya da vergi ödemeleri istendi; çok zengin olmayan Türkler İslamiyet'i kabul ederek Müslümanlarla aynı haklara kavuştu. Göçebe yapıdaki Türkler, zenginlikleri ele geçirmiş İslam orduları içinde kendilerine yer bulmaya ve İslamiyet'le kaynaşmaya başladı. Tarımın yaygın olmaması ve zenginliğin bulunmaması, Türklerin İslamiyet'e fazla direnmeden katılmasını kolaylaştırdı; bey olarak İslamiyet'in içinde yükselmeye ve kendilerini var etmeye çalıştılar.

## İpek Yolu ve büyük devlet

Emevi devletinin yıkılması ve onu izleyen Abbasi döneminin dağılmasıyla küçük devletler doğdu; Türkler de Müslüman devletler kurdu. Ticaret yolu, güvenliğini her zaman sağlayacak güçlü bir devlete ihtiyaç duyuyordu. Küçük devletlerin birbiriyle savaşması, iktidarın her yolla ele geçirilip düşürülmesi, güçlü bir iktidarı zorunlu kılıyordu.

Bu arada Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve ardından ortaya çıkan beylikler, İslam Rönesansı'nın, felsefenin, medeniyetin ve pozitif bilginin doğmasını sağladı. Ticaretin barış içinde sürmesi, ticari zenginlik içinde pozitif bilgiyi bilimselleştirme yolunu açtı. Küçük devletler ve beylikler, İpek Yolu üzerinde kurdukları zenginlik içinde ilim adamlarını korudu. Bunlar tam anlamıyla bilim insanı değildi; çünkü ürettikleri bilgi metafizikten ayrılmış pozitif bilgi değildi. Ama metafizik bilginin yanında pozitif bilgiye gösterilen hoşgörü sayesinde, madde ve nesne üzerine düşünen bu insanlar Yunan site kültürlerini, Aristo'yu ve ötekileri okuyarak tıp, toplum ve matematik alanında pozitif bilginin öncüleri olabildiler.

Hayvancılıkla uğraşan, tarımı bilmeyen ve dolayısıyla yerleşik hayata geçmemiş Moğollar, barbar akınlarıyla bu küçük beylikleri ve medeniyetleri yıkarken onlara ait kültürlerde taş üstünde taş bırakmadı. Ancak ele geçirdikleri yerlerde bir süre sonra o yörenin coğrafi koşullarına uyum sağlayamadılar ve yerleşik toplum kültürü içinde akıncı karakterlerini yitirdiler.

Beyliklerin dağılması, yeni bir toparlanmayı ve beylikler arası mücadeleyi yeniden gündeme getirdi. Yol kesen çapulcuların İpek Yolu'nu soyması ve güvenliğin azalması, yola yeniden hâkim olmayı zorunlu kıldı. Anadolu'da Selçuklular birliği yeniden sağladı. İpek Yolu'nu ve Kudüs'ü ele geçirme mücadelesi, Haçlı akınları ve İslamiyet'le Hıristiyanlığın çarpışması Hıristiyanlığın geri çekilmesiyle sonuçlandı; yol İslamiyet'in elinde kaldı.

İpek Yolu'na sahip olma ihtiyacı ve büyük devletin yolu elinde tutma mücadelesi, büyük devlete hizmet eden mezhebi ön plana çıkardı. İpek Yolu imparatorluğu yaratırken iktidara iyi hizmet eden mezhep imparatorluğun mezhebi oldu ve öteki mezheplerin gelişmesini, fikir üretmesini engelledi. Muhalefet eden, sultanın kardeşi bile olsa ölümü hak ediyordu. Bu yüzden ne muhalif bir mezhep ne de muhalif bir millet ortaya çıkabildi. Muhalifler ancak şehirlerden uzak kırsal bölgelere çekilebildi.

## Batı'da mezhep ve millet

Batı'da ise Roma'daki Hıristiyan düşüncesi doğuda, Bizans'ta ve Rusya'da Ortodokslaşırken bütün bunlara muhalif olan İngiltere'de Protestanlık egemen oldu. Orada mezhebi savunmak, milli çıkarları savunmak gibiydi. Hiçbir mezhep ötekiler üzerinde hâkimiyet kuramadığı gibi, mezhepler bir süre sonra milli karakter kazandı. Daha sonra ortaya çıkan Lütercilik pozitif bilgiye açıldı; tıpkı Doğu'nun pozitif bilgiye hoşgörüyle bakan bölgesel beylikleri gibi, metafizik bilgi pozitif bilginin egemenliği altına girmeye başladı.

Doğu'nun erken Rönesansı, Emevilerin yıkılmasından sonra ortaya çıkan İslami beyliklerde yaşandı. Ama Moğol akınları ve İpek Yolu'nu paylaşma kavgası yüzünden bu İslam Rönesansı pozitif bilgiyi üretmiş, fakat pozitif ve deneysel bilimi yaratamadan yok olmuştu. Pozitif bilgi başka bir yere, Batı'ya göç etti. Haçlı seferleri, Endülüs devleti ve Doğu'ya misyonerlik ya da gezi için çıkan

Batılılar bu birikimi yeniden değerlendirdi; onu Roma ve Atina birikimiyle doyurdu.

Batı'da imparatorluk kurulamadığı için büyük iktidara yakın büyük bir mezhep de ortaya çıkmadı. Mezheplerin iktidara yanaşan, iktidara hizmet eden bir karakteri olmadığından hiçbiri ötekine hâkim olamadı; mezhepler iktidar erkinin dışında, papazların yerel güçleri üzerinden bölgesel olarak kök saldı. İktidar kendi işine yarayan mezheplerle bağlaşıklık kurdu; kılıçlar konuştu, ama papa ile krallar arasındaki mücadeleyi papalar kazanamadı. Bu nedenle krallar din adamları üzerinden değil ekonomi üzerinden yaşam mücadelesi verdi ve sınıfların ihtiyaçlarına göre yeni mezheplerin doğmasına göz yumdu. Pozitif bilgi, metafizik bilginin egemenliğinden kurtulmak için yine metafizik mezheplerin içinde, ama pozitif bilgiye yakın yeni mezhepler olarak ortaya çıktı.

Batı'da kendi ülkesinde yaşama alanı bulamayan muhalif bir önder başka bir ülkeye kaçıp hayatta kalabiliyordu. Doğu'da, Osmanlı'da ve Orta Doğu'da ise iktidar, muhaliflerini savaşlarda yok ederek kuruluyordu. İktidara gelen hiçbir muhalefetin oluşmasına izin vermiyordu; başka bir ülkeye kaçmak da mümkün değildi, çünkü küçük ülkelerin yaşamasına olanak tanınmıyordu.

Avrupa'da ise kaybeden muhalif, önce daha ılımlı Hollanda'ya, oradan da İngiltere'ye kaçabiliyordu. Pozitif bilginin taraftarları böylece yok olmadan hayatlarını sürdürdü; deniz yoluyla İngiltere'ye kadar ulaştılar. Hiçbir Avrupa ülkesinin işgal edemediği İngiltere, Avrupa'nın iç

çekişmelerine mesafe koyarak güçlerden yararlanma ustalığını her zaman gösterdi.

## Kara ticareti, deniz ticareti

İngiltere kara savaşı yapmadı; başka ülkelerin de kara savaşıyla İngiltere'yi ele geçirme olanağı olmadı. İngiltere'nin savaş biçimi deniz savaşıydı. Bu hem ona yeni bir güç, yani deniz gücü ve deniz ticareti kazandırdı hem de büyük olanaklar, zenginlikler ve muhalefetin bir arada yaşayabileceği bir ortam sundu.

Kara savaşının kıyıcılığı ve yok ediciliği yerine deniz savaşı geldi; ardından ticaret denize yöneldi. Karada İpek Yolu gibi büyük engellerle karşılaşan ticaret, güçlü bir donanmayla engelsiz hâle geldi. Bir deniz ülkesinin aracısız olarak başka bir deniz ülkesiyle ticaret yapabilmesi, İngiltere'ye büyük kazançlar sağladı.

Kara ticaretinin Osmanlıların ve İslamiyet'in elinde olması Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük bir devlet yaratmıştı; yakın tarihte ise deniz ticaretiyle İngiltere, güneş batmayan bir ülke olarak dünyaya egemen oldu. Her iki taraf da Doğu ile Batı'yı birleştirme, aralarında ticaret yapma çabasındaydı. Ama kara ticaretine hâkim olan Osmanlı bu zenginliği savaşlarda tüketirken İngiltere birikimini önce buhar makinesine ve sanayiye yatırdı ve Avrupa'da liderliği ele geçirdi.

Deniz ticareti koloni ticaretini ve kolonyalist sömürüyü doğurdu. Avrupa'nın Amerika'dan sonra Akdeniz'de egemen olma savaşları ve İkinci Dünya Savaşı, kolonileri ve sömürgeleri paylaşma savaşlarıdır.

Kara ticaret yolunda ise çatışmalar, savaşlar ve tek bir ülkenin hâkimiyeti vardır. Batı'da din mezheplere bölündü; mezhepler millileşerek milliyetçiliği geliştirdi. Doğu'da ise tek mezhebin iktidarı muhalife yaşam olanağı tanımadı. Ayrı milletler kendi renklerini ortaya koyamadı; ne mezhepler güçlenebildi ne de milli karakterler canlanabildi. Osmanlı'nın özünü oluşturan Türklük bile İslam'ın ümmetçiliği ve iktidardaki mezhep anlayışı içinde millileşecek bir karakter bulamadı. Bu nedenle milli bir burjuvazi ortaya çıkma imkânı bulamadı.

## Birikim nereye harcandı?

İpek Yolu'nun güçlü ve savaşçı devleti, birikimini yalnızca elindeki olanakları ve toprakları korumak için harcadı. Avrupa ise sömürgelerden gelen birikimi kendi milli çıkarlarına ve pozitif bilgiye yatırdı. Tarım ve zanaat üretiminin yerine sanayi üretimini, aracılı ticaretin yerine hızlı ve aracısız ticareti koydu; deniz ülkeleriyle birebir ticaret yaparak kara ticaretinin külfetli yapısını ortadan kaldırdı. Bu ticaret eşitler arasında değil, güçlü ticaret patronuyla güçsüz ticaret ortağı arasında yapıldı; Avrupa böylece daha sömürücü bir ticaretle hızla zenginleşti.

Doğu'da ise kara ticaretinin riskli yapısı ve İslamiyet'in köleliği ortadan kaldırma çabası, köleliği ekonomik bir kurum olmaktan uzaklaştırdı. Onun yerine ganimete ve toplanan vergilere dayalı bir devlet örgütlenmesi geldi; bu da köy ekonomisinin gelişmesini engelledi. Doğaya bağımlı köy ekonomisi kendine yetiyordu; bazı yörelerde ise artı ürün yaratacak kadar zengin ve sulak topraklar vardı. Bu

durum Doğu'nun ticaretini geliştirdi. Ama üretim, sömürülen artı emeğe dayanmadığı için birikimcilik ve depo ticareti gelişmedi. Ticaret yolunun çok geniş olması, uzun süre geçer akçenin, yani paranın yaygınlaşmaması ve ticaretin takas biçiminde yürümesi, ticaret zenginlerinin İpek Yolu üzerinde dağınık kalmasına yol açtı. Böylece belli bölgeler değil, yol üzerindeki belli noktalar gelişti. Bu zenginlik, malın el değiştirmesinden, konaklama ve güvenlik hizmetlerinden elde edilen birikimdi.

İmparatorluk İpek Yolu'na hâkim olunca birikime de el koydu. Devlet tüccardan borç para alarak ya da vergi salarak elde ettiği her şeyi yeni toprak savaşlarına harcadı. Ticaretin zenginliği sanayiyi yaratmaya değil, Doğu'nun şatafatlı yaşamına harcandı.

Batı'da ticaret yapanlar, özellikle Rönesans'tan sonra deniz ticaretiyle zenginleşenler, birikimlerini hem soyluların zenginliği karşısında kendi kentsoyluluklarını, yani burjuvalıklarını kanıtlamak için hem de sanayiye yatırarak daha çok ticari mal üretmek için kullandılar. Batı'da tüccarın elindeki fazla paraya el koyacak ne güçlü bir devlet ne de büyük krallar vardı. Krallar zor duruma düştüklerinde tüccardan borç alır, onları iktidarın yanına çekerlerdi.

Şatolardaki derebeyleri, kendi kölelerinden elde ettikleri zenginliği kendileri tüketiyordu. Rönesans'la ortaya çıkan zengin tüccarlar ise birikimlerini daha çok ticari mal üretmeye harcadı. Rönesans'ın fikirleri hızla yayılıyordu; bunlara karşı yalnızca Kilise'nin engizisyon mahkemeleri cevap verebiliyordu.

Yeni zenginlik hem fikirde hem eşyada kendini gösterdi: Eşya mala dönüştü, ilkel metalar ortaya çıktı, manifaktür üretim arttı. Bu hem ticareti büyüttü hem de metalaşan ürünlerin üreticisi olan tüccara, zanaatkârlar üzerinde hâkimiyet kazandırdı. Ticaret denizde hız ve ivme kazandı. Afrika'nın ucunu dolanıp Hindistan'a varan ticaret gemileriyle İngiltere, Osmanlı'nın ele geçiremediği Hindistan'ı ticaret yoluyla ele geçirdi; üstelik kendi dilini ve misyoner kültürünü de yaymayı başardı. Deniz yolunun ticarete açılması İpek Yolu'na olan rağbeti azalttı ve kara ticaretini de kendine çekti.

## Osmanlı'nın duraklaması

Osmanlı buna rağmen elindeki zenginlikle bir süre ayakta kaldı. Ama savaşlarda yenilmeye başlayınca ve İpek Yolu'ndan yeterli kaynak gelmeyince duraklama devrine girdi. Avrupa savaş gereçlerini modernleştirip savaşları kazanmaya başladığında Osmanlı ve İslam dünyası yenileşme hareketlerine ve değişme çabasına girişti. Bu arada Batı, Hindistan'la artık eski usulde değil, elinde satacak metalarla ticaret yapıyordu. Doğu'nun zengin zanaat ekonomisi ve baharatı karşısında daha güçlü bir ticaretle satıcı konumuna geçti ve zenginleşti.

İçsel gelişimini ve birikimini tamamlayamamış Osmanlı'nın yenileşme hareketleri, yalnızca başka yerde olup biten yenilikleri Osmanlı'ya getirmekten ibaretti. Bununla zenginleşeceğini sanan Osmanlı, Batı'nın kırıntılarıyla yetinmek zorunda kaldı. İpek Yolu ticaretinden başka ticaret bilmeyen, Doğu ile Batı arasında yalnızca komisyon

alan Osmanlı'nın komisyonculuğu, İpek Yolu'nun ölmesiyle zayıfladı; ekonomisi de zayıfladı. Yeni savaş teknolojisini yaratacak birikimin, yani pozitif bilginin olmayışı savaş teknolojisinin de geri kalmasına yol açtı. Sonuç tam bir gerileme ve dağılma oldu. Batı'nın geç kalmış milletleri milliyetçiliğe sarılarak Osmanlı'yı parçalamaya başladı. Avrupa, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı'yı sömürge olarak paylaşmak üzere harita üzerinde bölüştürdü bile.

## İki milliyetçilik

Batı'nın mezhep ve ekonomi savaşları ekonomik milliyetçiliği doğururken Doğu'nun milliyetçiliği yalnızca imparatorluktan ayrılmak ve kendi diline kavuşmak için verilen bir mücadele oldu. Batı'nın tam desteğiyle Yunanlılar, Araplar ve Ermeniler uyanışa geçti. Batı, Arapların milli sınırlarını bile cetvelle çizerek petrolün ayrı ellerde toplanmasını sağladı.

Doğu'nun milliyetçiliği ırk ve dil milliyetçiliğidir; Batı'nınki ise hem dil hem ırk, ama en çok ekonomik milliyetçiliktir. Batı'nın milletleri ekonomik milliyetçilik sayesinde tarih sahnesinde başrol oynarken Doğu'nun milletleri figüran olarak kaldı; Batı'nın güdümünde devletleşmeye ve kişiliksizleşmeye devam ettiler. Kişilik kazanmak ve ekonomik güç olmak isteyen Doğu milliyetçiliği, sonunda büyük milliyetçi devletlerin uydu ekonomisinden de dışlanmış, yalnız kalmış bir ekonomi olarak zavallılaştı.

Din milliyetçilikle kaynaştırıldı; bu da Doğu'nun pozitif bilgiyi bilimselleştirmesini ve yaratıcı teknoloji üretmesini

engelledi. İçi boşaltılmış ırkçı bir milliyetçilik ve içi mezhepçilikle doldurulmuş bir din, toplumları ekonomik kalkınmaya değil, iç savaşa, bölgeleri ekonomi dışı paylaşım kavgalarına itti. Ekonomik karakteri olmayan bir milliyetçilik, hâlâ iktidar olma ve yeni bir medeniyet yaratma hayaliyle İslam'ın vecibelerini yüklenince toplumlar kısır bir döngü içinde birbiriyle boş kavgalara tutuştu.

İslam dünyasının bugünkü yapısı pozitif bilgiyi yaratmadı, onun yaşamasına da olanak tanımadı. Bilim üreten bir toplum yerine laf üreten, tasavvufla avunan ve yalnızca tapınan insanları ön plana çıkardı. Afganistan gibi fakir ama dine fanatikçe bağlı kör isyancılar; Arabistan gibi petrol zenginliğine rağmen fanatik din anlayışıyla bilime sırtını dönmüş şatafatlı bir yaşam... Bu tablo hem İslam âlemini hem İslam toplumlarını Batı'nın köle devletleri hâline getiriyor.

Batı ise hem kendisi zenginleşiyor hem de Hıristiyan toplumları kolluyor. İslam'ın zenginleri petrollerine rağmen duygu ve güç fakiridir; geri bırakılmış İslam toplumları ise çapulcu bir yaşam içinde sefalet çekiyor.

İslamiyet artık iktidar olma ve hükümranlık kurma iddiasından vazgeçmeli; dinî vecibelere, Allah ile insan arasındaki ilişkiye geri dönmelidir. Devlet halkı bir mezhebin egemenliğiyle değil, ekonomik bir karakterle yönetebilir. Müslüman toplumlar ancak ekonomik birikim yaratıp pozitif bilimin ışığında ileri bir ekonomi kurduklarında esaretten ve sömürge toplumu olmaktan kurtulur. Zenginlik ümmetçiliğe ve dine vurgu yapılarak

değil, ekonomiye vurgu yapılarak elde edilir. Bu kadar mezhep varken dinin birleştiriciliği, bu kadar devlet varken milliyetçiliğin geniş devlet kurma hayali, yani Turancılık artık mümkün değildir. Ancak ileri ve güçlü bir devlet hem İslam âlemini hem kendi milletini arkasına alabilir. Yoksa yeni çağda Hıristiyan toplumlar karşısında ikinci sınıf dünya vatandaşı muamelesi görmeye devam eder.

(2001)

## Doğu ve Batı devletlerinin oluşumu

Devletin oluşumu toprak mülkiyetiyle ve toplayıcı toplumların birikimiyle başlar. Aşiret başı bu birikimin bekçiliğini yapar. Bu bekçilik hem mülkiyetin ortaya çıkmasını hem de birikimin artmasını sağlar. Bekçi, içeride ve dışarıda zoru kullanır: İçeride hâkimiyet kurar, dışarıda kalan aşiretlere karşı açık savaşla dış hâkimiyet sağlayarak topraklarını genişletir.

İçerideki hâkimiyet dışarıdaki gibi açık bir savaş hâli olamaz. Toplumun yarısını karşısına alamayacağına göre iktidar, şiddeti savaş biçiminde değil başka araçlarla kullanmaya başlar. Bazı toplumlarda toprak genişletmek temel ilke olur ve mülkiyete bağlı sınıflar ortaya çıkmaz; Doğu toplumlarında olduğu gibi her şey padişaha, sultana bağlıdır. Batı toplumunda ise arazinin darlığı ve denizlerle çevrili olması, zoru kullanan aşiretin sınırsızca genişlemesini engeller. Doğu'da da Batı'da da iktidar, zorun yanında büyücülerden de yararlanır.

Mezopotamya'da ve Nil havzasında toprağın verimli olması medeniyetleri geliştirdi. Buralarda devlet bir memur

kesimi oluşturarak bürokratlaştı; ordu da savaşçı bir zümre olarak ayrılmaya başladı. Devlet ağırlığı memur kesimine verdiği için matematik ve gökbilim gelişti; Hammurabi kanunları gibi yasalar ortaya çıktı. Mezopotamya ile Nil havzası arasında kalan İsrail ve Filistin bölgesinde büyücülük tapınaklara dönüştü. Felsefe gelişti; bütün toplumları etkileyen ilk devlet felsefesi burada yeşerdi. Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet bu topraklarda ideolojik boyutlarını kazandı.

## Hıristiyanlığın ehlileştirilmesi

Hıristiyanlık daha komünal bir yapıda olduğu için zengin toplumlar arasında değil, fakir toplumlar arasında Batı'ya yayıldı ve orada Roma İmparatorluğu ile çatıştı. Ama bir süre sonra imparatorluk, öldürdüğü dini, İsa'yı ve on iki havarisini, yeniden diriltti. Böylece zorla kurulmuş köleci imparatorluk, köleleri ve toplumu yatıştıracak yarı komünal bir felsefeyi sahiplendi. Daha önce zor üzerine kurulan imparatorluk, bilginin ve felsefenin, özellikle Helenizm'in etkisiyle yasalar koymaya ve devlet kuralları geliştirmeye yöneldi.

Bütün bunlar emek mülkiyetinin biçimlerine göre şekillenir. Köleci toplumun yasalara ihtiyacı yoktur; töreler ve toplumdaki egemen ahlak yeter. Ama köleci toplumdan çıkılırken töre ve ahlak insanları bir arada tutmaya yetmez. Roma'daki köle isyanlarında Hıristiyanlığın komünal yapısının ezilenler üzerindeki etkisi Roma egemenlerinin dikkatini çekti. Egemenler Hıristiyanlıkla savaşmak yerine

onu ehlileştirmeyi, Roma İmparatorluğuna hizmet eder hâle getirmeyi seçti ve onunla uzlaştı.

Köle isyanları, köleciliğin öncesindeki doğal komünizme, komünal dünyaya duyulan özlemle besleniyordu. Bu isyanlar bastırılırken Hıristiyanlık Roma'nın ilgisini çekti; havarilerin eline İncil yeniden yazdırıldı ve Roma İmparatorluğu kendine kadim bir ideoloji yarattı. Böylece Hıristiyanlığın komünal yaşama duyduğu özlem ayıklandı, teolojik yapısı öne çıkarıldı. Dinî felsefe dünyayı teolojik bir bilgi olarak açıklamaya ve krallara kılavuzluk etmeye başladı.

Ama Batı'da din bütüncül değildi. Kurucusu İsa öldürülmüş, pratik gelişmeden silinmek istenmişti. Dinin köleler arasında yayılması ve Roma'nın onu kendine göre yeniden yaratmaya çalışması — on iki havarinin öne çıkarılması ve yazılan İncil'ler — daha o zamandan parçalanmayı müjdeliyordu.

Daha sonra din ile devlet arasındaki mücadele 12. yüzyıla kadar sürdü. Bu çatışmada din ağırlık kazandı; Hıristiyanlık krallar üzerinde üstünlük kurmayı, devleti küçültmeyi ve kendine bağlamayı hedefledi. Roma'dan sonra kurulan imparatorluklar dini içselleştiremediği ve onun bütüncül düşüncesiyle yoğrulmadığı için pozitif bilgi ile dinî bilgi çatıştı. Bazı derebeyleri pozitif bilgiyi gelişmelerinin ve ilerlemelerinin bir yolu olarak seçti. Çünkü Hıristiyanlık krallara hizmet edip onlara ideoloji üretmek yerine kendi hâkimiyetini kurmaya çalışıyordu. Savaşlarda bile öncü rolü üstlendi: Fakir Batı'nın zengin Doğu'ya Haçlı seferlerine çıkması bizzat papazların önderliğinde

gerçekleşti. Pozitif bilgi ile metafizik bilginin çatışması, engizisyon mahkemeleriyle had safhaya ulaştı.

## Uzak Doğu'da bilgi

Uzak Doğu'da ise Konfüçyüs ve Buda ile pozitif bilgi ve metafizik bilgi birbirine kaynaşmıştır. Bu bilgi hiçbir zaman iktidar olma ya da devlete hizmet etme kaygısı taşımaz; daha çok toplumun bilgiye ve felsefeye olan ihtiyacını karşılar. Toplumdaki otorite de ondan başka bir şey istemez; çünkü bu kendi kendine yeten, durgun bir toplumdur. Dışarıdan fazla müdahale görmez, Mezopotamya'daki gibi dış düşman varlığı azdır, çok ayrışmış bir toplum yapısı da yoktur.

Ayrıca Nil'in ve Mezopotamya'nın ulaştığı engin bilgi ve onunla birlikte gelişen metafizik henüz Uzak Doğu'ya ulaşmamıştı. Metafizik orada egemen bilgi, bütün bilgilerin üreticisi ve bir iktidar aracı olarak ortaya çıkmadı; ne İslamiyet'teki gibi iktidarla bağlaşıklık kurdu ne de Hıristiyanlıktaki gibi iktidar savaşı güttü. Bu ayrışma yaşanmadığı için Uzak Doğu'da bir merkezden yeni tanrılar ve yeni peygamberler ortaya çıkmadı. Çin'in atılımları dışında gökbilim, matematik ve kanunlar da ilk gelişim seyrini orada yaşamadı.

## Mezopotamya ve Nil: Zenginlik kendi tanrısını yaratır

Çöl insanının gökyüzünden başka yol gösterecek bir yeryüzü işareti yoktur. Bu, onu gökyüzüne bakmaya, bir gök tanrısına ve göksel bir teolojiye yöneltti.

Mezopotamya ve Nil havzası matematiği geliştirdi; Nil'deki su taşkınları ve sulama işi matematiği zorunlu kılıyordu. Mezopotamya'nın geniş havzası büyük toplulukları bir araya getirdiğinden sözlü hukukun yerini zorunlu olarak yazılı hukuk, Hammurabi kanunları almaya başladı.

Üç kıtanın buluşma yeri olan bu tanrılar diyarı, aynı zamanda tanrıların, yani insanların savaşının merkezi oldu. Çünkü Mezopotamya birikim yaratınca zenginlik ortaya çıktı, zenginlik de paylaşım sorununu doğurdu. Zenginlik kendi tanrılarını yaratır; her birikim türü de kendi tanrısını.

Nil'in ve Mezopotamya'nın zenginlikleri ve İskenderiye Kütüphanesi'nin hazineleri, ilk dinlere ışık tutacak ilk toplumsal felsefenin üretilmesini sağladı. Köleci toplumu aşan yeni toprak ve serf, yani köylü ideolojileri burada doğdu. Yaratılan zenginlik şehirleri büyüttü; köyler ve şehirler uygarlığın belli bir iş bölümü içinde kendi medeniyetlerini geliştirdi.

Doğu hem zenginliği içinde barındırıyordu hem de çevresi fakir toplayıcı toplumlarla kuşatılmıştı. Orta Doğu'nun yarattığı yeni medeniyet merkezleri, toplayıcı ekonomilerin güçlü ordularının, kuzeyden gelen Moğol ordularının istilası altında kaldı; yaratılan uygarlıklar yıkıldı, ezilip geçildi. Buna rağmen toplumlar Mezopotamya'nın ortaya çıkardığı kitaplı dinlerin yasalarıyla yönetilmeye başlandı. Doğu'da devletler, metafizik bilgi ile yönetim bilgisinin birbirine bağlaşık olduğu bir biçimde şekillendi.

## Batı'da ayrışma

Batı'da ise yönetim bilgisi ile madde bilgisi arasındaki çatışma pozitif bilgiyi üretti. Ama bu bilgi, sınıflı toplumların ihtiyaç duyduğu metafizikle örtüşmüş bilgi kadar devlete, ordulara ve sınıflara hizmet edemedi. Helenizm tanrı ile insan profilini birleştirerek insanı tanrılaştırdı, ama bir kast sistemi doğurdu ve köleci ekonominin dışında başka bir üretim biçimine hizmet etmedi.

Roma İmparatorluğu köleci ekonomiyle büyüdü, ama kendisini dönüştürecek toplumlara bütüncül bir dünya görüşü, ikinci bir gökyüzü felsefesi üretemedi. Ne tanrı yeryüzüne indi ne de tamamen gökyüzüne çekildi. İsa tanrılaştırılırken tanrılar tanrısı en sonunda Olimpos'a değil gökyüzüne çekildi ve Hıristiyan teolojisi gökteki yerini aldı. Böylece metafizik bilgi ile pozitif bilgi arasındaki ayrışma yaşandı.

Hıristiyanlık, Orta Asya'da olduğu gibi devletle bağlaşık bir devlet dini hâline hiçbir zaman gelemedi. Devlet olmak için Batı'daki köklerine ulaşmaya çalıştı, krallarla iktidar savaşına girdi ve sonunda kendi devletini kurdu; ama ordulara ve devlete, içeriden bile olsa, hiçbir zaman hükmedemedi. Bu ayrışma pozitif bilginin doğru mecrayı bulmasını sağladı; pozitif bilgi tarihsel gelişim seyri içinde toplumlara hizmet etmeyi sürdürdü.

Yunan şehir devletlerinde, site devletlerinde üretilen pozitif bilgi, ilk teorileştirmesini Aristo ile yaşadı; bu şehir devletleri modern fikirlerin nüvelerini de ortaya çıkardı.

## Orta Doğu'da din ve devlet

Orta Doğu ise yasa koyma ve metafizik yapılanma yoluyla köleliğe ve ekonomik anarşiye karşı dinî kurallar koydu; yeni köylü felsefesiyle köleci toplumdan daha ileri bir teori kurdu.

İslamiyet, Hıristiyanlık gibi komünal toplumun etik değerlerini taşımanın yanında, daha önceki devlet oluşumlarının ve kanunların birikimiyle din devletinin nüvelerini kurdu. Teorisi ve pratiği Hz. Muhammed tarafından oluşturuldu. Daha önce devleti olmayan Arapların aşiretlikten devlete geçişi talan ekonomisiyle birleşince pozitif bilgi ile metafizik bilgi kaynaştı. İslamiyet devlet olma yolunda savaşlarla genişledi; birleştiriciliğiyle bir çekim merkezi oldu, yeni toplulukların katılımı ve doğuya yapılan akınlarla büyüdü.

Arapların daha önce bir devlet geleneği olmayışı, kısa sürede kliklerin ortaya çıkmasına yol açtı. Kliklerin ardından mezhepsel bölünme geldi: İktidar savaşında Ehl-i Beyt (aynı soydan, aynı evden gelenler) ile Ehl-i Sünnet (Hz. Muhammed'in sünnetinin uygulayıcıları) birbirinden ayrıldı. Ehl-i Sünnet iktidar olmanın ve iktidarda kalmanın şekilci tekniğini geliştirdi. Ehl-i Beyt ise fakirlerin ve ezilenlerin ideolojisi olarak toplumun alt tabakalarında yayıldı ve her ayaklanmada isyanın ideolojisini besledi.

Ehl-i Sünnet ve onun içindeki mezhepler, Arap toplumlarındaki yapay bölünmüşlükle ayrı ülkeler yaratırken Türklerin İslamiyet'e girişiyle İslamiyet aradığı devlet geleneğini ve yayılmacı yüzünü bu Türk devletlerinde buldu. Türklerin sağlam devlet ve savaşçı

geleneği karşısında Arap toplumları yalnızca dinî merkez olarak kaldı; halifelik, hükümdara hizmet eden, onun söylediklerini onaylayan bir tasdik merkezine dönüştü. Bu yüzden metafizik bilgi devlet üzerinde tam bir hâkimiyet kuramadı. Batı'daki derebeylik devletleri gibi fakir ve zayıf devletler yerine zengin ve güçlü Türk devletleri karşısında İslamiyet karşı bir güç olamadı. İslamiyet yönünü ilk zamanlardaki yayılmacılığıyla belirledi; savaşçı bir toplum olan Türkler de bu yönde ona katkı yaptı.

## Karşıtların birliği olmayınca

Doğu'da pozitif bilgi, savaş bilgisi ve tekniğidir. Toplum tek merkezden yönetilir. Çevredeki birikimli şehirler merkezileştirilir, birikim tek merkeze aktarılır ve rakip şehirlerin kendi medeniyetlerini oluşturması engellenir. Çevrede kurulan devletler İslamiyet'in içine girmemiş, onun bütüncül ideolojisine sahip olamamıştır. Orta Doğu'nun gelişkin coğrafyası ancak uydu şehirlere olanak tanır. Uydu şehirler de talan ekonomisinin dışında bir merkez kuramaz, çünkü her şey savaşa göre hazırlanmıştır.

Merkeziyetçilik, muhalif olabilme ve rakiple bir arada yaşama zorunluluğunu da ortadan kaldırır. Doğu hep rakiplerin yok edildiği, ezildiği ve yıkıldığı bir mekân olarak pozitif bilginin ortaya çıkmasını engeller. Çünkü pozitif bilgi, karşıtlar arasında üretilen bilginin ve maddi olanın yaşama, gerçekliğe uyarlanmasıyla mümkündür. Rakipler arasındaki savaş karşıtın yok edilmesiyle sonuçlanırsa yeni bir yaşam bilgisi, yeni bir pratik bilgi oluşmaz; eski yaşam

bilgisi ve aynı pratik sürer gider. Yani "aynı tas, aynı hamam"; hayat farklı zamanlarda bile kendini tekrar ederek yürür.

Var olan, ancak dışsal bir etkiyle yıkılır. Karşıtlar yok edildiği, muhalifler öldürüldüğü için içsel gelişme ve ilerleme olmaz; yenilikçi çabalar bile kabuğunu kırmaya yetmez. Çünkü karşıtların savaşı ve birliği hiçbir zaman gerçekleşmez. Karşıt sürekli kendini üretir, ama hep cılız kaldığından yaşam pratiğine geçmeden egemen güçler tarafından yok edilir ya da bastırılır; hayat aynıyla devam eder.

Doğu'da metafizik bilgi ile savaş bilgisi kaynaşır ve merkezî, güçlü bir ordu oluşur. Ama ekonomide büyük köylü şehirlerin ötesinde bir birikim oluşmaz; pozitif bilgi her alandan kovulur. Basit ve doğal emekle, köleci toplumun ilerisinde köy toplumları ve onlara bağlı şehirlerin zanaatları gelişir. Ama zanaat bile teknik bir düzeye ulaşamaz, çünkü metafiziğin yoğun baskısı altındadır. Pozitif bilgi savaş teknolojisi dışında uygulanmaz. Tek yüksek gelir kaynağı savaş ekonomisiyle beslenen silah sanayisidir; yeni toprak kazanımlarıyla yurtluk açan bu ekonomi insanlara yeni imkânlar değil, yeni mekânlar sunar.

İbn Haldun, İbn Sina gibi düşünürler bile pozitif bilgiye ulaştıklarında metafizikle kaynaşma yoluna gittiler. İbn Haldun "Her şey Allah'tandır, ama her üretim insan emeğiyle oluşur" der. Batı'da ise pozitif bilim baskı altında tutulmasına ve engizisyonda ezilmesine rağmen ayakta kaldı: Galile'nin mahkemeden çıkarken söylediği rivayet

edilen "Yine de dünya dönüyor" sessiz çığlığı bugüne ulaştı.

## Rasathane kapanır, tersane kapanmaz

Orta Doğu'da pozitif bilgi metafizik bilgiye hizmet eder hâle geldi; metafizik bilgi de savaş ekonomisine ideoloji üretti. Metafizik hem toplumların bütünsel bilgi ihtiyacını doyurdu hem de yaşam hakkında bir fikir sundu. Törenin ve ahlakın dışında, yazılı bir kaynak olarak ilk anayasa görevini dinin temel kitapları üstlendi. Yeni durumlara göre üretilen sünnetler ve içtihatlar, yasayı yürütenlerin elinde muğlak bir yasa oldu. Kitaplı dinler, öteki toplumlar karşısında ileri toplum hüviyeti kazandı.

Doğu'daki verimli iklim fikirlerin ve ideolojilerin ortaya çıkmasına olanak tanıdı. Ama savaş ekonomisine hizmet etmeyen birimler ve bilimler, örneğin gökbilim, metafizik yerine pozitif bilgiye hizmet edeceği için istenmedi. İstanbul'daki gözlemevi, "gökyüzünde melekleri gözetliyorlar" denilerek kapatılıp yıktırıldı.

Böylece İbn Haldun ve İbn Sina ile oluşan pozitif bilgi geleneği tamamen yok edildi; metafizik bilginin bilim üzerindeki hâkimiyeti devlet tarafından desteklendi. Savaş ekonomisine yararı olmadığı için bilim insanına ve bilim üreten merkezlere yatırım yapılmadı. Oysa savaş için büyük topların dökülmesi ve büyük tersaneler hep pozitif bilgiyle donatıldı. Tersane hiçbir zaman kapatılmadı, ama rasathane kapatıldı. Oysa bilimler birlikte gelişir; bir disiplin ötekini besler. Tersaneyi geliştirecek öteki bilim

dalları yaşama olanağı bulamayınca gemicilik de gerilemeye başladı.

## Talan ekonomisinden sömürge ekonomisine

Batı'da ise pozitif bilgi, toplumdaki karşıt güçlerin savaşı içinde yeni yeni gelişiyordu. "Devletsiz devlet" olan Hıristiyan engizisyonu, kendi "kralsız krallığını" ilan ettikten sonra ne kendini besleyecek yeni bir sınıfa ne de aristokrasiye hizmet edebildi. Kralların parçalı ve fakir oluşu, Aydınlanma ideolojilerinin ve Ansiklopedistlerin kitaplı dinlere alternatif oluşturacak pozitif bilgiyi ve bilimi ortaya çıkarmasına zemin hazırladı.

Talancı savaş ekonomisiyle beslenen küçük krallar birbirini yenemeyince dışa açıldılar. Talan savaşı yerine ekonomik savaşla dışarıdaki hammaddeyi ve zenginlikleri ülkelerine taşıdılar. Batı, bu zenginliğin ticaretle sürekli hâle gelmesini sağladı: Talan ekonomisi yerine toprağına toprak kattı, ama bu toprakları kendi hâline bırakmak yerine düzenli bir sömürge ekonomisi kurarak ticareti geliştirdi. Ticaretin gelişmesi yeni bir zenginlik ve yeni zengin sınıflar doğurdu. Pozitif bilime yatırım yapacak olan bu ticaret zengini sınıf, devlet olmaya, yasa yapmaya ve kralların yetkilerini kısıtlamaya yöneldi. Süreç Fransız Devrimi'ne kadar böyle gelişti; yeni sınıfın iktidar yürüyüşü ve tarihe damgasını vurması bu devrimle ve sonrasında gerçekleşti.

Doğu ise zenginliğini yeni topraklardan elde ettiği ganimetten ve çevredeki şehirlerden toplanan aşar ile aynî vergilerden sağlıyordu. Bu birikim merkeze aktarılıyor;

merkezde sultanın bilgisi ve becerisiyle, çevresinde kurduğu egemen elit kesimin tavrıyla tüketiliyordu. Avrupa kolonyalizm ve sömürgeci ticaretle zenginleşmeye başlayıp Osmanlı savaş kaybetmeye başladığında, Doğu'nun ekonomisi de çöküş sinyalleri verdi.

## Demokratik sosyalizm mi, sosyalist demokrasi mi?

Demokratik krallıklar, demokratik cumhuriyetler, demokratik kapitalistler, hatta nasyonal sosyalistler olabildiğine göre "demokratik sosyalizm" de bir yanılsama biçimidir. Bu, sola kayan toplumlarda kapitalizmin burjuva düzenini estetize ederek sömürü düzenini sürdürmesinden ibarettir. Oysa vurgu demokrasiye değil sosyalizme yapıldığında demokrasi ikinci plana düşer. Öncelik sosyalizmdedir ve mülkiyet biçimi de sosyalist olmak zorundadır.

Demokratik karakterli bütün rejimlerde mülkiyet ya özel ellerde ya da devletin elindedir. Bu nedenle mülkiyet sömürü karakterlidir; birikim ve büyüme felsefesiyle yoğrulmuştur. Devasa birikimler oluşur, ama toplumsal gelişme dinamiği olmadığı için toplumlar sıkıştırılır. Bu da büyük tepkilere, toplumun histerik ve anarşik bir biçime bürünmesine yol açar.

Toplumlarda birikim çok arttığında kamu kurumları aracılığıyla kendiliğinden devletleşir; ortak alanlar kamuya geçer. Özel mülkiyet ise savaşlarla, özerklik kazanarak ya da tekelleşerek, kamu otoritesi eliyle devletler kurar ve dünya üzerinde hegemonya kurmaya çalışır. Devletin içinde de mülkiyet mücadeleleri özel birikim yapmanın bir

aracı olur. Dünyada tekelleşen devasa şirketler sayesinde mülkiyetin milliyeti kalmaz; bütün ulusal oluşumlar devletin içine hapsedilir. Ulusal yapı içe dönüktür, ama mülkiyet enternasyonalleşmiştir. Enternasyonal olan, tekeller aracılığıyla milliyetçi devletleri bir araya getirir ve istediği zaman yok eder.

Bütün demokratik oluşumlara şüpheyle bakmak gerekir: Demokrasi ne için isteniyor? Demokrasi insana ve topluma hizmet etmiyorsa başkalarına hizmet ediyordur. Demokrasi, bütün güçlerin kendini ifade etmeye çalıştığı, açık uçlu bir rejim biçimidir. Özgürleştirici değil, en güçlü olana hizmet eden hegemonik bir karakteri vardır. Egemen sınıf kendi kurduğu partiler aracılığıyla iktidarı kolayca ele geçirir. Demokrasi geliştiricidir, ama özgürleştirici değildir: Güçlü olan daha da güçlenir, öteki sınıflara ve katmanlara yalnızca temsil hakkı verilir. Alt katmanların ve alt sınıfların dayanakları kanunlarla kısıtlanır; basit bir temsile dayanan bir yönetim biçimi yaratılır.

## Emek örgütü

Bir hikâye vardır: Bir annenin on çocuğu varmış. Eve yine on yumurta almış, suda haşlayıp her çocuğun önüne birer tane koymuş. Çocuklar annelerine yumurta kalmadığını görüp "Anne, senin yumurtan yok" demişler. Anne de "Biliyorum oğullarım. Anneniz ile babanız da yesin; sizin birer yumurtanız var, yarısını verin, yeter" demiş. Böylece annenin beş yumurtası olmuş, çocuklara yarım yumurta kalmış.

Marx'ın anlatmaya çalıştığı da tam budur: Emekçi on iki saat çalışıp altı marklık yeni bir değer yaratır, patron ise ona üç mark verir. Kötü anne rolündeki kadın gibi patron da on kişilik yumurtanın yarısını kendine ayırır. Kapitalizm her şeyi "analaştırır"; her şeyde bir ana vardır. Kapitalizmde bu ana, anaparadır.

Mülkiyet tarihine baktığımızda, her şeyden kendine bir pay ayıran birileri hep vardır. Payı ayıran, ilk birikimi ve dolayısıyla ilk mülkiyeti yaratandır.

## Özel mülkiyet ve kamu mülkiyeti

Özel mülkiyet, ilk birikimi yapan beylerle başladı. Beyler kurdukları kurullar aracılığıyla yönetimi paylaşmaya başladı. Kurullar büyüdükçe yeni bir mülkiyeti, kamu mülkiyetini ortaya çıkardı. Özel mülkiyet ve kamu mülkiyeti bütün birikimi kendi ellerinde topladı. Toplumlar bu birikimi yaratmak için önce köle, sonra serf, sonra işçi olarak çalıştı; birikimin tek elde ve kamunun elinde toplanmasına gelişme ve ilerleme adına rıza gösterdi.

Kamu düzeni bozulduğunda ya da paylaşım ve bölüşüm toplumu bunalımlara ve krizlere soktuğunda mülkiyet biçimleri sorgulandı. Doğu'da kamu mülkiyeti ağır bastı ve özel mülkiyetin yaygınlaşmasını engelledi. Batı'da ise egemen olan özel mülkiyet kamu mülkiyetini kendi egemenliği altına aldı; kamuyu vergilerle ayakta tuttu, iktidarları kurmaya ve yıkmaya muktedir oldu. Doğu'da ise özel mülkiyet fazla gelişmediğinden kamu, gücünü kendisi sağlamak zorunda kaldı. Yeni kaynak gerektiğinde yeni ülkeler fethetti, kendi kamu gücüyle zorla vergi topladı,

içindeki muhalefeti yok etti; krizleri, bunalımları ve isyanları bastırarak kendi kendini tekrarlayarak ayakta durmaya çalıştı.

Her iki egemen mülkiyet biçimi kendi geleceğini kurarken bilime yatkın olan özel mülkiyet yakın çağda başat konuma geçti. Sermayenin uluslararası dolaşımını sağlayarak özel, yerel ve kamusal bütün egemenlikleri kendine bağımlı hâle getirdi.

Bütün bunlar, hem özel mülkiyetin hem kamu mülkiyetinin artı emeğe el koymasıyla elde edildi. Tarih boyunca mülkiyet zorla ve baskıyla edinildi; onu egemen kılmak için de yasalar yapılarak toplum biçimlendirildi. Ama egemenler kendi yaptıkları yasaları yine kendi elleriyle yıkıp yeniden yazdılar.

Özel mülkiyet ile kamu mülkiyeti birbirinin yerine konabilecek mülkiyet biçimleri değildir. Özel mülkiyet kendini ayakta tutmak ve toplumda oluşturduğu birikimi korumak için kamu gücünü yarattı. Egemen olduğu dönemlerde kamuyu yönetti; egemen olmadığı yerlerde ise kamu hem toplumu hem özel mülkiyeti idare ve idame ettirdi. Bazı imparatorluklarda büyüyen kamu gücü, özel mülkiyetin tekelleşmesine izin vermedi.

Özel mülkiyet daha çok kamunun fazla güçlü olmadığı, beylerin ve küçük krallıkların savaş kabiliyetinin az, ticaretin yoğun olduğu yerlerde büyüdü. Orada oluşan birikimi kamunun gücünün dışında kendi uygarlığını yaratmaya harcadı: Önce kendi ürettiği malları ticaretle el değiştirdi, sonra parayı kullandı. Birikimini yalnızca harcayıp tüketmedi, yeniden yatırıma aktardı; üretim,

tüketim ve pazar kurarak zenginliğini geliştirdi. Bilime, bilgiye ve kendi sanatına yatırım yaparak bir uygarlık yarattı ve kamuyu kendine hizmet etmeye mecbur bıraktı.

Kamu bunu savaş kabiliyetinin az olduğu, yeni toprakları ele geçirmenin zor olduğu, denk güçlerin karşı karşıya geldiği derebeyliklerde kabullenmek zorunda kaldı. Yeni zengin tüccarlar köy ve kasaba yerine zengin siteler, şehirler kurdu; buralarda yeni soylular doğdu. Toprak soyluların yerini kentsoylular aldı.

## Emek mülkiyeti tarihte hiç yer almadı

Emek cephesi, dolayısıyla emek mülkiyeti ise tarihte hiçbir zaman yerini almadı. Kendini yalnızca isyanlarda gösterdi: elinden her şeyi alınan kölelerin isyanlarında, toprak soyluların toprakla birlikte alıp sattığı, karın tokluğuna yaşayan serflerin köylü isyanlarında ve en son, günde on sekiz saat çalışmaya mahkûm edilen proletaryanın kendiliğinden patlayan isyanlarında. Doğu'da kamu köle isyanlarını zalimce bastırdı ya da köleyi topluluğa ve toprağa bağladı. Köy isyanlarında, bölge isyanlarında, kamunun bunalım dönemlerinde patlayan muhalif ayaklanmalarda emeği sömürülenler başkaldırdı; ama her defasında kamu otoritesi tarafından bastırıldılar.

Bütün mülkiyet biçimlerini yeniden sayalım: kendiliğinden oluşan özel mülk, beylerin kendilerine yarattığı özel mülkiyet, onları korumak için kurulan kurullar ve kamunun kendi tekeline aldığı amme mülkiyeti. Bunların hepsi emeğe el koyma üzerine kuruldu. Emek ise yalnızca karın tokluğuna yaşatıldı; emek ve emek mülkiyeti

köreltildi. Emekçi köle, serf, köylü ve proleter yapıldı; hukuk da onu bağımlı ve bağlı tutacak biçimde yaratıldı.

Kamu mülkiyeti aracılığıyla proletaryanın iktidarı ele alacağı, toplumun efendisi olacağı, her şeyi herkese eşit paylaştıracağı ve altın çağı getireceği düşüncesi de aslında topluma yeni bir efendi, yeni bir egemen güç yaratma çabasıdır. Tarih araştırıldığında görülecektir ki kamu mülkiyeti, emek mülkiyetine ilk el koyan, onu hiçleştiren ve özel mülkiyete kaynak aktaran bir kurumdur.

Emek ile mülkiyet arasındaki mücadele hep mülkiyetin emekten alınmasıyla sonuçlandı; bunun için her türlü zor kullanıldı ve toplum bunu kanıksadı. Bütün toplumların buna inanması sağlandı. Oysa bütün tarih, emeğin kendine sahip olma mücadelesidir; bütün isyanlar bunun içindir. Ama örgütsüz emek gücü örgütlü kamu gücü karşısında hep yenildi. Zenginleşenler kendi gruplarını ve kulüplerini kurarak kamu üzerinde otorite oluşturdu; yarattıkları zenginliği kamuyla paylaşarak onu yanlarına çektiler ve toplumu sürüleştirmeye çalıştılar.

## Kendi kurallarımızı yaratmanın zamanı

Artık sürü olmanın, yönetilmenin ve başkalarının koyduğu kurallara uymanın yerine kendi kurallarımızı ve kendi birikimimizi yaratmanın zamanı gelmiştir. Egemen kesimler, toplumun egemenlerinin koyduğu kuralları ezberleyip ezberleterek kendi geleceklerini yeniden kurmaya çalışır. Ezberletilen her şey, mülkiyeti emekten uzaklaştırmaya ve onu emeğin düşmanı ilan etmeye

yöneliktir. Emek mülkiyetle bağını koparınca kendi tarihini ve talihini de mülksüzleştirdi.

Oysa emek olmadan üretim, üretim olmadan da mülkiyet olmaz. Egemen güçler, fazla ürüne el koyarak emeğin yarattığı mülkiyeti kendi yarattıkları ideolojilerle sahiplendiler. Elde ettikleri birikimi topluma harcıyormuş gibi görünerek kendi medeniyetlerini, kendi uygarlıklarını ve dolayısıyla kendi özgürlük alanlarını genişlettiler.

Asıl mesele şudur: Emek ile mülkiyet birbirinin düşmanı değildir. Artı emek emekçiden koparıldığı için mülkiyet, emek üzerinde tahakküm kurmanın aracı olarak kullanıldı. Mülkiyet birikimi, birikim gücü, güç de tahakkümü doğurdu. Emekçi artı emeğine sahip olduğunda kendi mülkiyetini ve birikimini kuracaktır. Artı emeğe el koyan sistem ortadan kalkınca birikim gücü bir tahakküm aracı olmayacak; çünkü zorbalık ve savaş üzerine birikim yapılmayacak. Birikim toplumu ilerletmeye ve geliştirmeye harcanacak; emekçi hem kendini hem bütün toplumu zenginleştirecektir.

Bunun bir varsayımın ötesinde anlaşılması için şunu bilmek gerekir: Emek, mülkü ve mülkiyeti yaratan başlıca zenginliktir. Emek kendi yarattığı zenginliği korumalı ve ona sahip çıkmalıdır.

## Emekçinin kendi kurumları

Emek bunları bugün var olan kurumlarla değil, kendi yaratacağı yeni kurullar ve kurumlarla yapacaktır. Kendi birikimini ve küçük tasarruflarını kendi kurumlarında, kendi kuracağı tüketim ağlarında, birlikler ve kurullar

oluşturarak değerlendirecektir. Nasıl zenginlerin kendi kurulları, kulüpleri ve bankaları varsa emekçilerin de kendi kurulları, kulüpleri, bankaları ve tüketim şirketleri olacak; kendi yaşam biçimlerini bunlar aracılığıyla yaratacaklardır. Kamu böylece hep zenginlerin yanında yer alan bir güç olmaktan çıkacak, dengeleyici bir unsur, bir hakem olarak kalacaktır.

Bu, özel mülkiyetin ortadan kalkacağı anlamına gelmez. Amaç kimsenin bugüne kadarki birikimine kamu aracılığıyla el koymak ya da mülkiyeti topluma yeniden dağıtmak değil; köleyi, serfi ve proleteri ortadan kaldırmaktır. Bunun için emekçiler hem birikimlerini kendi bankalarında yapmalı hem de tüketimlerini kendi market zincirlerinden karşılamalıdır. Proletarya kendi bankalarını, üretim ve tüketim zincirlerini kurarak kendi kendini inkar etmelidir. Kamu mülkiyetinin de özel mülkiyetin de köle, serf ya da artı emeğine el konulan işçi olarak kullandığı özgür olmayan emek özgürleştirilmelidir.

## Emek mülkü kiralamalı

Bunun için emek, alınıp satılan, ücretle satın alınan bir şey olmaktan çıkmalıdır. Bugün mülk sahibi ücretli emeğin belli bir zamanını satın alıp onu istediği gibi kullanıyor. Bunun tersine, emek sahibinin mülkü belli bir zaman için kiraladığı bir rejime geçilmelidir. Mülkiyetin emeği değil, emeğin mülkü kiraladığı ve bedelini ödeyerek kullandığı bir rejim yaratılmalıdır.

Bu emek mülkiyeti hiçbir zaman kentsoylular ve burjuvalar tarafından yaratılmayacaktır. Onu ancak burjuvaziye karşı

mücadele eden sendikalar yaratabilir. Sendikalar emek ekonomileri kurmak için emekçilerin birikimlerini tek bir yerde toplamalı, tüketim zinciriyle de emek ordusunun tüketim kanallarında türeyen spekülatör tüccarları ortadan kaldırmalıdır. Küçük burjuva diye tarif edilen, kendi emeğini kendisi kullanan ve kimi zaman birkaç ücretli çalıştıran kişi de kendi kimliğine, yani emeğiyle yaşayan üretici kimliğine döndürülmeli; ücretli emek kullanmaması sağlanmalıdır.

## İdeolojilerin sonu

İdeolojilerin sonu, ideolojilerin başlangıcıyla ilgili bir sorundur. İdeolojileri yerel toplumlar kendi hâkimiyetlerini kurmak için yarattı; doğal olarak her biri kendi koşullarının ürünüydü. İslamiyet bir Orta Doğu ürünü olarak kalırken Hıristiyanlık, kökeni Orta Doğu'da olan, ama çok kültürlü ve çok milletli bir din olarak Batı'ya ihraç edildi; oradan Germenlere, Franklara ve Slavlara yayıldı.

Bütün ideolojilerin kaynağında din vardır. Toplumları bir arada tutabilmek, bir şeyleri yapabilmek için inanmak gerekir. Bu doğal bir güdü değildir; insanın doğayı değiştirebilmek için yeniden düşünebilme ve düşündüğünü uygulayabilme becerisinin ürünüdür. Daha aşağı canlılarda böyle bir inanma, daha doğrusu dünyayı yeniden tanımlama güdüsü ve duyumu yoktur; bu da onları tamamen doğaya bağımlı kılar.

Demek ki insanı öteki canlılardan ayıran şey, düşünce üretme ve onu uygulama güdüsüdür; bu uygulamayı

sağlayan şey de inançtır. İlk insanları bir şeye bağlayabilmek için bir idol yaratmak gerekiyordu. İlk insan için bu ateş, güneş, hayvanların en güçlüsü, ulaşılamaz olan ya da en çok kutsallaştırılan bir şeydi. İnsanlar ona inandırılarak yönlendirildi ve toplum bu eksen etrafında biçimlendirildi.

İlk insanlar kutsallaştırdıkları nesnelerle bir dünya tasavvuru yarattılar; bu tasavvur kendi düzenlerine uygundu. Kutsallaştırılan şey kurulu düzene hizmet ettiği sürece yüceltildi ya da evrim geçirdi. İnsanlar ona katkı yaptı, yorumlar getirdi ve o kutsallığı, yani ideolojiyi yeniden yarattı. Bu aynı zamanda toplumların kendi hüviyetini kazanmasının ve kendini geliştirmesinin bir yolu oldu.

Doğu'da büyük topluluklar bir arada yaşarken Batı'da küçük topluluklar kendi devletlerini kurdu ve millet bilincini geliştirme gereği duydu; bu tamamen ekonomik ihtiyaçtan doğdu. İhtiyaç sona erince milliyetçilik ideolojisi rafa kaldırıldı, başka ideolojiler sürüme sokuldu. Doğu toplumları ise "medeniyet" dedikleri tek bir çatının, bir devletin altında, dini ve dili birbirine yakın insan topluluklarından oluştu. Batı milliyetçiliğini hiç tanımamış olan bu devletler kendi milletlerinin değil, kendi devletlerinin ideolojilerini yaratarak varlıklarını sürdürmeye ve ilerlemeye çalıştılar.

Batı milliyetçiliği ise kendi ideolojisini üretirken kendi ekonomisine hizmet ediyordu. Bugün Batı milliyetçiliği modası geçmiş bir ideolojidir. Batı, oyunu bozan ve dünyayı yeniden kurmak isteyen Marksizmi

etkisizleştirmek için "medeniyet" kavramını ortaya atıyor. Peki Batı'da tek bir medeniyet mi vardır? Batı tek tip midir? Hayır. Batı, küçük devletlerin bir araya gelmesiyle bir topluluk oluşturdu; bu, dünyayı hegemonyası altına almak için yarattığı ekonomik bir birlikteliktir. Fransız, Alman, İngiliz ve daha birçok ayrı medeniyetin tek potada eritilmesi kapitalizmin ürünüdür. Kapitalizm milliyetçiliği yarattı, ama onu — Nazizmi ve faşizmi — yine kendi eliyle yok etti.

Bilindiği gibi ideoloji dinlerin ortaya çıkardığı bir şeydir ve hep var olacaktır. İnsanların nesneye ulaşması, kendi nesnelliklerini yaratmalarıyla mümkündür. Bu da emekçilerin kendi geleceklerini kendi elleriyle kurmaya karar vermeleriyle olacaktır.

# Beşinci Kısım: Komünal Toplumdan Yeni Yapılanmaya

## Komünal toplumda

Komünal toplumda insanlar zorunlu ihtiyaçları için bir araya geldi. Toplu üretimin verimliliği fark edilip hızlı bir birikim oluşunca küçük klanların ve toplulukların beyleri emeği yoğun biçimde kullanmaya başladı. Toplumun egemen güçleri için, insanları angaryada çalıştırmak için bile olsa, yoğun bir örgütlenme ihtiyacı doğdu. Çünkü insanları çalıştırmak hem düzenleme gerektiriyordu hem de bu tür üretim zor kullanmadan yapılamıyordu; egemenler böylece zor kullanmayı öğrendi.

Düzenleme ve zor, güçlü bir örgütlenme ihtiyacını doğurdu. Toplum zor kullanmaya başlayınca gönüllü birliktelikler bozuldu. Gönüllü birlikler ve klanlar zoru en yakın komşularına uyguladı; bu zor angarya üretiminden çok daha kıyıcı ve zorlayıcı oldu. Komşuya uygulanan zor kimi zaman bir topluluğun yok olmasına yol açtı. İnsanlar vahşet dönemine girdi; mal gibi ele geçirilen insanlar alınıp satılmaya ve angarya işlerde çalıştırılmaya başlandı.

Bu zorlama angaryanın köle emeğine dönüşmesine neden oldu.

Köle emeği üretime yeni bir boyut getirdi. Toplumun gönüllü birliklerinin ve angarya usullerinin yerini daha çok zorla elde edilen birikimler aldı. Bu birikimler klanın ve beyliğin daha da büyümesini sağladı; örgütlenme artık törel bir biçimde toplumu bağladı. Sözlü, yani törel yasalar kondu. Cezaların caydırıcı olması için her türlü şiddetten ve düşünsel araçtan yararlanıldı. Toplumlar yalnızca şiddetle ayakta kalamadığı için büyüleri, klan idollerini ve felsefi düşünceleri geliştirmeye çalıştı. Bunu başaran toplumlar uzun süre ayakta kaldı; toplumu bir arada tutamayanlar ya kendiliğinden dağıldı ya da daha güçlü bir örgütlenme tarafından ortadan kaldırıldı. **Her toplum bir birikim ve dolayısıyla bir uygarlık yaratır.**

## Kolektif bilinç ve isyan

Üretim aracı olmayanların maddi birikimi zamanla eriyip yok olur. Bir yanda üretim araçlarına sahip olanlar, öte yanda üretim aracına sahip olmayan büyük çoğunluk vardır; çoğunluk azınlığa tâbi olarak yaşamaya başlar. Bu tâbiiyet ve üretime sürekli bağımlı yaşamak, bir üretim aracına sahip olmayan, maddi dünyadan uzak bir formasyon ve bilinç geliştirir: Üretimin en önemli aracı olan insan emeğinin kolektif bilinci. Bu bilinç, üretim yapısının bir yanında ezilenler sınıfı olarak tarih boyunca süregelir. Üst sınıflar toplumu ezdiğinde, ekonomiyi keyfileştirip alt sınıflara karşı zorbalığa yöneldiğinde bu bilinç kendiliğinden gelişir.

Üretimin kolektifleşmesi toplumun, dolayısıyla üst sınıfın zenginleşmesini sağlar. Emeğin kolektifleşmesi ise ezilen sınıfların birlikteliğini ve dayanışma ruhunu geliştirir.

Egemen sınıflar savaşı, insanları mülksüzleştirmenin ve mülklerine el koymanın aracı olarak kullandı. Üst sınıflar toplumu sürekli savaş hâlinde tuttu; sorunları insanları yok ederek çözmeye çalıştı. Öte yandan yenilenlerin terk ettiği mülklere, ölenlerin mallarına ve hatta ailelerine el koyarak savaşı kamu mülkiyetini özel mülkiyete çevirmenin bir biçimi olarak kullandı. Kolektif silahlı örgütleriyle çevrelerine surlar, kaleler örerek kendilerini büyüttüler.

Bıçak kemiğe dayandığında toplumun ezilenleri, üst sınıflar gibi dış düşman yaratarak toplumu savaşa sürüklemez; yönetime karşı isyana yönelir. Bu, emeğin kolektifleşmesinin bir sonucudur: kendiliğinden oluşan isyan bilinci, yani "kendiliğinden sınıf". Köleler isyan eder, ama üretim aracına sahip olmadıkları için isyanlarının maddi bir temeli yoktur. Maddeye sahip olan üst sınıflar ise maddi temel üzerindeki sahiplikleri ve maddeyi yönetme biçimleri sayesinde, tarihin pek çok sahnesinde yenilmelerine rağmen sonunda hep galip gelmiştir.

Her isyan maddi temeli olmayan bir kalkışmadır. Ne kadar güçlü, ne kadar kolektif olursa olsun, maddeyi yönetme biçimine sahip olmayan her kalkışma tarihin ilerletici gücü olur, ama tarihin kendisi olamaz. Maddeye sahip olma, onu yönetme ve işleme gücü bir arada geliştirilmelidir; üreten ve yöneten ruhun bu bileşkesi sınıfları ortadan kaldırır.

Ama bu, tarih boyunca süren sömürerek birikim yapma biçiminin tamamen ortadan kaldırılmasıyla mümkündür.

Üreten ile tüketen arasında bir sahip vardır; üretime o el koyar, dolayısıyla her türlü maddi birikim üst sınıfın elinde kalır. Üretenin isyanında maddi birikimden çok dayanışma ruhu vardır. Ama maddi zemin olmadığından kolektif ruh, elindeki birikimi maddi bir temele dönüştüremeden tüketir; geriye yalnızca tarihin güzellemeleri kalır.

> "İnsana ait hiçbir şey bana yabancı değildir."
> — Marx'ın en sevdiği özdeyiş

## Yeni yapılanmaya doğru

Özel mülkiyetin ürettiği ücretli emek, mülk sahiplerinin bulunduğu her yerde çok daha fazla mülksüz üretti. Sanskritte köleye "iki ayaklı mülk", hayvana "dört ayaklı mülk" denir. Kamu mülkiyeti de özel mülkiyet de biçimlenme aşamasında, birikim yapmanın aracı olarak insanın emeği üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştı. Emeği mülkiyetin bir parçası yapmak için emekçinin elindeki her türlü üretim aracı elinden alındı; insan iki ayaklı bir mülke, köleye dönüştürülüp mülksüzleştirildi ve zorla mülke geçirildi.

Ortaçağ'ın sonlarına doğru toprak soyluların karşısına kentsoylular çıkınca kamu gücünün yeniden düzenlenmesi ihtiyacı doğdu. Kentsoylu kendi teorilerini kurmaya çalışırken kamu mülkiyetinin teorisyenleri kamu komünalitesini yeniden kurdu. Özel mülkiyetin karşısına kamu mülkiyetini koydular; özel mülkiyetin topluma

verdiği zarardan ve emek köleliğinden kurtulmak için özgürleştirme teorileri geliştirdiler. Kentsoylular da iktidar için kamu mülkiyetine ağırlık vermek zorunda kaldı. Çünkü kentsoylu, yani özel mülkiyet, kamu gücü olmadan tek başına ayakta kalamayacağı gibi devlet olmadan da iktidarda kalamazdı. Yeni sınıfın ekonomik gücünün yanında ona bağlı bir kamu gücü de gerekiyordu.

## Kamu komünalitesinin sınırları

Kentsoyluların iktidar yürüyüşünde kamu komüncüleri, yani kamu teorisyenleri yeniden uyanışa geçti. Oysa tarihte görüldüğü gibi, doğal komünizmin, yani toplayıcı toplumların ikinci aşaması olan kamu komünalitesi asker devleti olmanın ötesinde ekonomik bir varlık gösterememişti. Eski Yunan devletlerinden Isparta kalıcı bir uygarlık yaratamadı. Köleci ve özel mülkiyetin başat olduğu, nesnel bilginin, maddeci ve tinsel felsefenin üretilmeye başlandığı Atina kadar kalıcı olamadı; tarihe bilim ve bilgi gibi hiçbir birikim bırakmadan yıkıldı.

Dahası, Doğu'nun bütün kamu gücüyle donatılmış imparatorlukları, egemen kamu mülkiyeti biçimiyle uzun süre ayakta kaldı. Ama Ortaçağ kafasından, basit aletlerle ve hayvan gücüyle yapılan toprağa bağımlı üretimden daha ileri bir üretim ekonomisi geliştiremediler. Köle komünalitesi (Isparta), serf komünalitesi (kamu mülkiyetinin başat olduğu Doğu ülkeleri) ve ücretli komünalite (Sovyet tipi)... Hepsinde kamu mülkiyetinin egemen olduğu görülür ve hiçbiri durgun bir toplum üretmenin ötesinde bir mutluluk getirmemiştir. İnsan

yapısı gereği simetrik bir düzenden çok asimetrik bir düzende gelişmeye ve değişmeye yatkındır. Hem köleci hem serf komüncüleri ayakta kalmak için iyi bir askeri örgütlenmeye gitmek zorunda kaldı.

## Birikimin korunması mülkiyeti doğurur

Kamu gücünün gelişmesi ve biçimlenmesiyle mülkiyet ortaya çıkar ve mülkiyet bilinci gelişmeye başlar. Mülkiyet bilinci de özel mülkiyet bilincinin gelişmesini sağlar. Kamu mülkiyeti, toplumların zordan kurtulmak için ortaya çıkardığı bir mülkiyet biçimidir. İnsanlar toplu yaşamak zorunda oldukları için ortak yaşamın gereksinimlerine yönelik birikim yapılır. **Birikimin korunması ihtiyacı sahiplenmeyi, sahiplenme de mülkiyeti doğurur.**

Dışarıdan ve içeriden gelecek tehlikelere karşı korunmak ve toplumun ihtiyacını karşılamak için askeri, korumacı bir sahiplenme ideolojisi gelişir. Kamu, varlığını sürdürebilmek için sınırlarını çizer ve birikimi korumaya alır. Her türlü birikimin korunması sınırlar çizmeyi zorunlu kılar; çizgiler mülkiyetin sınırlarını belirler. Ganimetin ya da üretim fazlasının iç ve dış güçlere karşı korunması, kamu mülkiyetinin gelişmesini sağlar. Kamu gücü zayıfladığında ya da dağıldığında ise kamu mülkiyetini elinde tutan kişi bütün birikimi kendi üzerine geçirir.

Böylece özel mülkiyet ideolojisi doğmaya başlar; kamunun yanında yeni bir mülkiyet türü oluşur. Bu mülkiyete toplumun ileri gelenleri sahip olduğu için öteki üyeler rıza gösterir. Kişilerin kendi kullanımına yönelik kişisel

eşyalarının yanında toplumun ileri gelenleri, kamunun mülkiyetindeki üretim araçlarını da ele geçirmeye başlar.

## Doğu'da tinsel birikim, Batı'da miras

Kamu gücünün başat olduğu Doğu toplumlarında ise özel mülkiyet bilinci gelişmez. Kamu gücü bu tür mülkiyeti yasaklama yoluna gider; bireyin taşınmaz mal, yani üretim aracı edinmesini onun ömrüyle sınırlar. Mülkiyet devredilmediği için birikim oluşmaz. Soyun devamını sağlayacak bir miras olmadığından birikimin amacı yeni kuşak değil, insanın hayatta kaldığı sürece iyi yaşamasıdır; gerisi doyumu tinsel öğelerde aramakla geçer. **Doğu, kamu mülkiyetiyle birikimini tinsel olarak yapar; Batı toplumu ise özel mülkiyetle birikimini miras olarak soyuna devreder, yani birikimini maddi olarak yapar.**

Batı toplumlarında kamu gücü zayıf olduğu için kamu mülkiyetinin karşısında güçlü bir özel mülkiyet edinimi ve ideolojisi gelişti. Kişisel mülkiyet üretim araçlarına da sahip olunca özel mülkiyet ideolojisi üretimde başat rol oynamaya başladı. Bu da toplumlarda eşitsiz gelişimin dinamiğini oluşturdu; simetrik gelişmenin yerini asimetrik bir yapı aldı. Toplumun eşitsiz gelişmesi ve ilerlemesi, ekonomik olarak toplumun genelinden bir kopuşu sağladı. Bu kopuş üretim araçlarına sahip olanları zenginleştirdi; bunlar kamu gibi köle emeğini de kendi hesaplarına kullandılar. Böylece kamunun dışında, üretim aracına sahip yeni bir güçle birlikte özel mülkiyet ideolojisi gelişti.

Doğu'da ise klasik anlamda özel mülkiyet gelişmedi. Doğu toplumları köleliği bir üretim biçimi olarak reddettiğinden

üretim aracına sahip olanlar Batı'daki gibi ekonomik bir üst sınıf yaratamadı. Köleliği, angarya biçiminde, yalnızca devlet gücüne sahip olanlar kullandı. Burada üretim aracı hiçbir zaman Batı'daki gibi tam anlamıyla bireyin eline geçmedi; taşınmaz mallara ve üretim araçlarına sahip olmak kişinin ömrüyle sınırlıydı. İnsanlar üretim aracına sahip olamadığı ve birikimlerini miras bırakamadığı için mülkiyet ideolojisi ve özel mülkiyet gelişmedi. Büyük devletin yanındaki beyler yarı kamu görevlisi, yarı derebeyi olarak büyük devlete bağımlı yaşadı. Bağımsızlık iddiasına kalkışan olursa büyük devlet o küçük derebeyinin sonunu getirdi.

## Batı'da derebeyi ve serf

Batı'da Roma'dan sonra büyük bir imparatorluk kurulamayışı kamu otoritesini zayıflattı; derebeyleri kamu adına üretim araçlarına el koydu. Köle emeğini daha da rafine ederek serf emeğine dönüştürdüler ve daha üretken olmanın yolunu buldular. Derebeyleri, Doğu imparatorlukları gibi küçük devletlerin zenginliklerini ağır vergilerle alarak değil, kendi ürettikleriyle ayakta durmak zorundaydı. Çünkü çevrelerinde imparatorluk kurulamasa da etrafları küçük devletlerle doluydu. Derebeyi devletini bir aile devleti yapıp çevresine mülk dağıtarak ayakta tutmaya çalıştı. Üretim tamamen emeğin sömürüsü üzerine kuruluydu. Üretim aracına sahip aileler bir devlet gibi emeği keyfi biçimde sömürdü; ondan en yüksek getiriyi almak için ideoloji geliştirdi. Toplumu mülksüzleştirirken kendi çevresinde, üst sınıfında özel mülkiyet ideolojisini geliştirdi.

Böylece birey, kişisel kullanım eşyasının yanında üretim aracına da sahip oldu; üretim mülkiyetini kamudan özele geçirdi. Ama bu, herkesin üretim aracına sahip olduğu bir mülkiyet değildi. Toplumun büyük çoğunluğu üretim aracından yoksun bırakılıp mülksüzleştirildi; üretim araçları çok az kişinin tekeline geçti. Üretim araçlarının tek ellerde toplanmasıyla toplumun büyük kesiminin elindeki kişisel eşyaya kadar her şeye fiilen el konuldu. İnsanlar üretmeden tüketemez hâle geldi.

Köle toplumlarında insanlar zorla köleleştirilir ve özel mülklerde şiddetle çalıştırılırdı. Derebeylerinin şatolarında ise köle toplumunu ayakta tutacak bir kamu gücü artık yoktu; bu yüzden insanlar şiddetle angaryaya koşulamadı. Bunun yerine derebeyleri, toplumun elinden alınan ve kamu adına kullanılmayan üretim araçlarını toplumu kendilerine bağımlı kılmak için kullandı. Elinde hiçbir birikimi olmayan insanın, emeği dışında gelir getirecek her şeyi elinden alındı. Köleler toprağa bağlandı; üründen aynî bir karşılık verilerek onlara köle olmadıkları hissi verildi. Kölelerin başka bir biçimde toprağa bağlanması, ekonomik olarak üretime hâkim olan bir tabaka yarattı. Bu tabaka zenginleştikçe soyluluk ideolojisiyle yeni bir yaşam biçimi geliştirdi ve kendi üst sınıfını yarattı.

## İpek Yolu'nun esenliği

Doğu toplumlarında topraklardan elde edilen üretim fazlası sarayların tüketimine yetiyordu. Ayrıca kral ya da padişah istediği yere girip oranın zenginliğini alabiliyordu. Bu nedenle saraylar üretimle değil, toplumu örgütlemek ve

paylaşımı sağlamakla meşguldü. Hindistan havzası her türlü dini barındırabilecek ve yaşatabilecek bir iklime sahipti. Çin dünyası dış dünyaya açılma ihtiyacı duymuyordu; iklimi, çevresel etkenler ve geniş toprakları yayılmacılığı engelliyordu. Kendi kendine yeten doğal üretim merkezleri oldukları ve üretim fazlası verdikleri için ellerindekini Batı'ya ihraç ettiler. Batı'ya giden yol üzerinde güçlü ve hâkim bir devletin ortaya çıkması da İpek ve Baharat yollarının esenliğini sağladı. Böylece Ortaçağ dünyasının ihtiyaçlarını karşılayan Doğu üretim yolu esenliğe kavuştu.

Batı'da ise üretim aracına toplumun küçük bir kesimi sahip oldu. Üretim aracından yoksun halk, hayatını kazanmak için kendi rızasıyla, eski köle efendisine değil derebeyine teslim oldu. Derebeyi onu toprağa bağladı ve emekçiyi toprağın, malın bir parçası yaptı; toprağı alıp satarken üzerinde çalışanlarla birlikte alıp sattı.

Doğu imparatorluklarının altında kimileri inim inim inlerken kimileri refah içinde yaşadı. Kölecilikle tanışan İslam toplumları, köle birikimini başat birikim olarak görmedi. Bereketli topraklar bu toplumlara kendi kendine yetme imkânı veriyor, ticaret yolu da yeterli kazanç sağlıyordu; köle emeğine ihtiyaç duyulmadı. Bu nedenle köle tipi sömürü biçimleri burada yaratılamadı.

## Batı yeni dünyaya açılıyor

Batı'da gelişmeler tam tersi oldu. Geniş toprakların olmayışı, çevresinin denizlerle çevrili oluşu, doğudan ve kuzeyden gelen halkların buralara kadar ulaşması ve

Roma'nın mirasından pay kapma isteği Batı'yı kozmopolit bir toplum yaptı. Batı kendi kendine yetmiyordu; doğudan ve kuzeyden gelen akınlar onu daha da fakirleştirdi. Roma'dan sonra köle emeği başıboş kalmıştı; buna çeki düzen vermek derebeylerine kaldı. Bu köle emeği onların zenginleşmesini sağlayacak ve toplumu refaha götürecek kapıyı açtı.

Batı toplumunun Doğu'ya akınları başarısız olunca yüzünü batıya ve güneye çevirdi. Güney deniz yolu, Uzak Doğu ile yeni bir ticaret yolu bulmalarını sağlarken batı da yeni kıtanın kapılarını onlara açtı. Akın bu kez Doğu'ya değil, Yeni Dünya'ya yöneldi. Bu, onlara emperyal bir ticaret biçimi yaratma ve doğrudan ticaret yapma olanağı verdi; Amerika ise altın ve yeni yurt edinmelerini sağladı. Derebeyleri arasındaki rekabet böylece dış dünyaya açılmayı getirdi. Batı aracısız ticaretle kendi ürünlerini satarak hammaddeyi daha ucuza elde etmeye başladı.

Doğu ile Batı arasındaki devletlerin tarihî yollardaki işlevi böylece etkisizleşti. Doğu'nun kamu mülkiyetine dayalı feodal toplumları çökerken Batı, toprağa bağımlı ilkel üretim araçlarından sıyrılıp yeni birikimin tamamını üretimi artırmak için kullandı. Çünkü artık toprağa bağlı aristokratik bir güç değil, kente bağlı yeni bir sınıf doğuyordu. Toprak savaşlarının yerini ekonomik savaşlar aldı. Bu bağlamda herkes kendi sınırlarını belirleyip millet bilincini geliştirdi ve milli ekonomisini yarattı. Sanayi yarışına katılan her yeni devlet, üzerinde gelişeceği yeni bir sömürge bulup onu mümkünse savaşmadan ele geçirmeye çalıştı; kendine bağımlı halklar yarattı.

Sömürge paylaşımı doğal olarak Doğu'da değil, daha çok geri ve bakir kalmış Afrika üzerinde başladı. Birinci ve İkinci Paylaşım Savaşı Doğu'nun yeni kopuşunu başlattı.

## Doğu'da kopuş neden olmadı?

Doğu, Batı'nın gelişen ekonomisi ve uygarlığı karşısında savaşlarla kendini ayakta tutmaya çalıştı. Ama kamu mülkiyetinin yarattığı uygarlık bir sanayi uygarlığı olmadığı için son savaşları kaybetti. Çünkü Doğu'nun uygarlığı hayvan gücüne dayalı doğal tarımsal üretimle ve doğal felsefeyle yoğrulmuştu. Kamu her alana hâkim olduğundan her türlü muhalefet yok edilmiş ya da cılız bırakılmış, tarih kendini tekrar edecek biçimde düzenlenmişti. Sanayisiyle her şeye hâkim olan yeni ve güçlü bir devlet ve sınıf, savaşta ve ekonomide zafer kazanana kadar Doğu yeni uyanışlara kapılarını kapalı tuttu. Bu nedenle eskiden bir kopuş olmadı; çünkü yeni olan, doğmadan yok edildi.

Muhalefet bilinci gelişmedi; karşıtlar iktidara yürüyecek kadar hiçbir zaman güçlenemedi. İktidarsız muhalefet, iktidara yakın olsa bile iktidarın gereklerini yerine getiremediğinden iktidara gelemedi. Hatta bazıları iktidarın kendilerini bozacağı korkusuyla, yeni dönemde iktidara ortakken bile kendi iradeleriyle muhalefeti seçti (Baykal gibi). Her iktidar değişikliği her şeyin topyekûn yıkılması ve sıfırdan başlamak anlamına geldiğinden, her muhalifin sonu ölüm ya da yok oluş olduğundan Doğu tarihini yalnızca isimleri değiştirerek, tarihin kendisini

değiştirmeden yaşadı. Son yüzyılda Batı, Doğu felsefesinin ve ekonomisinin sonunu getirdi.

## Doğu'da devlet sosyalizmi

Buna rağmen Doğu, üzerindeki kamu gücünü ve tinsel baskıyı atabilmiş ve özel mülkiyeti içselleştirebilmiş değildir. Bu nedenle sosyalizmin ilk versiyonu olan, kamu mülkiyetine dayalı devlet sosyalizmi Doğu toplumlarında kolayca iktidar olabildi. Çünkü Doğu'da devleti besleyen başat bir ekonomik sınıf yoktu; tabakalar, zanaat kesimleri ve tarım üreticileri toplumdan tam anlamıyla kopacak bir sınıf yaratamadı. Kamu bürokrasisinin el değiştirmesi ve yeni bir ideoloji edinmesi, özellikle savaş dönemlerinde kolay oldu.

Yeni yönetimler, yeni bir sınıf yaratmadan toplumu proleterleştirdi ve artı emeğe el koyarak birikim yarattı; eski devlet bürokrasisinden daha iyi sonuçlar alıp toplumu gönendirdi. Ama bu devletlerin uyguladığı aslında devlet kapitalizmiydi. Karşıt bir üst sınıf olmadan sınırsız bir emek sömürüsü yapıldı. Oluşan birikim yeniden üretime dönmedi; bürokrasinin ihtiyaçlarına ve yeni ideolojinin gereklerine harcandı. Bu yüzden bu toplumlar savaş sanayisi dışındaki sanayilerde geri kaldı ve taklit sanayiye yöneldi.

Tüketim, bir sınıfın tüketim kalıplarına ve onun kâr mekanizmalarına göre değil, devleti elinde tutan ve parti adına plan yapan bürokrasinin ihtiyaçlarına göre biçimlendi. Bu zaten Doğu toplumlarının kaderidir: Adı ister sosyalizm ister kapitalizm ister krallık olsun, tüketim

kalıplarını kurgulayan bürokrasidir. Biri proletarya, öteki kapitalizm adına hareket eder; ama ikisi de kârın değil rantın peşindedir. Ekonomik bir sınıf karakteri taşımadıkları için ekonomik riske girmeden gelir elde etmeye çalışırlar; bu da toplumu durgunlaştırır. Bürokrasi riski sevmez; gelirin sürekliliği onun hayati güvencesidir. Bu nedenle Doğu savaş dönemlerinde ileri gider, ama geri kalan uzun dönemlerde bürokrasi kendi primini yemeyi sever; çünkü savaştan başka ekonomi bilmez.

Tarihin sararmış sayfalarında bir örnek vardır: Nizâmülmülk eğitime, "ilim ve irfan ordularına" büyük paralar harcarken karşıtları onu Melikşah'a şikayet eder: "Bu paralar orduya harcansaydı, ordu sancağını ta İstanbul surlarına dikerdi." Nizâmülmülk'ün ardılları da bu zihniyetin altında ezildi.

## Kapitalizmin motorlaşması

Tüketici ile üretici arasına kapitalist girişimci girdiği andan itibaren geniş ve belirsiz bir piyasa için üretim yapılması kaçınılmaz olur; artık kapitalist üretimin bir biçimiyle karşı karşıyayız demektir. Kapitalizmden önce de üretici ile tüketici arasına girişimcinin girdiği durumlar vardı; ama o zaman mübadelenin aracı sermaye değil altındı.

Kapitalizm, milliyetçiliğin güçlendiği dönemlerde burjuvazinin hâkimiyet kurmasıyla güçlendi. Her toplumda şu ya da bu şekilde mübadele yapanlar ortaya çıkar. Ama kapitalizm asıl hüviyetine, emeğin verimliliğini artıran makinenin üretime girmesiyle büründü. Üretim artarken ücret aynı kaldı. Kârı en üst düzeye çıkarmak için ücretler

düşürülmeye çalışıldı; hatta zarar gösterilerek işçi büsbütün uyutulmaya çalışıldı.

Kârlar arttıkça motorize kapitalizm üretime girdi. Üretim artarken iç piyasada ücretler artmayınca iç piyasa çöktü. İçeride tüketilemeyen ürün dış piyasaya açılmayı zorunlu kıldı; dış piyasada motorize girişimci kapitalistler devreye girdi. Bu tarihin bir evresidir. Motorun bulunması sömürüyü de motorize etti. Motorize kapitalizm hem üreteni hem tüketeni sömürdü; kendini büyütmek için vahşi bir piyasa yarattı. Burjuva sermayesi ve burjuva bankası böyle doğdu.

Yeni bir çağa girerken yeni başlangıçlar, yeni düzenler, yeni insanlar ve daha güzel bir dünya yaratma çabamız daha büyük olmalı. Kendini kurtaramayan insan hiçbir şeyi kurtaramaz. Ama yalnızca kendini kurtaran insan da her şeyi değil, tek bir şeyi kurtarmış sayılır. Önce emek bankası ve sol sermaye yaratılmalıdır.

## Zorunluluk ortadan kalkınca

Özel mülkiyetin, kentsoylunun ürettiği ücretli emek, bir avuç mülk sahibinin arasında binlerce mülksüz üretir. Savaşların sonunda özel mülkiyet kendi anlayışını kamu mülkiyetine bıraktı; yeni ekonomiler doğal komünalliği yeniden yaratmaya çalıştı, sürekli patlayan savaşlar insanları mülksüzleştirdi. Kamu mülkiyeti, birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyulan zamanların zorunluluğunun ürünüdür. Ekonomik zorunluluk ortadan kalkınca zorun sahip olduğu ekonomi sahipsiz kalır; çözülür, aslına döner ve parçalı mülkiyete, yani özel mülkiyete doğru evrilir.

Toplumsal ihtiyaçlar giderildikten sonra, o ihtiyaçla bütünleşen mülk bir kişiyle bütünleşir. En önemlisi şudur: Kamu iradesi ancak ona sahip çıkıldığı ve ihtiyaç duyulduğu sürece varlığını korur.

Devlet erki, dolayısıyla kamu mülkiyeti, kendisine hizmet etmeyi bir zorunluluk sayarak insanları nasıl angaryada çalıştırdıysa, savaşın sonunda devletten koparılan ya da devlet tarafından kişilere verilen topraklarda da kişiler aynı devlet gibi insanları angaryada çalıştırmaya başladı. Köleyi devlet yarattı, ama onu en iyi kullanan özel mülk sahibi oldu. Devlet kamuya ait işleri düzenlerken özel mülk sahibi kendine bağladığı kişiyi bütün gün kendine bağladı; onu hem ekonomisini düzeltmekte hem ev işlerinde kullandı. Bu nedenle köle, Doğu'da azaplığa (uşaklığa) evrilirken Batı'da şatoların ve derebeylerinin topraklarını işleyen ekonomik bir öğe olarak serfe dönüştü.

Doğu'da ise köle yalnızca beyine bağımlı, ona hizmet eden kişi olarak kaldı; üretimin herhangi bir aşamasında süreklilik gösterecek biçimde kullanılmadı. Sonraları köle azat edildi, ama yine beyinin kapısından ayrılmadı; beyine karın tokluğuna, azık karşılığı azaplık yaptı.

Köle, özel mülkün üretim aşamasında kullanılmadığı için ekonominin asıl üreticisi olamadı.

## Deniz, aklı ve makineyi çağırır

Batı'da derebeyleri savaşlarda birbirini yenemeyince Doğu'daki gibi büyük bir devlet de yaratamadı. Büyük devlet olmayınca ganimetler de vergiler de yetmedi. Derebeyi elindeki savaş esirlerini ve kendi kölelerini

toprakta çalıştırmaya başladı; onları üretimin temel öğesi yaparak verimi artırmaya ve azami kâr elde etmeye çalıştı. Ne Doğu'nunki gibi büyük arazileri ne de onu doyuracak ılıman bir iklimi vardı. Bu nedenle üretimi artırmak için köle, dolayısıyla serf emeğine ihtiyaç duydu. Üretimi artırmak için basit insan emeğinin yanında aletleri kullanmaya, az insanla çok iş yapmaya yöneldi. Oysa Doğu hem insan hem arazi bakımından çok büyüktü ve uygarlığının doruğuna daha çok İpek Yolu üzerindeki ovalarda çıkıyordu.

Batı ise bütün bunlara sahip değildi; üstelik sınırları küçük devletlerle ve denizlerle çevriliydi. Denize yakın küçük ülkeler, denizde üretimin tamamen insan aklıyla yapılması gerektiği için alet bakımından gelişti; bunun en iyi örneği Hollanda'dır. Asıl gelişmenin, yani makinenin ve motorun her yanı denizle çevrili İngiltere'de doğması da tesadüf değildir. Denizle çevrili bir ülke, karadaki gibi kaba insan gücüne değil; denizin üstünden ve altından kendini doyurmak için daha çok akla ve makineye ihtiyaç duyar. Bu nedenle ilk motorun bulunması denizin sayesindedir. Karayla bağlantı kurmanın ve komşulara ulaşmanın zorluğu, İngiltere'yi kendi gereksinimlerini kendisi karşılamaya zorladı. Bu hem üretimini artırdı hem de ticaretini geliştirdi. Doğu ise üretimini artırmak için yeni topraklar fethetmeye, bu topraklardan alınacak gelirlerle devleti ayakta tutmaya ve İpek Yolu'nun güvenliğini sağlamaya çalıştı.

## İmparatorluklar ve küçük devletler

Doğu zengin doğal kaynakları ve kalabalık nüfusuyla imparatorluklar kurarken Batı daha çok kendi milletine dayalı küçük devletler kurdu. Doğu teokrasiyle bağlaşık olarak dini kendine ideoloji yaptı. Batı'da ise Haçlı seferleriyle Doğu'yu ele geçirmeye çalışan papazlar, küçük iktidarlarıyla küçük devletleri ele geçirmeye uğraştı. Teokrasi bütünsel olduğu ve toprağa, dolayısıyla doğal üretime bağımlı bir ideoloji geliştirdiği için büyük toprak ister; kendini küçük devletlerin üzerinde görür.

Oysa Batı, toprak yapısı ve iklimiyle büyümeye elverişli değildir. İnsanların iktidardan kaçabileceği denizleri ve küçük adaları vardır; dağları bile, İsviçre kantonlarındaki gibi, kimi zaman geçit vermez. Bu nedenle Batı'da insanlar mutlak iktidarlardan kolayca kaçabildi; iktidardakiler de düşmanlarını kolayca yok edip karşıtsız, tek düze bir hayat yaşayamadı. Batı karşıt düşüncelerle yaşamaya alıştı. Küçük derebeyleri kimi zaman ayakta kalabilmek için karşıtlarından yardım istedi, öteki küçük devletlerle ve derebeyleriyle bağlaşıklar kurdu. Papadan ya da iktidarın zulmünden kaçan bilim insanları Hollanda'ya ya da deniz aşırı İngiltere'ye kolayca gidebildi.

Doğu ise ortaya çıkan her yeni medeni toplumun zenginliğini ganimet olarak aldı; ama geriye o medeniyetten yalnızca çölleşmiş topraklar kaldı. Doğu'da devlet ile din savaşmadı. Bilim dinden kopamadığı için normal gelişme seyrine giremedi; bilimsel gelişmeler kendini savaşların ortasında buldu ve sermaye birikimi sağlanamadığı için yok oldu. İktidar dine hâkim olduğu ve

dinle savaşmadığı için yeni bir ideolojiye ihtiyaç duymadı. Batı'da ise hiçbir devlet dine tam olarak hâkim olamadı; tersine, teokrasi küçük devletler üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştı. Doğu'da iktidar savaş gelirleriyle uzun süre ayakta kalabildiği için ekonomisini güçlendirecek yeni bir ideolojiye, dolayısıyla kendini ayakta tutacak yeni bir sınıfa da ihtiyaç duymadı.

## Tanrıya bir devlet: Vatikan

Batı'da ihtiyaçlarını toprak soylulardan karşılayan küçük devletlerin toprakları da küçüktü. Büyümek istediklerinde ya da yeni kaynaklara ihtiyaç duyduklarında toprak soylular insanları üretimi artıracak biçimde çalıştırsa da büyük bir zenginlik yaratamıyordu. Öte yandan ticaretle uğraşan tüccarların gemilerle getirdiği zenginlikler vardı; denizle birlikte gelişen makine de topraklarda kullanılmaya başladı. Makine asıl olarak insanların ihtiyaçlarını karşılayan zanaat ürünlerinde kullanılmaya başlandı. Makinenin zanaat alanına girmesiyle üretim arttı, toplum zenginleşti.

Deniz ticaretiyle zenginleşen tüccar, elindeki sermayeyi dine bağımlı toprağa değil, milli bir ideolojiye yöneltti; bu ideolojinin merkezine tanrı yerine insanı, bireyi koydu. Böylece yeni bir sınıf ve yeni bir ideoloji doğdu. Yeni sınıf üretimi hedefledi ve bütünüyle bilime ve makineye yatırım yaptı. Devletin dinden tam kopuşu da burada başladı. Öyle bir kopuştu ki teokratik iktidara bir toprak parçası verilerek onun iktidarı kendinden uzakta tanındı. Din

dünyevileştirildi: Tanrı gökyüzünden indirilip ona bir devlet verildi — Vatikan devleti.

## Üretim güçlerinin üç öğesi

1. **İş araçları** (üretim araçları)
2. **Üretim yöntemleri** (bilim ve teknik insanları)
3. **Emek gücü** (kalifiye emek ve basit el emeği)

Son iki öğe, üretimin aktif unsuru olan iş gücünü oluşturur. Üretim yöntemleri ve emek gücü, üretim güçlerinin asıl kurucusudur. Sermayenin işleyişini, yani emeği nesnelere ve kullanım değerlerine dönüştüren üretim aletlerini harekete geçiren bu iki öğedir. Üretim araçlarını ve üretim güçlerini asıl belirleyen de onlardır.

Özel mülkiyet gelişip genişledikçe kamu mülkiyetini ele geçirmeye başladı. Üretim araçları kamu mülkiyetinden küçük krallara, yani derebeyi aristokrasisine, oradan da kentsoyluya geçti. Kentsoylunun teknolojik üstünlüğü, kamu mülkiyeti alanını tam anlamıyla ele geçirdi. Doğu'nun orta boy krallarının yakın tarihteki mücadelesi içinde ise kamu mülkiyeti alanı yeniden belirlenmeye çalışılıyor.

## Yeni bir mülkiyet doğuyor

Özel mülkiyet, üretim araçlarını kamu mülkiyetiyle paylaşsa da, artık özel alana bırakılamayacak, tek bir kişinin yönetemeyeceği kadar, bir devlet kuruluşu kadar büyüyebiliyor. Üstelik ne milliyeti ne de sınırları belli. Devlet kadar büyüyen özel mülkiyet, bir kralın tek

iradesine bırakılamayacak kadar büyüdü; kimi yerde küçük birimlere kendi altyapılarını kurdurarak biçimsel bir özerkleşme yoluna gitti. Bu bakımdan sermayenin bütünleşmesi artık tek bir kişinin çabasıyla olacak bir şey değil.

Özel mülkiyet ilk zamanlarda yüzde yüz özeldi. Bugün ise kontrolü elinde tutarak mülkiyeti devletle ya da öteki sermaye sahipleriyle paylaşıyor. Karar mekanizmaları da artık mülk sahibiyle birlikte kurullar içinde işliyor. İş gücü, iş araçları sahibinin mülkiyet gücüne ortak olarak fiilî ve meşru bir güç kazandı. Artık yüzde yüz tek sermayeli bütünsel yapılara rastlanmadığı gibi sermayesiz bir iş gücüne de rastlanmıyor. Gerçek anlamda özel mülkiyet ancak yüzde yüz tek sermayeli olan şeydir.

Burada yeni bir mülkiyet doğuyor. Sermayenin yüzde elli bire kadar bölünebildiği yerde, aile dışından tek bir kişinin bile sermayeye maddi ya da manevi katkısı, ister nakit olarak ister karar organlarında yer alarak olsun, yeni bir mülkiyete karşılık gelir.

## Emek mülkiyeti

Emek sermayeyi gerçek anlamda sahiplendiğinde gerçek emek ortaya çıkacak; ilerleme ve gelişme ideolojilerini kendi ihtiyaçlarına göre belirleyen emek mülkiyeti doğacaktır.

Günümüz ideolojileri özel mülkiyetin çıkarlarına ya da kamu mülkiyetinin ihtiyaçlarına göre şekilleniyor; gerçek üreticinin ne çıkarı ne de ihtiyacı göz önüne alınıyor. Bu yüzden üretim bütünüyle yanılsama ideolojileriyle

yürütülüyor. Çünkü bu ideolojiler gerçek üreticinin değil, bir üst sınıfın ya da örgütlü güçlerin ideolojisidir. Bunların en son biçimi, milliyet üzerine kurulu devletlerin milliyetçi ideolojileriyle yaratılan otoriter ve totaliter devlet örgütleridir.

Emek mülkiyet olarak değil de aynî ya da nakdî bir ücret olarak ele alındığında, mutlaka din ve milliyetçilik gibi yanılsama ideolojileri kullanılır; ideolojinin yetmediği yerde de baskı devreye girer. Bu düzen başarılı olduğu sürece etnik ya da dinî kendi uygarlığını yaratır. Bu uygarlık insanlığa hizmet ettiği sürece, kendisinden daha gelişmiş ve bilime hizmet eden bir uygarlık ortaya çıkana kadar başat bir yaşam biçimi olarak ayakta kalır.

Artık kapitalizm uluslararasılaştı ve milli benliğini yitirdi. Bu durumda ya insan hakları gibi enternasyonal bir ideoloji yaratacak ya da gerçeğin kendisi bilimselleşecektir: ilerleme ve gelişme bilimi. Sermayedar olmak nasıl yeni bir sınıf ve yeni bir birey yarattıysa, emek de kendini sahiplendikçe ve emekçi toplumsallaştıkça özgür bir birey olacaktır. Sermayenin elindeki sömürü aracı olan ücretli emek ortadan kalkınca emek kendini aldatan bir ideolojiye ihtiyaç duymayacak; özgür birey gerçek anlamda ortaya çıkacaktır.

## Kendi birikiminin kölesi

Sermaye sahibi egemen birey, yani kentsoylu birey, hem sınıfsal karşıtlıkların hem de yanılsama ideolojilerinin esiridir. Ne kadar sermaye biriktirirse biriktirsin sınıfsal özgürlüğün ötesine geçemez; kendi birikiminin kölesi olur.

Çünkü bu birikim haksız yoldan elde edilmiştir; birçok geri öğenin yaşamasını finanse etmek zorunda kalır. Sermayesini ve kendini hem eski sınıflardan hem mülksüz sınıflardan korumak için çevresine özgürlüğü kısıtlayan duvarlar örer.

Emekçi birey ise sınıfsal ölçütlerin ötesinde özgürlüğü kendisi yaratacak, çevresine duvar örme ihtiyacı hiç duymayacaktır. Çünkü bir alt sınıf olmayacak, o da bütün emeklere, hatta eski birikmiş emeğe bile saygı duyacaktır. Burada söz konusu olan sermayenin değil, emeğin kendi gerçekliği içinde uluslararasılaşmasıdır.

**Emeksiz sermaye nesnedir, ham doğadır; sermayesiz emek ise yalnızca köledir, serftir, proleterdir.** Sermaye ile emeğin birliği sağlanmalıdır. Herkesin taşınır ya da taşınmaz sermayeyle bir varlık olarak sermayedar olabileceği, ama gücü yeten herkesin emek veren biri olması ve üretime katılmasının bir zorunluluk olduğu bilinmelidir. Sermaye birikmiş emeğin toplamı olduğu için asıl üretici olan sermaye de emek mülkiyetinin ta kendisidir; yalnızca birikmiş emektir. Bu nedenle sermaye ister devletin, ister bir kişinin, ister bir grubun elinde olsun, her biri birikmiş emek sahibi olarak toplumu yönlendirme hakkına sahiptir. Herkes de doğuştan gelen emek gücüyle emek mülkiyetine, sonradan da birikmiş emeğe sahip olabilir. Kapitalizmin itici gücü, sermayedarın "Nereye, nasıl yatırırsam daha çok kazanırım?" mantığıdır.

Emekçinin üretime ortak olması, birlikte artı emeğe el koymak demek değildir. Emek daha üretken bir yapıya, geçmişin kazanımlarıyla birlikte kavuşacak; sermayedar da

üretimin yönlendirilmesinde etkin unsurlardan biri olacaktır. Kapitalizmin elinden artı emeğe el koyma imkânı alınınca "daha az çalışma, daha çok eğlence" mantığı da ortadan kalkar. Çünkü sermaye eskiden bir kazanım yaratmasa da artı emeğe el koyarak yaşamını sürdürebiliyordu; artık gerçek yol göstericiliğini ve birikimini ortaya koymak zorunda kalacaktır. Toplumsal barışı ancak o zaman gerçekten yaşayacağız.

## Sendikal iyileştirme yeterli değil

Proletaryanın kentsoyludan koparmaya çalıştığı haklar — daha az çalışma, daha rahat bir çalışma ortamı — sendikalaşma yoluyla proletaryayı sömürücü düzene payanda yapmaktan ve ona destek vermeyi sürdürmekten başka bir şey değildir. Bu iyileştirme mantığı yalnızca bugünü kurtarma yoludur. Hem kentsoylu bireyi kısıtlı özgürlüğüne mahkûm eder hem de özgür emekçi bireyin yaratılmasını engeller. Sermayedar ise birikmiş sermayeye ihtiyaç duyduğu için kıyasıya bir mücadele ve iç örgütlenmeyle emekçiden el koyduğu artı emeği kullanarak üretimde, siyasette ve yönetimde söz sahibi oldu.

Emek mülkiyeti hâkim olunca üretim ve yönetim değişecek; ücretli bir sınıf ortadan kalkacağı için devletin karakteri de değişecektir. Çünkü üretime hâkim olan, devlete de hâkim olur. Asıl olan, işçinin sosyal haklarını yükseltmek ya da ücretini iyileştirerek kârdaki, yani artı emekteki payını artırmak değildir. Asıl olan, emeğin bir mülkiyet olarak birikmiş emekle kaynaşmasıdır: işini

sahiplenmesi, işi üzerinde yönetme ve yöneticisini seçme hakkını alması; dahası, gerçek üretici olarak birikmiş emeğe, yani sermayeye faiz biçiminde ücret ödemesi ve elde ettiği kârı çalışanlar arasında bölüşmesidir.

## Kârın bölüşülmesi

Emek veren ücret almaz; yalnızca çalışmasının karşılığını alır. Kârdan sermayenin ücretini (faiz) ve kira gibi giderleri düştükten sonra kalanı eşit olarak paylaşır; bu pay çalışanlar adına sermaye olarak üretime geri döner. Herkes çalışmasının karşılığı kadar alacaktır. Çalışmanın karşılığından sonra kalan artı emek, rant ve piyasa gelirlerinin hemen hepsi sermaye olarak üretime katılır. Emekçi ancak işten ayrıldığında ya da iş değiştirdiğinde kendi payına düşeni alır; ya da yıl sonunda kendi biriminin yapacağı kâr dağıtımından yararlanır.

Çalışmanın karşılığı olan gelir, birimin kârına ve zararına göre belirlenir; dolayısıyla kimsenin çalışmadan gelir elde etmesi söz konusu olmaz. Herkes kazandığının karşılığını alır: Çok çalışan çok, az çalışan az kazanır. Tecrübesi, yeteneği, bilgisi ve görgüsü olanlar yönetimde yükselerek ek gelir elde eder; bu da daha iyi ve daha kaliteli üretimi hedefler. Yönetim çalışanların elinde olduğu için onlar sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını kendileri karşılar; sosyal haklar listesi yazmaya ve hak alma mücadelesine girmeye gerek kalmaz.

Sermayedar da üretimden aldığı faiz ve kira gelirleriyle ana sermayeden pay sahibi olur; sermayesini o birimde tutarak ya da başka birimlere aktararak üretimin

yönlendirilmesine katkıda bulunur. Emek verenin göremediğini sermayedar görür ve üretimin gelişmesine yardım eder. Böylece herkesi proleterleştirip kamu mülkiyetinin egemenliğine sokarak toplumu işçi devletinde sınıfsız bırakmanın, devlet hegemonyası kurmanın ve toplumu fakirleştirmenin önüne geçilmiş olur.

Birikimsiz sermaye olamayacağı gibi emeksiz sermaye de olmaz. Üretim, hiçbir üretim karakteri taşımayan, yalnızca üretimin bekçiliğini yapan kamuya teslim edilemez; çünkü devlet sınıfsız var olamaz. Sınıflar olmadan da üretim olmaz; ama sınıfları ikiye bölüp birini ortada bırakarak da üretim sürdürülemez. Bugüne kadar özel mülkiyet emeği köleleştirdi; gelinen üretim yapısıyla emek köle olmaktan çıkıp ücretli hâle geldi. Emek özel mülkiyetin eseri olmaktan kurtulduğu andan itibaren sermaye sınıfı, emeğin üzerinde hâkimiyet kuran başat ve baskıcı bir sınıf olmaktan çıkacak. Emek veren, ulaşacağı bilinçle üretim araçlarının ve bir sınıfın esiri değil; kendi kendisinin hem kölesi hem efendisi olacaktır. Sermaye de tarihsel görevini sürdürecektir. Emek veren, kendi artı emeğine sahip olduğu andan itibaren kendisi de sermaye sahibi olabilecektir. Ama sermaye sahibi olmayan insanların yeniden ücretlendirilip sermayesizleştirilmemesi için bir kural gerekir:

### Emeğin kiralanması ya da belli bir ücret karşılığı sermayedara çalışması yasaklanmalıdır

Bu, ilk zamanlarda yasakla, daha sonra da gelişecek bilinçle sağlanabilir.

Kapitalizmde ücret parasal bir değer olduğu için paranın dalgalanmalarına tâbidir. Ücret nominal olarak artsa bile gerçekte alım gücü düşer. Bu nedenle parasal bir değer olarak ücret, iş gücünün kendi değerine özdeş olamaz. Bu özdeşlik ancak emekçinin çalıştığının tam karşılığını almasıyla mümkündür. Kapitalizmde ya da devlet kapitalizminde ise ister çalışsın ister çalışmasın, ister çok ister normal çalışsın, ücret aynıdır. Kapitalizm buna çare olarak sosyal hakları ve primi öne çıkarıp çalışmayı özendirmeye çalışır. Ama bu, sermayedarın kazancının yanında çok küçük bir rakamdır. Çünkü sermayedarın piyasa koşullarının ve rantın yanındaki en önemli gelir kaynağı artı emektir. Emek verenin üretkenliği, onu güdüleyen ideolojilerin ve denetim mekanizmalarının gücüne göre artabilir.

Ücret, kapitalist için olabildiğince düşük tutulmasında çıkarı bulunan bir bedel; emek veren içinse bir gelir gibi görünür. Ücret biçimleri, mülkiyetin emek üzerinde kurduğu tahakkümle, insanın köleleştirilmesi ve mülksüzleştirilmesiyle at başı gider. Zamana bağlı, aynî, parça başı ya da primli ücret gibi biçimler emek verenin gelirini artırıyormuş gibi görünür. Ama emekçinin "daha çok prim alacağım" diye daha çok çalışması kapitalisti zengin etmekten başka bir işe yaramaz.

Her insanın belli bir üretim kapasitesi vardır. Bu kapasitenin zorlanması kişiye zarar verdiği ölçüde kapitaliste daha çok kâr getirir. Emekçi fazladan çalıştığının tam karşılığını alamaz, yalnızca belirlenen prim kadarını alır. Proleterin geliri göreli olarak artsa da kapitalistle arasındaki gelir uçurumu büyüdüğü için patronu karşısında daha da fakirleşir. Prim belki onun için zorunlu bir giderin karşılanmasıdır; kapitalistin kârı ise üretime değil eğlence sektörüne, kara paraya, kadın ticaretine ve uyuşturucu bataklığına akar. Proleter için göreli iyileşme kendisinin değil, kapitalistin zenginleşmesidir.

## Hizmet emekçileri

Emek verenler her ne kadar heterojen bir yapıya bürünse de kapitalizm onları parayla ücretlendirip mal gibi kiralayarak metalaştırır. Sanayi işçisini, yani proleteri sendikaları sayesinde muhatap alır, öteki ücretliler ordusunu yok sayar. Oysa proleter malı ürettikten sonra öteki ücretliler bütün topluma hizmet götürerek üretilen malı kullanılabilir hâle getirir. İş yalnızca sanayi kollarında değil, hizmet kollarında da üretilir; dahası, üretilen metanın tüketilmesi için de emek harcanır.

Proleter de hizmet emekçisi de kol gücünü kullanır. Sanayi proleteri sanayiden gelen gücü sayesinde örgütlenmesini tamamladı. Öteki hizmet kolları ise hem kapitaliste doğrudan hizmet verdikleri hem de dağınık bir yapıda oldukları için örgütlü bir güç olamıyor. Bu yüzden

hizmetliler işçilerden daha çok sömürülüyor; bu durum öteki ücretlileri de kapsıyor.

## Yönetim ve sermayenin söz hakkı

Konumuza dönersek: Yönetmeye talip olanın yeteneğine ve çalışmasına göre gelir alması esastır; bunu da bütün emek sahiplerinin oylarıyla belirlenecek ücretlendirme sağlar. Sermayedarın da söz hakkı vardır, ama sermayesi oranında değil, bir birey olarak; çünkü üretimi yönlendirmek genel çıkarlara hizmet eder. Genelde bireyler ne isterse o yapılır.

Kapitalist elindeki para, yani birikmiş emek gücüyle toplumda belirleyicidir. En çok çalışan ve en iyi yatırım yapan kurumlara katılarak bireylerin genel çıkarlarındaki hantal büyümeye ve rehavete yön verir; gücünü üretimi artırma yönünde kullanır. Burada amaç hem bireyin hem metanın dolaşımının hızlı olmasıdır.

Birey üretimden ayrılırken birikimiyle ayrılır; yalnızca potansiyel bir emek değil, birikmiş emeğin de sahibidir. Birikmiş emeği sayesinde hem kendini geliştirebilecek hem de birikmiş emeğin, yani üretim araçlarının üzerinde üretim sırasında söz sahibi olacaktır. Üretim araçlarının kendisi ya da bir başkası tarafından hor kullanılmasına karşı, sıradan bir çalışan olarak bile, onlara sahip çıkacaktır. Üretim araçları yalnızca kapitalistin ya da onun seçtiği müdürlerin ve şeflerin sahipliğinde olmayacak; çalışan kendi işine ve kullandığı araçlara sahip çıkarak onların daha üretken kullanılmasını sağlayacaktır. Şefler ve müdürler şirkete sahip olup mekânı yönetmek yerine iyi

bir eğitimle üretimi artırmak için üretime katılacaktır. Her çalışan böylece üretimi kendi genel çıkarları doğrultusunda yönlendirecek, üretimin artırılması için her türlü yeniliğe açık olacaktır. Eski üretim mekanizmalarında olduğu gibi makamını ve konumunu korumak için özel mülkiyetin ideolojisiyle insanları yönlendirmeye ve onlara baskı kurmaya çalışmayacak; eylem felsefesini ve yaşamını doğrudan üretime yönelik sürdürecektir.

Sermaye üretime içeriden değil dışarıdan katılacaktır. İçeriden katılması gerektiğinde ise üretime bizzat katılanlar kadar söz sahibi olur. Hiçbir zaman çalışanlar üzerinde üçte bir oranından fazla bir hakka sahip olamaz. Üretimin yeniden biçimlendiği durumlarda bile özel mülkiyet hiçbir şekilde mutlak söz hakkına ve mutlak yetkiye sahip olamaz.

## Önce yeni ekonomi

Proletarya bu birikime ne zaman sahip olacak? Proleter olmamayı seçtiğinde ve birikimin kendisine hizmet etmesini sağladığında. Proletarya küçük birikimlerini ve tüketim gücünü ekonomik etkinliğe dönüştürdüğü anda yeni ekonomi, bütüncül ekonomiyi kendine hizmet eder hâle getirecektir.

Günümüzün koşullarında yapılacak ilk iş devleti ele geçirmek değil, yeni ekonomiyi kurmaktır. Devleti ele geçirmekle yeni ekonomi kurulmaz; hiçbir egemen sınıf kendi ekonomi politiğini kurmadan iktidar savaşına girmemiştir. Daha önceki devleti ele geçirme deneyimleri yeni ekonomiyi kurgulamadan ve gerçekleştirmeden

yapıldı. Bu yüzden yalnızca kamu mülkiyetine mahkûm kaldılar; doğal komünizme, basit eşitlikçi bir felsefeye ve iktidarı elden kaçırmama içgüdüsüne dönüştüler. Yeni bir ekonomi politik kurgulanmadı; devletin içinde el yordamıyla, kamu mülkiyetinin yanında anti-mülkiyetçi bir ideolojiyle insanlar kamunun otoritesine mahkûm edildi.

Oysa bütün egemen sınıflar önce kendi mülkiyetleri temelinde kendi sınıflarını yarattı. Mülkiyet sahip olmayı, sahip olmak büyümeyi, büyüme de gelişmeyi sağladı; kendi sınıflarını koruyup kollayarak bugüne geldiler. Şimdi tarihte kölelikten kurtulma ve özgürleşme zamanıdır; çünkü bilimsel ilerleme yeni bir evreye girmiştir. Artık yoksulluğu paylaşarak ya da başkalarının artı emeğine el koyarak gerçekten özgürleşmek mümkün değildir. Karşı tarafta mülksüzlerin, açların ve kölelerin olduğu yerde kendi mülkünü koruyan, kendini korumak ve kollamak için kazanımlarının çevresine duvarlar örmek ve sürekli savaşmak zorunda kalır.

Yeni toplum kendi mülkiyetini kurarken egemen sınıflar gibi insanın emeğine ve artı emeğine el koymayacağı için her zenginleşme başka bir köleleştirme biçimi olmayacaktır. Yeniden üretim savaş biçiminde olmayacağı için insanlar gerçek bir rekabet içinde var olacaktır. Savaşta rekabet yoktur, kıyım vardır; karşıtların birbirini yok ettiği yer, tarihin durduğu ve gerilediği noktadır.

## Kendi ekonomi politiğini kurmak

İnsanlık özel mülkiyetle başladı, kamu mülkiyetiyle sürdü. Devlet her türlü baskıyı ve zoru kullanarak insanları

sömürü ekonomi politiğine hizmet eder hâle getirdi; bunun için her dönem yeni ideolojiler üretti ve bu ideolojilerin hem sahibi hem koruyucusu oldu. Devleti oluşturan eski tiranların yerini yeni dönemin seçilmişleri aldı. İnsanların oylarının parayla satın alındığı, yaratılan ideolojinin egemen olması için her türlü devlet zorunun kullanıldığı demokratik burjuva rejimi, eski kölelikleri sürdürmek için her yolu kullanacaktır.

Burjuvazi kendi adaylarına her türlü maddi desteği nasıl sağlıyorsa, emek mülkiyetinden yana olanlar da yeni ekonomi politikle kendi yandaşlarına yalnızca örgütlü bir güçle değil, ekonomik güçleriyle de destek olacaktır. Kendi ekonomi politiğini oluşturmayan her örgütlenme, egemen güçlerin kurduğu ekonomik ve politik destekle karşı karşıya kalır; egemenler onu yok etmek için zoru kullanır. İnsanlar arasında alenen yapılan şey ekonomi politiktir; zor ise ancak yasallaştığı oranda toplumda hoş görülür. Bu nedenle her örgütlenme kendi ekonomisini ve ekonomi politiğini kurmalıdır. Egemen sınıfların ekonomi politiğini benimseyen bir sistem, iyi niyetle emek demokrasisini desteklese bile sonuçta egemen ideolojiyi yeniden üretmekten başka bir yere varamaz.

## Devletin sönümlenmesi

Yeni ekonomide devlet, egemen sınıflarla yaşayan devletler var olduğu sürece var olacaktır. Yeni ekonomi kurgulanıp hayata geçmeye başladığında devletin yerini alacak pek çok mekanizmayı da hayata geçirecektir. İleriki aşamada, özel mülkiyet eliyle insan emeğinin

sömürüsünün sona erdiği bir dönemde devlete de gerek kalmayacaktır. İnsanlar kendilerini korumak ve kollamak için güce sahip olacak; ama başka sınıflara ve katmanlara baskı uygulayan ceberut bir devlet olmayacağı için devlet de eski devlet olmayacak, kamunun özgürleştirici yüzü hâline gelecektir.

Kamu mülkiyeti çeşitli mülkiyetlere bölünecek; her örgütlenme biçimi kendi mülkünü koruyacak ve kendi ekonomi politiğini kuracak. Böylece egemen sınıfa hizmet etmek zorunda kalmayan, özgür bir kamu gücü oluşacaktır. Bu kamu gücü, komünizm tasavvurundaki gibi doğayı ve insan dünyasını düzenleyen ortak kamu güçlerinden biri olacaktır. Devletin dışında başka rakip güçler de bulunacağı için yalnızca devleti ele geçirmek yönetimi ele geçirmeye yetmeyecek. Ekonomik güçler de bir başkasını köleleştirmek istemeyeceğinden devletin baskı ve zor mekanizmaları sönümlenecek; bugün zengin sitelerinin yaptığı gibi her kurum kendi güvenliğini oluşturacaktır.

Özel mülkiyetin bireyleri korumak gibi bir derdi kalmayacaktır. Kimse proleter olarak kalmayacağı için ekonomi çapulculuktan çıkacak; herkes birikimli bir tüketici olarak yapıcı olacaktır. Yıkıcı savaş ekonomisinin yerini barış ekonomisi alacaktır. Proleter yalnızca ücretli olmayacak; fabrikada hem söz sahibi hem üretimden pay sahibi olacak, ücretli bir köle olmaktan çıkacaktır. Tarihte üretimde ve dünyayı sahiplenmede başrolü gerçek anlamda çalışanlar, kendi kendilerine sahip olan üreticiler oynayacaktır. Dünün toplumunda olduğu gibi kafa ve kol

gücünü oluşturan emekçi gruplar proletarya olmayacak; sınıfların ortadan kalktığı yerde hür ve özgür insan ortaya çıkacaktır.

## Ücret: Emeğin amortismanı

Potansiyel emek ile birikmiş emek karşılıklı ve eşit konumdaysa, artık kiralanan ve fiyatı olan şey birikmiş emektir; birikmiş emek ücretli emeğin yerine geçmiştir. Potansiyel emek olarak ücretli emek artık kiralanamaz.

Birikmiş emeğin, yani malın, metanın, eşyanın, makinenin amortisman giderleri kârdan düşülüyor ve net kâr böyle hesaplanıyorsa, ücret de potansiyel emeğin amortisman gideridir: Onun yaşaması için zorunlu giderdir. Emekçinin çalışarak elde ettiği şey, iş gününün kârı değildir. Ücret emekçinin zorunlu giderleri için yapılan bir ödeme olduğundan proletarya birikim yapamaz; bunun nedeni budur. Kapitalist ona ihtiyacına ve zorunlu giderlerine yetecek kadarını verir, onu ücretli köle durumuna düşürerek kârını azamiye çıkarır. Birikmiş emeğe sahip olan kapitalist ya da rantiye kârın tamamını ele geçirir. Dolayısıyla bu ekonomi asker ve polis ekonomisidir.

Devletin bu düzeni ayakta tuttuğu, kârı azamileştirmek için ona zemin hazırladığı, kaynak aktardığı, hatta özel yasalar çıkardığı bilinmektedir. Devlet hiçbir zaman kendiliğinden insancıl yasalar hazırlamaz; ancak para ve rant ekonomisinin izin verdiği, ona zarar değil kâr getireceği durumlarda insancıl yasalara izin verir.

Bu sebeple makine, mal ve teçhizat burjuvanın ve rantiyenin elindeyse, yeni düzende ücretler potansiyel

emeğin amortisman gideri olarak düşülür; geri kalan kârdır. Bir çalışan ve iki mülk sahibi olsa da değişen bir şey olmaz; kâr aynı biçimde paylaşılır. Mülk sahibi de çalışanların arasına katılırsa ücretlinin bütün haklarına sahip olur; hem ücretten hem kârdan öteki çalışanlar kadar pay alır. Ücret yalnızca kişinin çalışmasına göre belirlenir. Teçhizatın ve üretim araçlarının büyüklüğü nasıl kârı belirliyorsa, emekçi de ne kadar çok çalışırsa o kadar çok ücret alır. Elde edilen kâr çalışanların toplam çalışma saatine bölünerek kişilerin paylarına eşit biçimde aktarılır.

Esas olan, herkesin çalışıp daha çok üreterek kazanmasıdır. Birikmiş emeğin, üretim araçlarının ya da geniş arazilerin sahibi, kira gelirlerinin yanında üretime katıldığı oranda, çalışan hür insanlar gibi üretim artışından pay alır. Ya da çalışmadan, kira gelirleri ihtiyacını karşılıyorsa mülkünü yönetir ve sermayesini verimli sanayi ya da hizmet kollarında yeniden üretim için değerlendirir. Daha önceki egemen sınıflar gibi birikimini yatırıma dönüştürmek için illa çalışmak zorunda değildir. Kapitalist özel mülkiyetini insanları satın almak ya da kiralamak için kullanamayacağından sömürü oluşmaz; eldeki birikimi değerlendirmek için finans ve mülk sahipleri var olmaya devam eder. İnsanlar eşit doğmadığı gibi eşit ortamlarda da yaşayamaz; insana eşit sunulan yalnızca olanaklardır. İnsanlar bu olanaklardan eşit oranda değil, kendi ihtiyaçları oranında azami fayda sağlar.

## İki el gibi

Bireyin hem üretime katılması hem de birikmiş emekle üretimi yönlendirmesi, insanın iki elini kullanması gibidir. Kimsenin iki eli aynı işlevi ve aynı gücü taşımaz; biri ötekine göre daha güçsüz ya da daha az işlevlidir. Üretimin gücü de birikmiş emek ile potansiyel emeğin bileşkesidir. Bu ikisinin ayrı ellerde toplanması üretimin niceliğini artırır, ama niteliğini artıramaz. Tek elle iş yapıp bir şeyler biriktirebilirsin, ama iki el birlikte çalışmadıkça kaliteli iş çıkaramazsın. Her yeni iş, iki elin, potansiyel emek ile birikmiş emeğin uyumlu çalışmasından doğar. Aletsiz basit el emeği nasıl hiçbir şeyse, alet ile insan emeğinin birleşmesi de o kadar zorunludur.

Tarihsel süreç içinde aletlerin gelişmesiyle birikim mümkün oldu. Üretim içinde birikim ancak sahiplenmeyle oluştu. İnsanların hemen hepsi emek harcıyordu, ama sahiplenme bilinci sonradan, üretim belli bir boyutu aşıp belli bir birikim oluşturduğunda gelişti. Bu yüzden insanlar birikim yapmak için başka insanları savaş kölesi olarak kullanmaya başladı. Zamanla savaş esirleri azalıp savaşlarda kayıplar arttıkça, toprağa bağlı yaşayan insanların geçimini karşılayarak emeklerini alıp satmaya başladılar. Birikim arttıkça ve parasal birikim ortaya çıktıkça alınıp satılan emek bu kez belli bir saat karşılığında kiralanmaya başlandı. Alınıp satılan köle önce toprağıyla birlikte alınıp satılan köylüye (aşiret ve derebeylik sistemi), sonra kiralanmaya göre göreceli olarak serbest olan proleter emeğe dönüştü.

"Proleter" sözü Latince kökeninde "döl, çocuk sahibi" anlamına gelir; Roma'da devlete çocuklarından başka bir şey veremeyen en alt tabakaya, para karşılığı çalışan sefil insanlara denirdi. Bugün emeğinden başka geliri olmayan insanlara proleter deniyor. Yeni toplumda ise emeğiyle çalışan insanın ürettiğinden önce ücreti, sonra kira ve ekipman amortismanı düşülecek; kalan kâr herkesin çalışmasının toplamına göre eşit olarak bölüşülüp emekçinin mülkiyetine aktarılacaktır. Bu mülkiyete sahip olanın sahiplenme bilinci de gelişecek; o da birikimin öncüsü olacaktır. Ama bir üst sınıf gibi başkasının emeğine el koymak için insan üzerinde her türlü tahakkümü kurmaya çalışmayacaktır. Bu da emek ile alet arasındaki birliğin sağlanmasıyla mümkündür. Birikimini yönlendirmek ve yatırımına iyi bir getiri sağlamak için toplumun içinde ileri üretim düzeyine ulaşmış yerlere gereken yatırımı yapacaktır.

Yeni toplumda emekçi, yeteneğine ve çalışma saatine göre gündeliğini alacak; bunun dışında artı emekten de çalışma saatine göre eşit pay alacağı için mülkiyet sahibi olacaktır. Artı emeğe el koyan tabaka ve üst sınıf ortadan kalkacağı için proletarya da ortadan kalkacak; soylular, köylüler ve kentsoylular sınıf olarak kalmayacaktır. Çünkü herkes hem emeğiyle kendini geliştirerek hem de sermaye ve üretim aracı birikimiyle üretimin yönlendirilmesine katkıda bulunacaktır.

## Proletarya diktatörlüğünün "zavallı diktatörü"

Sosyalist sol iktidar mücadelesinde, proleter sınıfın yöneticilik yapma ve yöneticiyi yönlendirme bilinci olmadığı için, ayrıca sahiplenme ve mülkiyet bilinci gelişmediği için iktidarı tek elde toplamaya ve devleti tek başına ele geçirmeye yöneldi. Bu hem sosyalist demokrasinin oluşmasını engelledi hem de proletaryanın yine proletarya olarak kalmasına yol açtı. Artı emek proletaryaya değil devlete aktarıldı; ortak amaçlar için kullanılırken yatırımların yönlendirilmesi bürokrasinin inisiyatifine kaldı. Ekonomi bürokrasinin istek ve arzularına göre gelişti. Proletarya adı iktidarda olan, ama artı emeğine hâlâ el konulan, hâlâ proleter olarak yaşayan zavallı bir diktatördür. Diktatörlükte kendisine yalnızca rol verilen, çalışmaya mahkûm edilmiş, ürettiği fazlaya hâkim olmayan, özgür olmayan bir üreticidir. Özgür üreticiler birliğini kuramadığı için özgür bir birey değil, devletin tarih sahnesinde kendisine yeniden biçtiği rolü oynayan ücretli bir köledir.

## Devletin yeni rolü

Devlet küçülmeli; polis ve asker gibi baskı güçleri ve öteki kamu güçleri topluma devredilmelidir. Özellikle adalet sisteminde kast ortadan kalkmalı; halktan kişiler kişisel ve toplumsal vicdanlarıyla adalette yer almalıdır. Devletin zor kullanma yetkisine sahip polis gücü yerine her toplumsal kurum kendi kolluk birimini oluşturmalıdır. Devlet yalnızca ortak gücü oluşturan bir üst hakem olarak görev yapmalı; evrilebilecek biçimde, toplumun ihtiyaçlarına

cevap veren ve toplumları bir arada tutan bir rol üstlenmelidir.

Devlet kişilerden değil, üretimden ve üretim artışından elde ettiği gelirle yaşamalıdır; bu yüzden üretimi artırmak ve insanların refahını yükseltmek için çaba göstermelidir. Kişilerden aldığı vergileri onların emekliliği ve sigortası için kullanmalıdır. Günümüz kapitalist rejiminin insana ait her şeyi kullanılmalı; insana ait olmayan her şey teker teker ekonominin, dolayısıyla tarihin dışına atılmalıdır.

Eski ekonomi ya "sermayeye bağlı olarak ücretli köle gibi çalış" der ya da "yeni politika" deyip ücretliyi kamuya bağlar, her şeyi devletleştirerek onu bürokratın kölesi yapar. İkisi de ücretliyi köleleştiren ve göreceli olarak yoksullaştıran mekanizmalardır. Bu iki birikim türü, yüksek teknoloji için hem insan yetiştirmeyi hem büyük yatırımları gerektiren kıyasıya bir sermaye birikimini zorunlu kıldı; ileri kapitalist ülkelerin yaşadığı tarihsel gerçeklik budur. Bundan sonra yüksek teknoloji sahibi ülkeler ellerindeki olanakları değerlendirirken teknoloji fakiri ülkeler hâlâ emekleme peşinde.

## Savaşlar ve soğuk savaş

Yüksek teknoloji için hem ideolojiyi hem kıyımı göze aldılar. Ama bütün bunlar gerçekten yalnızca yüksek teknoloji için mi yapıldı? Hiç de öyle değil. Özellikle proletarya diktatörlüğünden korkan burjuvazi, sınıfsal çıkarları ve kârını azamileştirmek için kıyasıya savaşa girdi: Önce kendi içinde Birinci Paylaşım Savaşı'na, sonra sosyalist iktidarı yıkmak için Sovyetlere saldırdığı İkinci

Paylaşım Savaşı'na. Burjuvazinin yarattığı nasyonal burjuvazi, Sovyet sosyalistlerinin direnişi karşısında hem tarihsel bir intihar yaşadı hem de bütün toplumu ilkel bir çağa döndüremeden yenildi.

Göçebe toplumların yerleşik toplumları ezip geçmesi gibi Avrupa'yı ezip geçen Nazizm Sovyetleri de ezip geçseydi ve Amerika üçüncü atom bombasını Avrupa'ya atsaydı, bugünkü ekonomi ve Amerika'nın dünyadaki rolü yerine belki Kuzey Amerika yeni bir İnka uygarlığına evrilecekti. Asya'dan da karşılık gelen bir atom savaşında tarihin nasıl evrileceğini hayal etmek bile mümkün değil.

Sovyetlerle soğuk savaş döneminde Batı'da yüksek teknolojiyle birlikte proletarya uzmanlaştı, kendini geliştirdi, eğitildi; yeni ve bilinçli bir emekçi sınıf ortaya çıktı. Bu sınıf burjuvaziyle mülkiyeti paylaşmaya ve üretim artışından pay almaya başladı; yeni CEO'lar kurumlarda ve fabrikalarda kendilerine yer edindi. Bu CEO'lar, zaten var olması gereken yeni sınıfın müjdecisi ve yeni toplumda başrol oynaması gereken öncülerdir.

Yarınki toplumda kendi sınıflarına hizmet ederek rol oynayacaklar. Ama bugün burjuvaziyle iktidarı paylaştıkları ve ona hizmet ettikleri sürece burjuvaziye hizmet eden devletten farkları yoktur. Burjuvazi yeni CEO'larına mülkiyet bilinci vererek sahiplenmeyi öğretiyor; onlar da yeniden üretim için yeni ideolojinin, yani sefil proleter ideolojisinin yeniden üretilmesine hizmet ediyor; proleter olarak karşı sınıfa çalışıyorlar. Yeni toplumda kendilerine rol verilmedikçe egemen sınıflar üst sınıflara hizmet edecek yeni hizmetkarlar bulmakta zorlanmayacaktır.

## Zengin işçi, fakir işçi

Yüksek teknolojiyi kullanmak için yüksek ücretli, yetişmiş bir proletarya gerekir. Proletarya arasındaki göreceli zenginleşme ücretler arasında büyük uçurumlar yarattı. Küçük burjuvazi ve büyük burjuvazi gibi küçük ve büyük proletarya, yani zengin ve fakir proleterler ortaya çıktı. Böylece büyük proletarya da burjuvaziye hizmet eder hâle geldi.

Sosyalizm uğruna zengin ve fakir işçi ayrımını ortadan kaldırmak isteyenler herkesi ücretli bir köle yaptı. Çalışan ama sahip olmayan birilerini atayarak işçi sınıfını yönetmeye kalkışan "sahipsiz sahip" bürokratlar, ekonomik çıkar yerine statükoyu kolladılar; yerlerini korumak ve daha yüksek görevlere çıkmak için ekonomik faaliyet yerine politik faaliyete yöneldiler. Ekonomiyi batırmanın toplumsal maliyetini proletarya diktatörlüğünün savunucuları yine halka ödetti. Ücretli yine ücretli, bürokrat yine bürokrat kaldı; kamu ekonomik değil politik faaliyetle ilerledi. Hamleler ve politikalar derken tek ülkede sosyalizm ve öteki sözüm ona sosyalist ülkeler duvara tosladı.

Sonlarının geldiğini en son devlet başkanı "yeniden yapılanma" (perestroyka) ile kendisi ilan etti. Tek parti iktidarları bir biçimde iktidardan uzaklaştırıldı; Romanya'da Çavuşesku yönetimi zorla yıkıldı. Çok partili yönetimler iş başına gelince devlet kurumları satılmaya, burjuvazi ülkelere davet edilmeye başladı; proletarya diktatörlüğünün felsefî üstünlüğü de pratiği de ayaklarının altından kaydı. Proletarya diktatörlüğünün savunucuları

sosyal demokratlaştı. Burjuvazinin çeşitlendiğini, proletaryanın artık eski kolektif sınıf olmadığını, bu yüzden iktidara yürümenin mümkün olmadığını ve eldeki toplumla uzlaşmak gerektiğini, ama sömürünün hâlâ sürdüğünü söyleyen sözcüler sosyal demokrasiye rücu etti; altındaki tabanlar ise yok oldu.

Sovyet tipi sosyalizm, tek ülkede sosyalizm kurma ve kendini çevre ülkelerle koruma içgüdüsünün yanında, iktidardakilerin sosyalizmi kurmak yerine farklı fikirleri kovup yok ettiği, kendini alternatifsiz bıraktığı bir yönetimdi. Politik fakirlikten nasibini almış bu Doğu tipi iktidar düşkünlüğü, kırk yıllık iktidar heveslisi kapitalist ülkeler için de geçerlidir.

Bu arada dünya kapitalizmi kendini ararken ekonomik savaş sürdü; kapitalizm kendine yeni bir söylem geliştiremedi, kenar ülkelerde savunmaya çekildi ve Uzak Doğu'da yeni savaşlar deneyerek üstünlük kurmaya çalıştı. Bunun sonucunda Amerika ve Japonya ile birlikte üretim araçlarının geliştirilmesine hız verdi. Kapitalist çağ, paranın tedavüldeki gücünün en yüksek düzeye çıktığı dönemi yaşadı; anti-kapitalistlerin bile sermayeyi kullandığı erken bir kapışma çağı yaşandı.

## Asalak ekonomiler

Ekonomik faaliyet yerine kısır politik çekişmeler, itiliş kakış, yerel savaşlar ve mafya ekonomisiyle sermaye birikimi sağlamaya çalışan; ülke ekonomisinin gelişmesini bile sosyalleşme sanan ülkeler vardır. Bunların politik manevralarla elde edilen hibelerle, yardım paralarıyla ve

küçük kredilerle yaralarını saramayan, yalnızca ekonomik kaçakların ve çatlakların enkazını örten parçalı sermaye ekonomileri asalak ekonomilerdir.

Asalak ve yağmacı ekonomiden kurtulmanın yolu, burjuvazi ile proletaryanın el birliğiyle çalışıp kârı ortak paylaşmasıdır. İkisinin de hem sahiplenmesi hem çalışması, ülkede bir çalışma hamlesi başlatır; hem üretimi hem tasarrufu artırır.

## Para çağından bilgi çağına

Artık kağıt üzerine basılan nakit, bilişim çağında gerçek anlamda dolaşımdan çekiliyor; bu da sermayenin insanlar üzerindeki göreceli üstünlüğünü azaltıyor. Kapitalist artık kendini sermayesiyle değil, sahip olduğu mal ve mülkle değerli hissediyor. Sermayenin dolaşımı kapitalistin değil bankaların elinde; sermayenin bireydeki üstünlüğü ve ekonomiyi yönlendirmesi tamamen bankaların ve finans piyasasının elinde. Sermayenin reel üstünlüğü yerini bankadaki hesaplarda duran nominal bir üstünlüğe bıraktı. Kimse parasını kendi kasasında tutmadığı için sermaye piyasanın içinde kendi salınımına bırakıldı.

Bu nedenle kapitalizm çağı yerini değerler çağına, nominal değeri yüksek çip çağına, bilgi çağına bırakıyor. Artık haberi ve bilgiyi büyük medyanın yönlendirmesi, saklaması, gizlemesi mümkün değil. Bilgisayar bilgiyi sermayenin elinden alıp yaygınlaştırdı, insanileştirdi. Birikim sahipleri yeni kâr kaynakları için kendilerini ileri teknolojiyle sürekli yenilemek zorunda kalıyor; çünkü tüketim üretimi yönlendiriyor, bilgi demokratikleşiyor.

Önceki yüzyılda üretim belli yöntemlere dayanıyordu. Yöntemlerin ve ileri tekniklerin gelişmesi, tüketimin artması, tüketicinin seçici davranması ve reklamların etkisi, rekabeti ve dolayısıyla sürekli gelişmeyi ve ilerlemeyi zorunlu kıldı.

Yeni düzende üretimi artıracak olan, insanları zorlayan üretim yöntemleri ya da işsiz kalma ve işten atılma korkusu değil; üretimden alınan payın artmasının verdiği heves olacaktır. Emekçi üretimi kapitalist gibi sahiplenecek; işten kaytarmak, işini boşlamak mümkün olmayacak. Zor kullanan şefler ve çalışanları dürtükleyen yöneticiler yerine olağan denetimleri yapan, eksikleri saptayıp düzelten yeni yöneticiler ortaya çıkacaktır.

Böylece burjuvazinin mülkiyet üzerindeki tam hâkimiyeti kırılacak, toplumun mülkiyet üzerindeki hâkimiyeti sağlanacak; yalnızca bir sınıf için değil, bütün toplum için çalışma ve üretme devri başlayacaktır.

# Altıncı Kısım: Sollar, Devrimler ve Tarihin Sonu

## Sollar ve ihtilalciler

Sollar ve ihtilalciler iyimser insanlardır; karamsarlığın, anarşinin ve yıkımın içinden yeniyi yaratmayı bilmiş öncülerdir. İhtilal, eski mantığın yıkılıp yerine yeni mantığın konduğu, "olmaz" denilenin "olabilir"ler arasına katıldığı andır. Tarihin içinde oluşan yarıklardan, kırıklardan ve çürümüşlükten yararlanarak eski dünyayı yıkıp yerine yenisini koyma çabasıdır. İhtilalci, "olamaz" denileni olabilir kılandır.

Eski dünyanın zaferi, bir ülkeyi ele geçirip zenginliğine sahip olmak ya da onu köleleştirmekti. Yeni dünyanın zaferi ise eski gelenekleri, yıkılmaz kaleleri, bükülmez bilekleri eski dünyadaki gibi savaşla ve her şeyi tahrip ederek değil; yeni dünyayı eski dünyanın çürümüş parçalarının üstüne kurarak kazanılır.

Bu nedenle ihtilal bir savaş biçimi değil, bir kopuştur; yeninin filizlenmesi için imkân ve olanak yaratmaktır. Eskiyen, durgunlaştıran ve insanları sefalete sürükleyen

eski tarihi, yarattığı yeni tarihle değiştirmektir. Yeni tarih, eski toplumların zenginliklerini kanla yıkan değil, eskinin üstüne kansızca kurulan bir tarihtir.

Bu yüzden sol ve sollar, tarihi durgunlaştıran yüklerinden kurtulup silkinmeli ve tarihe yeniden yön vermelidir. Ekonomiye sahip olmayan sol, teoriye saplanmış kalemşörler gibidir. Yeni ekonomi, emeğin sömürülmeden çalıştığı bir dünya yaratmaktır. Çünkü bütün dünya zenginliği emeğin ve tekniğin üzerine kuruludur. Servet ve mülk sahiplerinin, hatta devletin emeği sömürmesinin önüne geçilmeli ve tarih tersine çevrilmelidir.

## Servet ve emek

Bu tarih köleleştirmenin değil, özgürleştirmenin tarihidir. Emeğine sahip olmayan birey köledir. Emek nasıl ödenirse ödensin, ücret ne kadar yüksek olursa olsun, satılan her emek köle emeğidir: servetin ve servet sahibinin kölesidir. Servet ne kadar büyük olursa olsun, zenginliğin ve tekniğin yaratıcısı insan emeğidir. Servet tek başına zenginlik olsaydı, en büyük kara parçasına sahip olan en zengin olurdu. Oysa emekle işlenmeyen servet, yalnızca doğanın kendi kendine yaşayan canlıları, yani hayvanlar için barınak ve yiyecek üretir.

Öyleyse insanı hayvandan ayıran, emek vermesidir. Hayvan ham doğanın içinde yaşar; insanın dünyası ise yalnızca doğa değil, kendi emeğiyle yarattığı bir dünyadır.

Emek, servetin ve mülkün sömürüsünden kurtulduğu zaman kölelikten de kurtulacaktır. Çağlar boyunca emek özgürleşemedi; çünkü doğrudan servete yöneldi. İlk

sahiplenilen şey, üzerine emek harcanan şeydi: Doğanın sınırlarını çizip ona sahip olan emekti. Demek ki servet, sahip olmayla elde edilen şeydir.

İkinci olarak: Sınırları çizilmiş ve sahiplenilmiş bu servet, onu koruyan başka bir emekle ve sahipsiz, başıboş bırakılmış köle emeğiyle işlendi. Böylece yaratılan zenginlik alanını büyüterek değil, emekle işlenip pozitif bilgiyle donatılarak büyüdü: teknik zenginlik, yani uygarlık. Bu zenginliği yaratan, köleleşmiş ve kolektifleşmiş emektir. Serbest çalışan aile ekonomileri ise doğanın kendiliğinden sunduğu zenginliğin dışında biraz fazla ürün üretip kapalı ekonominin dışına çıkamadı; kolektif üretimin yarattığı emek zenginliğine ulaşamadı.

## İhtilali düşünenler, ihtilali yapanlar

İhtilalciler kendi kendinin hâkimi olan insanlığın sembolü olabilir mi?

İhtilali düşünenlerle yapanlar aynı olsaydı, ortaya ihtilal değil reform çıkardı. Çünkü ihtilal eskiden kopuştur; yeni filizin yeşermesi için yaratılan bir vahadır. Bir örnektir, bir modeldir; insanlığa esin kaynağı olur. İhtilali düşünenler, eski toplumun çarkı içinde yükselen birkaç kişidir; ihtilali yapanlar ise yeni toplumun öncüleridir. Kral ya da din için savaşanların toprak kazanımları tarihin şehitlerini ve öncülerini unutturabiliyorsa, ihtilal de kendi trajedilerini yaşar. Ama ihtilal bir model oluşturduysa insanlığa yeni bir yönelim ve yeni strateji olanakları doğar; bu gerekliydi.

## Fransız ve Sovyet devrimleri

Sınıfların ortaya çıkması ve manifaktür sanayisinin proleter sınıfı oluşturması ilk sanayi devrimini gerekli kılıyordu. Fransız İhtilali Batı'nın uyanışıdır; karanlık çağdan aydınlık çağa yöneliştir.

Sovyet devrimi ise Doğu'nun uyanışıdır. Sanayi devrimini bile tamamlayamamış bürokratik bir monarşinin içinde ezilen toplumlar elbette toplumsal devrimi, yani hızlı bir ihtilali yaşayacaktı. 1789'dan 1917'ye kadar Doğu'nun arkaik, monarşi yanlısı burjuvazisi sanayi devrimini ne kadar tamamlayabilirdi ki? Batı'nın iki yüz yılda yaptığını elli yıla sığdırmak gerekiyordu.

Doğu'da bu uyanış olmasaydı, dünyayı paylaşma, hatta atom bombasıyla yok etme savaşında karşı konulmaz bir güç oluşmazdı. İkinci Dünya Savaşı'ndan faşizmin yenilgiyle değil zaferle çıktığını düşünelim: Bir Napolyon gibi ilerleyecek, düşmanın kalelerinde taş üstünde taş bırakmayacaktı.

Soğuk savaş her ne kadar ideolojilerin savaşı olsa da yeni yüzyılda insanlığın savaş kabiliyeti ve teknolojisi artmıştı. Mutlak zafer artık telaffuz edilemiyordu; galibi olmayan, mağlubu insanlık olan bir savaş söz konusuydu. Faşizm zafere ulaşsaydı, tarihleri yakıp yıkarak kendi tarihini ve talihini yaratacaktı.

## Kapitalizmin evrenselleşmesi

Kapitalizm eşitsiz gelişim mantığına sahip olsa da genişleyip yayılması ve pozitif bilimi kullanması onu

evrenselleştirdi. Bilimi tekel olmaktan, uygarlığı yerel olmaktan çıkardı; yayılarak genişleyen bir uygarlık olarak evrenselleşti. Eski çağların yıkım savaşlarının yerini akıl ve mantık aldı; zaferi olmayan, uzlaşı sağlayan bir bilince ulaşıldı. Zenginliği ve uygarlığı pozitif bilime dayandıran bu uygarlıklar bir arada yaşama felsefesine vardı. Kapitalizm, zenginliğin toprakta değil onu işleyen emekte olduğunu kendi üretimiyle kanıtladı.

Kapitalizm kendi içindeki düşmanlığı yok ederek kendi ilk yaratım argümanlarından biri olan hümanizme yeniden sarıldı. Hem sosyalizme alternatif olarak hem de kendi halklarına teolojik ahlak yerine hümanist bir etik sunmak için bunu yaptı. Bu hümanizmle, hatta feodallerle barış imzalayarak, zaferi olmayan bu savaşı teknolojik bir savaşa çevirdi.

Birinci Dünya Savaşı Yakın Doğu'nun ve Rusya'nın eski dünyadan kopuşuna yol açtı; İkinci Dünya Savaşı ise Yakın Doğu'da yeni kopuşlara ve Uzak Doğu'nun hem kopuşuna hem yeniden uyanışına.

## İhtilal ve iç savaş

İhtilallerin kendi çocuklarını bile öldürdüğü doğrudur. Ama bir Vietnam, bir Kore savaşı, Birinci ve İkinci Paylaşım Savaşı ve daha geriye gidildiğinde sürekli savaş hâlindeki imparatorluklar düşünüldüğünde, ihtilaller daha masum ve gerekli bir kıyım gibi görünür. İhtilaller karşı tarafı öldürürken kendileri de pek çok kurban verir; hatta kendi taraflarındakileri bilerek öldürür. Ama ihtilal kara savaşlarını durdurup toplumun içindeki iç savaşı açığa

çıkardı. Bu iç savaş toplumda yeni dengeleri, ilerleme ruhunu, ilerici sınıfın ve dahası bütün toplumların uyanışını sağladı.

Köle isyanları da bir karşı koyuş, bir iç savaştı; ama ne pozitif bilgi ne de ilerici sınıflar vardı. Doğu'daki iç savaşlarda ise feodalizmin karşısındaki yeni düzen taraftarları, ülkeler arası savaşlarda olduğu gibi, tahrip edildi, yok edildi, ortadan kaldırıldı. Oysa Fransız ve Sovyet ihtilalleri bir anlamda eşitler arasında, yeni güçlenen sınıfın kendini iktidara taşıma provalarıdır.

Sovyet ihtilalinde burjuvazi monarklarla, aristokratlarla ve geri öğelerle bağlaşık kurmuştu. Fransız ihtilalinde ise Kilise ile çatışan krallar, yeni güçler karşısında ilerleme ruhunu kaybetmiş gerici bir sınıftı.

## Doğu'nun burjuvazisi

Üstelik Doğu kendi burjuvazisini yaratamadığı için öteki geri kalmış ülkeler monarklarının karma ekonomileriyle hâlâ sefalet içinde yaşıyor. Çünkü burjuvazi ilericiliği yalnızca kendisi için istedi. Kendisi iktidara geçip belli bir güce ulaşınca iktidarı yeni uyanan sınıflara, hele hele topluma teslim etmesi o kadar kolay olmayacaktı. Daha eski güçlerle işbirliğine girerek sermaye birikimini onlarla birlikte yapacaktı.

Batı'da aristokrasinin yarattığı sefaletten ve Hıristiyanlığın zalim yorumlarından bıkan emekçiler kendi istekleriyle şehirlere göç etti; kendi istekleriyle proleterleşmeleri kolay oldu. Fransız ihtilaline yalnızca burjuvazi değil, bütün yenileşme hareketleri ve halk da katıldı. Bu yüzden

yeni toplum, derebeyine serf olup günün yirmi dört saati bağımlı kalmak yerine sanayide on beş, on altı saat çalışarak burjuvazinin kölesi olmayı kendisi istedi; kendi sefaletini kendi yarattı. Ama bu bile bir kurtuluştu. Çünkü derebeyi üründen keyfine göre pay veriyordu; burjuvazi ise hem daha az saat çalıştırıyor hem de üründen kalan fazlayı değil, çalışmanın karşılığını para olarak veriyordu. Para, proleteri serfe göre özgürleştiriyordu. Proleter, derebeyinin bahşettiğiyle değil kendi ihtiyaçlarını kendisi belirleyerek yaşıyor, seçme hakkına sahip oluyordu.

## Rusya ve Lenin

Rusya ise hâlâ köylüydü; monarşi bürokratik tarzdan meşruti bürokratizme geçiyordu. Fransız ihtilalinin esintileri buraya geç ulaşmıştı. Köylülerin rahatı yerindeydi; derebeyinin serfleştirdiği köylüler değil, hâlâ kapalı ekonomi olarak yaşayan aile ekonomileriydi. Neden proleterleşsinler? Üstelik Rusya'nın ne ticareti gelişmişti ne de doğru dürüst bir sanayisi vardı. Ama burjuvazi iktidarın büyük ortağı olarak sahneye çıkıyordu.

Batı'nın içinde gelişen yeni devrimin, toplumsal devrimin öncüleri ise 1848'de ve Paris Komünü'nde bu savaşı kaybetmişti. Bunu örnek alan Lenin, iktidarın büyük ortağına gereken dersi verdi. Eski sınıflarla bağlaşık kuran burjuvazinin yönettiği ve sömürge savaşına giren Rusya'yı toplumsal uyanışın simgesi yaptı. Gericileşen burjuvaziyi sahneden silerek iktidarı emekçi sınıfa verdi.

Doğu'da burjuvazi gelişir miydi? Doğu'da yüzyıla yakındır burjuvazi eskiden kopuşu sağlayamadığı gibi Sovyet

devrimi korkusuyla daha da gericileşti; geri kalma şampiyonluğu yaptı. Batı'da ise burjuvazi ilerici sınıfa, proletaryaya savaş açmıştı. İkinci Paylaşım Savaşı'nda yeni ve büyük bir kopuşla geri çekildi. Kapitalizm bir yandan kendi yarattığı canavarı kendisi öldürürken öte yandan karşısında yeni bir güç yaratmıştı. Sıcak savaşın yerine yeni bir soğuk savaş başlatmak zorunda kaldı.

## Sovyetlerin yolu

Sovyet yönetimi, Doğu'nun ayrılmaz parçası olmuş bürokrasinin bu yeni sınıfı da durgunlaştıracağını biliyordu. Köylü toplumları hep Doğu'ya bağlı tutan, sıcak savaş olmadan ayakta kalamayan despotik Doğu monarşilerinin meşrutileşemeyeceğini; tek parti ve onun diktatörlüğü, yani kılavuzluğu altında yeni toplumun yaratılamayacağını da biliyordu. Bu yüzden devletleştirme politikasıyla, savaşsız yaşayamayan Doğu bürokratlarına savaş yapmadan savaşı sürdürttü. Kendini daha da ilericileştirerek yeni sınıfa haklar verdi, eski sınıflara baskı uyguladı ve yeniden ilerici sınıf konumuna girdi.

Ama teknolojide ekonomi dışı faaliyetlere, daha çok savaş araçları üreten ekonomi politikalarına yöneldi. Sovyet ekonomisini yalnızlaştırdı; takas ekonomisini yeni ekonomi politiğin temeli yaptı. Ülkeler arasında üretimi paylaştırarak uzmanlaşma sağladığını sandı; dünya ile ticaret yapmayıp kendi kurduğu ekonomik paktların içinde kalarak küçülmeyi başardı. Ama dünya politikasında ikinci lige düşmekten kurtulamadı.

*Aslında burada yer alan "Uygarlık ve Medeniyet Çatışması" bölümü, "Doğu ile Batı" kitabının "Medeniyetler Çatışmaz, Uzlaşır" bölümünde yer aldığı için burada tekrarlanmadı.*

## Sovyet devrimi bir hata mıydı?

Diyelim ki Sovyet devrimi, Menşeviklerin istediği gibi, Ekim Devrimi'ne karşı çıkılması yüzünden başarısız olsaydı. O zaman kapitalizmin ikinci paylaşım savaşında yeterince güçlenen faşizm, dünyayı çok daha kolay karanlık bir çağa sürükleyecek, ilkel ekonomilere geri dönülmesine yol açacaktı. Faşizm komünizme karşı doğmuştu, ama paylaşım savaşında yeterli teknolojiye sahip olan Nazizm ve faşizm bütün komşularını esir aldı ve ancak Sovyetlerin kapılarında durdurulabildi. Nazizm Sovyetler tarafından durdurulamasaydı tarihin nasıl bir seyir izleyeceği bilinemezdi. 1945'ten sonra Sovyet devrimi yeterli bir gelişme gösteremediyse de kapitalizmin gelişmesine ve sosyal demokrasinin ilerlemesine yol açtı.

Nazizmi ve faşizmi tarih sahnesinden gönderen Sovyet devrimi, sosyalizm ve komünizmin Marx'tan sonraki Leninist yorumuyla proletarya diktatörlüğünün mümkün olup olmadığını sorgulattı; proletarya diktatörlüğünün bürokratik bir diktatörlüğe dönüştüğünü gösterdi. Yeni yönetim biçimlerinin ve kapitalizmin gelişmesine yardım ettiği de aşikârdır.

Tarih sahnesine baktığımızda sosyalistlerin yenildiği ya da başarısız olduğu yerlerde akıbetlerinin hiç de iyi olmadığını, yok edildiklerini görürüz. Tarih sahnesine çıkamayan sosyalizm, tıpkı matbaayı ülkesine sokmayarak

yıllarca uyutulan bir ülke gibi, birkaç yüzyıl daha yalnızca bir ideal olarak kafalarda kalacaktı. Oysa kapitalizmin birinci ve ikinci paylaşım savaşlarında tarihi nasıl bir kıyıma sürüklediği, yıkıcı güçleri eline alanların tarihsel kıyımlara ne kadar kolay karar verdiği görüldü.

## Kamu mülkiyetinin sınırı

Kapitalizmin gelişmiş olduğu yerde sosyalizmin ortaya çıkacağı tezi de bir varsayımdı ve bugüne kadar gerçekleşemedi. Ama az gelişmiş bir kapitalizmde, üstelik kapitalizmin paylaşım savaşı sırasında devleti ele geçirmek doğru bir adımdı; iktidarı ele geçirmek ve toplumu sürüklemek o kadar zor olmadı. Asıl sorun, bürokratik yönetimin yerine sosyalist bir yönetimin konulamamasıydı; bunun nedeni biraz da sosyalizmin mülkiyet karşıtı yönelimidir. Bürokrasiyi ele geçirmek, devleti ele geçirmek ve kamu mülkiyetini hâkimiyet altına almak demektir.

Özel mülkiyetin dışındaki mülkiyetlere bakalım: kamu mülkiyeti ve onun yanında halk adına kurulmuş hayır kurumları, vakıflar, dernekler ve sivil toplum örgütleri. Her birinin yönü ve karakteri farklıdır. Ama özel mülkiyetin dışındaki bu mülkiyetlerin pek bir ekonomik karakteri yoktur. Kamu mülkiyeti özel mülkiyetin destekçisidir; ötekiler ise kamunun ve özel mülkiyetin boş bıraktığı alanlarda ortaya çıkar ve toplumsal vicdanın, yeni oluşumların ve birlikteliklerin güç kazanması için kullanılır.

Proletarya diktatörlüğünde ise kamu mülkiyeti hâkimdi. Proletarya özel mülkiyetin değil kamu gücünün emrinde, yine ücretli olarak çalıştı; hiçbir karakteri değişmedi. Değişen yalnızca ekonomiyi yönetenlerdi: Özel mülk sahiplerinin yerine bürokrasi geldi. Proletarya yönetime katılamadı ve artı emekten hiçbir pay alamadı. Özel kapitalizmin yerini bürokratik kapitalizm aldı; sosyalist mülkiyet yerine kamu mülkiyeti egemen oldu. Proletarya adına iktidarı ele geçiren bir parti politbürosu, devleti geliştiren ve savaş ekonomisinden beslenen karakteriyle toplumlara ivme kazandırdı; belli alanlarda çok ileri gitti.

En gelişmiş sanayi ülkesinde sosyalizmin mümkün olduğunu söyleyen Marx, bunun sınavlarını Paris Komünü'nde görmüştü. Ama bu öngörünün ileri kapitalizmde ne zaman gerçekleşeceği sorulsa, bunu iddia edenlerin nasıl bir mücadele verdiği, ne kadar başarı sağladığı, hangi aşamada olduğu sorulsa, cevabın hep "başka bahara" ertelendiği görülür.

Evet, dün kapitalizmin yumuşak karnına ilk müdahale yapıldı; kapitalizmin kölelerinin de iktidara yürüyebileceği gösterildi. Ama devleti ele geçirerek sosyalizmin yaratılamadığı, sosyalizmin ekonomik yüzünün yaratılması gerektiği, bugünkü toplumda var olan ekonomik araçlar kullanılarak yarınki toplumda büyüyecek nüvelerin oluşturulması gerektiği bir kez daha kanıtlandı.

## Kapitalizm nasıl kazandı?

Kapitalizm hiçbir zaman derebeylerini şatolarında ele geçirerek ya da onların en güçlü olduğu yerlerde savaşarak

kazanmadı. Onlardan uzak yerlerde ekonomik yüzünü geliştirdi; manifaktür üretimle ekonomiye ivme kazandırdı. Ekonomik birikimini sağladıktan sonra yeni birikim ve sömürü teknikleri geliştirdi, emperyal bir karakter kazandı. Öteki toplumları kendine uydu yaparak, onları kendine uyumlaştırarak ya da gerektiğinde onlarla savaşarak bugünkü dünya gücüne kavuştu.

Bizim yapmamız gereken de bu: Nerede olursa olsun, özel ve kamu mülkiyeti dışında toplumlarda farklı biçimlerde var olan her tür mülkiyete — vakıfların, derneklerin, örgütlü güçlerin elindeki mülkiyete — ekonomik bir karakter kazandırarak onu geliştirmek mümkündür. Bu, angarya ya da imece türünde birleşmelerle ilk birikimi, ilk örgütlenmeyi ya da sosyalist mülkiyetin öncülü olan emek mülkiyetini yaratabilir. Ama ücretli emek hiçbir zaman kabul edilmemeli; daha ileri bir adım atılmalıdır. Bürokratik mülkiyet de ücretli emekle kamu adına iş yapar; özel mülkiyet de ekonomik kazancını oluşturan ücretli emekle artı emeğe "kâr" adı altında el koyar. Bu yüzden köle, serf ve proleter emeğiyle biçimlenen işçi emeğinin gelişimi içinde emek köleliği sürmektedir.

Bu nedenle özel ve kamu mülkiyetinin dışındaki bütün mülkiyetlerden yararlanılmalı, onlara ekonomik karakter kazandırılmalıdır. Artı emeğe el konulmamalı, çalışana geri verilmelidir. Aylık çalışma karşılığı alındıktan, birikmiş emeğin ve amortismanın giderleri karşılandıktan sonra kalan, çalışanlar arasında eşit olarak paylaşılmalı; hanelerine taşınır ya da taşınmaz mal karşılığı mülkiyet

olarak verilmelidir. Bu pay, üretimin yeniden dönüşümünde ve gelişmesinde tekrar kullanılmalıdır.

## Pratik bırakan Lenin

Sovyet devriminde sosyalizmin olgunlaşmadığı kabul edilseydi ne olurdu? Buna inananların ülkelerinde, örneğin Amerika'da sosyalizmin akıbeti ortadadır. Buna inanmayıp kendi yorumunu getiren Troçki, Luxemburg, Buharin, Zinovyev, Lukács, Gramsci ve daha pek çok yorumcu, pratik dışında sosyalizme düşünce ve ideoloji kazandırdı. Ama hiçbir pratik yaratmadıkları için kapitalizm onları tarihe yalnızca isimleri ve ideolojileriyle gömdü.

Köle isyanlarının kendi pratikleri ve liderleri vardı. Serf isyanlarının kendi pratikleri ve liderleri yoktu; proleterleşen kitleler ise kölenin devrimci karakterine kendiliğinden hemen büründü. Köle isyanlarından önceki düşünürlerin yetersiz ideolojileri, kitlelerin kendiliğinden oluşan özgürleşme bilincini potansiyelden fiile geçiremedi. Lenin dışındaki ideologlar da kendiliğinden oluşan devrimci karakteri devrime dönüştüremedi; tarihe yenilgileriyle birlikte yalnızca isimleri kaldı.

Lenin ise olabilirlikleri ve olamazlarıyla tarihe bir pratik bıraktı. Toplumların altın çağ beklentisini — İsa'nın yeryüzüne ineceği çağı ya da Mehdi'nin, son imamın geleceği çağı — bilimselleştirdi ve kamu mülkiyeti ile kamu yönetimi üzerine bina etmeye çalıştı. Köle isyanları gibi işçi isyanları da tarihte sönüp gitmeden, bilimsel bir pratik ve kurumlarla bir kazanım yarattı. Tarihteki kendiliğinden hareketler, çöküntüler ve büyük savaşlar içinde ezilenler

bir kazanım yaratmalıdır. Bunun için de her zaman bir nüve olarak kendilerini yeniden var etme ve toplumları özgürleştirme mücadelesi verirler. Toplumda azınlık durumuna düşenler, toplumu özgürleştirme ideolojilerini kendi toplumsal pratiklerinde yeniden yaratır. Önemli olan bunun için bir pratik yaratmaktır.

## Gelişmiş ülkelerin sosyalistleri ne yaptı?

Troçki ve ardıllarına göre devrim Rusya gibi ülkelerde başlayabilir, ama sosyalist bir toplumun tam gelişmesi ancak devrimin sanayi bakımından en ileri ülkelere yayılmasıyla mümkündü; yüzüncü yüzyılın trajedisi de bu teşhiste saklıydı.

Peki devrimi gelişmiş sanayi ülkelerine yaymak için sosyalist ideologlar ne yaptı? Sanayisi gelişmiş ülkelerin sosyalistlerinin sosyalizme katkı yapacak herhangi bir pratiği oldu mu? Ortaya yalnızca kapitalizmle bütünleşen sosyal demokrat partiler çıktı. Adı sosyalist olan, ama kendini sosyal demokratlaştıran argümanlar geliştirerek sosyalist ülkelerden ve sosyalist düşünceden uzaklaşan bu partiler kapitalizm ve burjuvaziyle kaynaştı. Liberal ve muhafazakâr hükümetlerden pek farkı olmayan bu partiler, toplumların bunalımlı dönemlerinde muhafazakâr hükümetlerden uzaklaşan kitlelerin gazını aldı; sosyalistleri kendi içlerinde törpüleyip kapitalizme hizmet ettirdi ve burjuvaziye entegre oldu. Adı sosyalist olan partiler, sömürü mekanizmalarını bazı sosyal kurumlarla yumuşatarak toplumun devrimci ve radikal karakterini eledi. Özgürlükler başka bahara kaldı. Artı emeğin ve

toprak rantının sömürüsü, icatlarla gelişen ekonomiler, her dönem kendi yeni zenginlerini yeniden yarattı.

Gelişmiş sanayi ülkelerinde devrim yayılırsa sosyalist devrim gerçekleşir demek, ancak yeni bir mülkiyet ve yeni bir toplum yaratmakla anlam kazanır. Burjuvazi ile proletaryanın bir arada bulunduğu, birinin ötekini sömürdüğü, proletaryanın köle olarak çalıştığı ve artı emeğe özel mülk sahiplerinin el koyduğu bir yerde, mülk sahipleri bütün güçleri manipüle edecek birikimi yaratırken proletaryanın örgütlü gücüyle iktidara geleceğini sanmak ham hayaldir. Proletarya ne kadar gelişirse gelişsin, ne kadar örgütlenirse örgütlensin, ne kadar kolektif bir karaktere sahip olursa olsun, birikimine el konulan bir toplumda ücretli köle olarak kalacaktır. Örgütlü gücüyle ancak konumunu koruyabilir ve mücadeleyle "iyi bir ücretli köle" olarak yaşamayı sağlayabilir. Bunu yaparken de az gelişmiş ülkelerdeki işçiler daha çok ezilir; birikime yalnızca sosyal politikalar üzerinden katkı yapılır. Toplumlar zaten böyle gelişti; bunun dışında hiçbir pratik geliştirilmedi. Ne özgür emek birliği, ne onun birikimleri, ne de yeni toplum projeleri için uğraşıldı.

## Sosyalist bloğun çözülmesi

Yapılan tek şey Sovyet devriminin başarısızlığı üzerine kapitalizmi eleştirmekti. Bir yanda kapitalizmin ekonomik kazanımlarıyla zengin sosyal kurumlara kavuşmuş işçiler, öte yanda proletarya diktatörlüğünü iddia eden, ama daha fakir kalan bir proletarya vardı. Proletarya

diktatörlüğünün ekonomik karakteri kamu mülkiyetine dayanıyordu; özgür emek birliği yaratılamadı, mülkiyet karşıtı ideolojiler zamanda ve mekânda yer bulamadı ve kamu mülkiyeti iflas etti. Parti içi muhalefet, elindeki proletaryayı hiç gocunmadan kapitalizme teslim etti. Proletarya da eski patronlarına kavuştu; onların öteki proletaryası gibi daha iyi koşullarda yaşamak için teslim oldu. Devlet diktatörleri yerine ekonomik diktatörlerini toplumu geliştirmeye çağırdı. Kendiliğinden devrimci karaktere sahip olan proletarya, kendiliğinden gerici bir karakter kazandı; Polonya'da kendi yarattığı sendikayla kapitalizm için kendine karşı devrim yaptı. İktidarı devretmekte hiçbir sakınca görmedi, yeni egemenlerini kendisi çağırdı. Yaratılan sosyalist blok sosyalistleşemeden kapitalistleşti; kapitalizmin restorasyonu yeniden başladı.

İleri sanayi ülkelerindeki sosyalist devrim beklentisi ise hâlâ Godot'yu, İsa'nın geri dönüşünü ya da Mehdi'nin yeryüzünü fethini beklemeye, başka bir bahara kaldı. Başka bahar ise bilindiği gibi, toplumların kendi yarattıkları krizlerle karanlık çağdan çıkışı müjdeleyen yeni toplum önderlerine kalmıştır. Ama Lenin'in yarattığı toplum sayesinde sosyalist toplumların yaşayabileceği görüldü. Tarihi okuduğumuzda şunları da görürüz: Sömürü yüzyıllar içinde nasıl oluştu, toplumları nasıl militarize etti, üzerlerinde nasıl baskı kurdu; din, toplumları geri bırakmak için hurafelerle nasıl yeni dinî ideolojilere dönüştürüldü; toplumlar mezheplere ve milletlere bölünerek nasıl yönetildi. Bunların hiçbiri kansız olmadı. İktidarı ele geçirenler ancak kendi ekonomilerini yarattıklarında var olabildi; yeni teknolojilerle öteki

toplumları yok etmek için her yolu kullandılar. Savaşsız geçen tek bir yarım yüzyıl bile yoktur.

## Bürokrasinin iktisadi kökleri

Marksist yazarlar bürokrasinin iktisadi köklerini kıtlıkta bulur; meta üretimi ile özgürce birleşmiş üreticilerden oluşan bir toplum arasındaki çelişkiyi de tarihsel materyalizmin temel ilkelerinden sayar.

Bürokrasinin iktisadi kökleri gerçekten de toplumların kıtlık dönemlerine dayanır. Toplumlar bu dönemlerde bir araya geldi; kimi imeceyle, kimi angaryayla, kimi de yaratılan dinî duygulardan yararlanarak birliktelik ve kolektivizm kurdu. İlk devlet örgütlenmeleri, toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan bu etkinliklerdir. Güvenlik, eğitim, sağlık ve adalet toplumsal ihtiyaçlar olarak ortaya çıktı; bunları karşılayan kurumların gelirleri için önce salmalar, sonra aynî ve nakdî karşılıklar alındı. En çok da güvenlik kurumu geliştirildi ve kamu mülkiyeti, toplumsal bir mülkiyet olarak toplumun ortak çıkarlarını karşıladı. Ortaçağ'da toplumlar, kamu gücünün gelişmesine ve dinlerin yarattığı ideolojilerin devletlere yön vermesine göre gelişti.

Kıtlık dönemlerinde bürokrasi ekonomik bir karakter kazandı ve toplumu refaha ulaştırmada başarılı oldu. Ama kıtlık aşılınca ihtiyaçtan kaynaklanan güdü bir süre sonra söndü; devlet, yani bürokrasi, kendini rölantiye aldı ve yalnızca toplumun isteklerine cevap vermekle yetindi. Yeni birikimi yeni toprak kazanımı olarak algıladığı için ekonomisini düzeltmek amacıyla bile savaşı göze aldı; hem

büyümeyi hem gelişmeyi savaş temeli üzerine kurdu. Modern devletin ortaya çıkışına, burjuvazinin devleti yeniden örgütlemesine kadar böyle sürdü. Kapitalizm bile yeniden büyümek için savaşı her zaman gündemde tuttu; devletin bu karakterini belli devletlere devrederek topyekûn bir üçüncü savaşı engellemeye çalışıyor.

Bürokrasi kıtlık dönemlerinde iktisadini geliştirir; metanın bollaştığı dönemlerde ise mülkiyet karakterini toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeye göre konumlandırır. Kamu mülkiyeti hizmet ederek büyüyen bir ekonomi değil, toplumda ortaya çıkan sorunları gidermeye yönelik bir yapıdır. Bu yüzden kamu gücü, işinde sorun olmadığı sürece iş yapmaktan kaçmaya, kendine zarar gelmediği sürece kaytarma becerilerini geliştirmeye yatkındır. Kamu gücünün başındakiler, ortaya çıkan sorunları yönetebildikleri ölçüde başarılı ya da başarısız sayılır. Başka bir ülke işlerine karışmadıkça toplumla birlikte muhafazakâr bir yaşam sürmeyi zenginlik ve özgürlük sayar. Bu nedenlerle bürokrasinin ve devletin ekonomik zenginliği kısa ömürlü oldu; tamamen lidere bağlı olarak gelişti, liderin karakterine ve ideolojisine göre yenilendi. Kamu mülkiyeti, ilerleme, büyüme ve gelişme dürtüleri dışında gücünü muhafaza etmeye ve güçlü görünmeye çalıştı; ekonomik desteğini toplumun ekonomisini vergilendirerek sağladı. Kamu mülkiyetinin karakteri budur; toplumların ihtiyacına göre değişiklik gösterir.

## Özgürce birleşmiş üreticiler

Özgürce birleşmiş üreticilerden oluşan bir toplum nasıl olmalı? Üreticiler zaten özgürce bir araya gelmiyor mu? Geliyorlar; peki özgürce paylaşmıyorlar mı? Neden özgürce birleşmiş üreticiler ortaya çıkmıyor?

Üretim ve yeniden üretim; sermaye, üretken emek ve bu ikisini birleştiren mülkiyetle gerçekleşir. Birbirini tamamlayan özel mülkiyet ve kamu mülkiyeti, Ortaçağ ile Yakın Çağ arasında gerekli olan tarihsel ekonomik birikimi yarattı. İkisi de toplumu bir arada tutmak ve sermaye birikimi yaratmak için emeği kullandı; artı emekle servetlerini büyüttü. Köle ve serf gibi basit insan emeğinin yerine aleti işleyen, ustalaşan, hatta uzmanlaşan proleter emeğiyle teknolojik gelişmeyi yarattılar. İnsanın doğal yaşamının dışında teknolojik bir dünya kurarak daha konforlu ve refah içinde yaşanabilecek toplumlar yarattılar.

Ama bütün bunlar hâlâ artı emeğe el konulması üzerine kurulu; insanın özgürleşmesine değil, bağımlı yaşamasına dayanıyor. İnsan emeği hâlâ her şey gibi satın alınıyor, kiralanıyor; insan özel ve kamu mülkiyetinin kölesi olarak yaşıyor. Angarya (köle), serf (toprağa bağlı), proleter (yirmi beş yıl boyunca ücretli köle)... Sömürücü özel mülkiyet, insan emeğini sömürmek için insanları hâlâ bir biçimde köle olarak kullanıyor ve emek üzerindeki egemenliğini bırakmak istemiyor. Bunun için her türlü savaşı göze alıyor. Eskiden belli toplumları düşman ilan edip insanları kendine bağlıyor, toplumu o düşmana göre biçimlendiriyordu; şimdi ekonomik özgürlüğünü

sağlamaya çalışan emekçilere ve onlara öncülük edenlere karşı amansız bir savaş veriyor.

Daha önceki kendiliğinden köle ve proleter ayaklanmaları, kendi çağlarında kölelikten kurtulmaya çalışan emekçilerin kolektivizmden yararlanarak ortaya çıkardığı yeni ve etkin toplumsal güçlerdi. Kendi çağlarının bilim insanları bunlara yabancı kalamazdı. Köle ayaklanmalarında hareketi yalnızca eylemci güçler yönlendirdi; proleter isyanlarında ise artık bir parti hem önderliği hem teorisyenliği üstlenmeye çalıştı. Bu da bize hem bir pratik hem de kötü de olsa bir deneyim bıraktı.

## Ya Sovyet devrimi olmasaydı?

Varsayalım ki Sovyet devrimi Paris Komünü gibi yenilgiyle sonuçlandı, ya da Troçki'nin düşünceleri egemen oldu, ya da sosyal demokratlar güçlendi. Ardından ya ufku olmayan, teorisini pratiğe dökemeyen toplumlar gibi ağır bir yenilgi gelecekti ya da sosyal demokratlar (Menşevikler) "Gelin iktidarı paylaşalım" diyecekti. Sonra Sovyet burjuvazisi iktidara yeniden geçecek, o da faşistleşen öteki ülkeler gibi kızıllaşamayan, sarılaşan totaliter bir yapıya dönüşecekti. Avrupa sarı totaliter rejimlerin altında can hıraş ezilecek, Alman totaliterliğinin önünde hiçbir güç kalmayacaktı. Fransa'da, İspanya'da ve küçük kalkışmalar yapan bütün Avrupa'da sosyal demokratlar ve sosyalistler birer birer yenilecekti. Belki Amerika üçüncü atom bombasını Avrupa'ya atacak ya da Alman faşizmi kendi atom bombasıyla Amerika'ya karşılık

verecekti; üçüncü bin yıl yeniden karanlık bir çağa evrilecekti.

Faşizm ya da yeni krallıklar kurulacak, bütün muhalif hareketler yok edilecekti. Sosyalistler ve sosyal demokratlar yok olunca sosyal demokrat partilerin Avrupa'ya hiçbir katkısı olmayacaktı. Sovyetler Birliği olmasaydı soğuk savaş da olmayacaktı. Soğuk savaş olmayınca sıcak paylaşım savaşları sürecek, Doğu'da olduğu gibi bütün muhalif güçler yok olacaktı. Muhalefetin yok olmasıyla, soğuk savaşın doğurduğu "sosyalizm mi, kapitalizm mi daha tarihsel ve ilerici?" bilim yarışı da olmayacaktı. Kapitalizm kendi muhaliflerini yok etmek için faşistleşeceğinden, yeni sosyal demokrasinin kalesi sayılan Benelux devletleri hiç var olamayacaktı.

Kapitalistleşmiş Afrika ve Asya ülkelerinin hâlâ otoriter ve muhalefetsiz iktidarları yeğlemesi, bir türlü demokratikleşememesi, kolayca faşist diktatörlüğe geçmesi buna örnektir. Teknolojik yeniliklere ve burjuvazinin kendini geliştirmesine rağmen, burjuvazinin faşist karakterinin toplumları vahşice sömürmeyi sürdürdüğü Avrupa dışındaki bütün ülkelerde görülür. Hemen hepsinin teknolojik yatırım yapamadığı, egemen ülkelerin de buna izin vermediği görülür.

## Ya köle ayaklanmaları kazansaydı?

Varsayalım ki köle ayaklanmaları başarılı olsaydı. Belki Helen uygarlığının yetiştirdiği teorisyenler yeniden filizlenecek, dünya bin yıl uyumak, dinlerle uyutulmak zorunda kalmayacaktı. Bilindiği gibi Hıristiyanlık

İskenderiye Kütüphanesi'nin çevresinden çıkıp Roma'ya kadar yayıldı; havariler Helen aydınlanmasını küllerle örterek karanlık bir Ortaçağ yaşattı. Öte yandan yine İskenderiye Kütüphanesi'nin küllerinden yeni bir din, İslamiyet doğdu. Toplumları düzene koyma mücadelesi verdi, Uzak Doğu ticaret yollarını ele geçirip bir düzen kurdu; imparatorluklar bu ideolojiyle beslendi. Horasan'da İslamiyet'in nesnel yorumları ortaya çıktı; Helen kültürüyle bağlantılı pek çok bilimsel çalışma yapıldı. Ama iktidarların hasisliği ve kamu mülkiyetinin karaktersizliği yüzünden bunların hemen hepsi yeniden söndü. Bir yüzyıl bile sürmeden totaliter güçler eliyle karşıt tilmizler susturuldu; İslamiyet karanlık çağa, kendi Ortaçağına geri döndü.

Görüldüğü gibi otoriter güçler (imparatorluklar ve küçük sultanlıklar) ve totaliter güçler (faşizm ve Nazizm), muhalefeti, tarihi ve bilimi nasıl ortadan kaldırdıklarını tarihe bakınca açıkça gösterir. Soğuk savaşın da bir savaş biçimi olduğu söylenebilir; ama bu savaş Küba'da, Kore'de, Vietnam'da yerel ve kenar ülkelerde bir bilek güreşi olarak sürdü. Kendi sınıfına ihanet etmemek, yani burjuvaziyi ortadan kaldırmamak için ne Amerika ne de ortağı Avrupa sıcak savaşı kendi topraklarında yeniden göze alabildi. Bu da toplumların bilinçlenmesine, yatırımların bilimsel çalışmalara yönelmesine ve sosyal demokrasinin kurumlarının gelişmesine yol açtı. Sosyalizm korkusuyla sosyal demokrasinin iktidar olmasına izin veren kapitalizm, kendisi de değişti; totaliter yönelişlerini ve otoriter hükümetlerini güçler ayrılığına tabi tuttu.

Böylece burjuvazinin demokratikleşmesini sağladı. Ama bunu daha çok merkez ülkeler, muhalefetin var olduğu ya da Sovyetlere en yakın ülkeler yaptı; bunların çoğu sosyal demokrasiyi seçti. Öteki ülkelerde ise bu yoldan uzaklaşmak için her zaman otoriter ve totaliter güçler devredeydi. Amerika'da olduğu gibi sosyal demokrasi ve güçler ayrılığı ilkesi yerine başkanlık sistemiyle tek elden yönetim tercih edildi. Amerika vahşi kapitalizmi bağrında yaşattı ve kapitalizmin jandarmalığını üstlendi. Emperyal Avrupa'nın nasıl Amerika'nın arkasına takıldığı, "demokratik" Avrupa'nın çıkarlarına dokunulduğunda Amerika ile birlikte nasıl savaş çığırtkanlığı yaptığı, 1990'lardaki Irak savaşında çok yakından görüldü.

## Marx'ın "dev birliği"

Komünist Manifesto'da Marx ve Engels şunu söyler: Gelişme süreci içinde sınıf farklılıkları kaybolup bütün üretim halkın dev birliğinin elinde toplandığında kamu iktidarı siyasal niteliğini yitirecektir; çünkü gerçek anlamıyla siyasal iktidar, bir sınıfın ötekini ezmek için kullandığı örgütlü güçten başka bir şey değildir. Proletarya burjuvaziyle mücadelesinde sınıf olarak örgütlenip devrimle egemen sınıf hâline gelir ve eski üretim koşullarını ortadan kaldırırsa, sınıfların var oluş koşullarını ve böylece kendi sınıf egemenliğini de ortadan kaldırmış olur. Eski burjuva toplumunun yerini, herkesin özgür gelişiminin toplumun özgür gelişiminin koşulu olduğu bir birlik alır.

Alman İdeolojisi'nde ise Marx toplumsal iş bölümünü ele alır: İş bölümü ortaya çıktığı anda herkes kendisine dayatılan, dışına çıkamayacağı bir faaliyet alanına hapsolur; avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen olur ve geçim araçlarını yitirmek istemiyorsa bu işi sürdürmek zorundadır. Komünist toplumda ise toplum genel üretimi düzenlediği için insan, hiçbir zaman avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen olmak zorunda kalmadan, canı istedikçe sabah avlanabilir, öğleden sonra balık tutabilir, akşam hayvan yetiştirebilir, yemekten sonra da eleştiri yazabilir.

Birinde paylaşım "herkese emeğine göre", ötekinde "herkese ihtiyacına göre" ilkesine dönüşmüştür.

Marx üretim araçlarının ortak mülkiyetini kastederek, üretim bütün halkın dev birliğinin elinde toplandığında kamu iktidarının siyasal niteliğini yitireceğini söylüyor. Ama üretim araçları dev birliğin elinde toplandığında proletarya yine ücretli kalacak, insanlar mülkiyetsiz olarak dev birliğin mülkiyetine geçecekse, bu üretim araçlarının sahibi kim olacak? Yine siyasal iktidar mı, bürokratik kadro mu, yoksa kamunun kendi inisiyatifi mi? Üretimin bütün halkın dev birliğinin eline geçmesi Sovyet devriminde sağlandı; ama bu, kamu mülkiyetinin dışında ekonomik bir mülkiyet biçimi yaratamadı. Topraklar sovhozlar aracılığıyla köylüye kiralandı ve mühendislerden oluşan bürokratik bir yapıyla yönetilmeye çalışıldı.

Görüldüğü gibi toprakları köylüye kiralama yoluna gidildi; başka türlüsü de mümkün değildi, çünkü küçük tarım ölçekleri yeniden üretim yapamaz. Var edilmeye çalışılan mülkiyet türü ise kamu mülkiyetiydi.

## Mülkiyet bilincinin gelişimi

Mülkiyet bilinci ortaya çıkınca toplumlar bir şeyleri sahiplenmeye ve çoğaltmaya çalıştı; üretim niceliksel olarak arttı. Özel mülkiyet kişisel eşyaları çoğalttı; insanlar ellerindekini artırmak için kişisel bir yarışa girdi. Toplumu bir arada tutan etkenlerin yanında özel mülkiyet yarışma bilincini de doğurdu. Özel mülkiyet araçları arttıkça yarışın yerini rekabet aldı; zamanla çoğalan bu araçlar, toplumun birikiminin yanında yeni bir birikim yarattı. Toplumlar bir araya gelirken toplumsal mülkiyeti, yani kamu mülkiyetini yarattı ve üretim alanlarını ortak (miri) arazi olarak kabul etti. Zaten insanlar her şeyi doğal üretim içinde karşıladığı için bütün doğal üretim ortak paylaşım içindeydi.

Ama özel mülk sahipleri üretim araçlarına da sahip olmaya başlayınca kendi üretimlerinin dışında başka insanların emeğine ihtiyaç duydular. Yeniden üretim için gereken çekirdek ailenin dışında büyük aile, yani malikâneler ortaya çıktı. Üretim araçlarının mülkiyeti aile mülkleri aracılığıyla sürdürüldü; köylü üretimi kendini böyle yeniden üretti. Ne kadar büyük bir aileyi bir araya getirebilirsen o kadar büyük bir üretim alanına sahip oluyordun. Büyük aile, dışarıdan başka insanları da içine alıp kirli işlerini onlara yaptırmaya başlayınca ağalık rejimi doğdu. Ağalık toplumu sindirdi; kimi zaman köylüyü angaryada çalıştırdı, kimi zaman baskı ve tehditle mülklerine el koydu, köyün kaymağını yedi.

Şehirler ortaya çıkınca güvenlik sorunu, zanaatkârların düzenlenmesi, aile malikânelerinin ve şehirlerin güvenliği,

ortak alanların bakımı, sağlık ve eğitim gibi toplumsal güç gerektiren görevler için kamu gücünden yararlanılmaya başlandı. Toplum içinde başkalarının emeği angarya (köle emeği), toprağa bağlı emek (serf emeği) ve ücretli emek (proleter emeği) olarak kullanılınca birikim daha da arttı. Birikimin insanların sırtından yaratıldığı anlaşılınca toplumlar bu tür örgütlenmelere kaydı; mülk sahipleri güvenlik işlerini buna göre ayarladı. Siyasal gücün ekonomik kaynağı vergiler olduğu ve vergileri daha çok üretim yapanlar verdiği için, onlar ekonomik güçlerini siyasal iktidar üzerinde kolayca kullanmaya, kendi adamlarını siyasal gücün temsilcisi olarak göndermeye başladı. Siyasal iktidarın biçimi böyle oluştu: Ekonomik gücü elinde tutanlar siyasal gücün her şeyini kendi çıkarlarına kullandı.

Demek ki insan emeğine ve artı emeğe el koyarak niceliksel olarak büyüyenler üretim araçlarına sahip olmaya başladı. Köle, serf ya da proleter emeğiyle zenginleşenler, var olan üretim araçlarını da mülkiyetlerine alarak daha da zenginleşmeye ve emek sömürüsünü sağlamlaştırmaya çalışıyorlar.

## Ortak mülkiyet kamu mülkiyeti değildir

Üretim araçlarının ortak mülkiyeti hiçbir zaman kamu mülkiyeti olarak anlaşılamaz. Üretim araçları ortak mülkiyete geçse bile, köle emeğiyle başlayan artı emeğe el koyma biçimleri ortadan kalkmadıkça, adına ister kamu ister ortak mülkiyet densin aralarında hiçbir fark yoktur. Bugünkü üretim araçları, doğal komünizmdeki gibi ortak

alan sayılan doğal bir üretim alanı değildir; sahibi de sahipsiz bir doğal ayıklanma hiç değildir.

Üretim araçlarının ortak mülkiyeti, bütün mülkiyetin tek bir kişiye ait olduğu, ortak şirket sahipliğinin bulunmadığı, mekanik üretimin başat olduğu bir dönemde Marx'ın tasavvurlarından biriydi. Oysa insanlar zaten bir araya gelerek üretim araçları üzerinde belli bir hisseyle sahiplik kurdu; üretimin yönlendirilmesini bilgili ve yetenekli kişilere bıraktı. Öte yandan kamu mülkiyeti de üretim araçlarını eline alarak onları ortak mülkiyet olarak topluma sundu. Ama ekonomik bir karakteri olmadığı için ancak dürtülerle gelişen, kendi hâline bırakıldığında yalnızca toplumun isteklerine cevap veren atıl bir kapasite ortaya çıktı; devletleştirilmiş işletmelerin karakteri budur.

O hâlde Marx'ın "üretim araçlarının ortak mülkiyeti" ve "bütün halkın dev birliği" tezi nasıl bir karaktere bürünmelidir?

Daha önce de söylediğim gibi, üretim araçlarının ortak mülkiyeti ancak şu koşullarda anlam kazanır:

- Artı emeğe el koyma ortadan kalkar; emek ve emekçi hak ettiği karşılığı alır.
- Proleterler çalışarak üretim araçlarına sahip olmaya başlar.
- Üretim araçları emeği ücretle satın alamaz; yalnızca üretim araçları kiralanabilir.
- Emek hiçbir zaman angarya, köle, serf ya da proleter emeği olarak çalıştırılamaz; kiralanamaz, satın alınamaz. Emek dışında her şey kiralanabilir ve

satılabilir; emek üretime yalnızca ortak emek olarak katılır.

- Emekçinin yaşaması için yeteneğine ve çalışmasına göre aylık bir getirisi olur.
- Üretim biriminin amortisman, kira ve zorunlu üretim giderleri çıktıktan sonra kalan pay, kişilerin çalıştığı gün ya da saate göre paylaştırılır.
- Emekçi bu payı isterse alır, isterse şirkete yatırıp hisse sahibi olur ya da başka bir alanda kullanır.

Böylece artı emeğe el koyma, insan üzerinden elde edilen rant ve mülk sahiplerinin "kâr" adı altında elde ettiği haksız kazanç ortadan kalkar. Herkes çalışmasına ve yeteneğine göre kazanır. Haksız kazançla elde edilen büyük birikimle insanlar satın alınamaz. Artı emeğe el koyan soylular kamu gücünü satın alamaz; mülk sahipleri ekonomik güçleriyle kendi adamlarını siyasal iktidara taşıyamaz. Kamu gücü de bir etik kazanır; haksız bölüşümden kaynaklanan kazançlar azalınca mülkiyet üzerindeki mücadele zayıflar ve kamunun güvenliğe ihtiyacı azalır. Mülkiyetin getirisi azalıp emeğin getirisi artınca başat sınıf çalışan emekçi sınıf olur. Toplum emek üzerine kurulduğu için emeğin etik kuralları geçerli olur. Öteki sınıfların yarattığı ahlak kurallarından insanca olanlar, emeği ezenler değil özgürleştirenler yeğlenir. Böylece çalışanların hakkıyla paylaştığı özgür bir toplum yaratılır.

## Proletarya kendini inkar etmelidir

Köleler, köle olduktan sonra kölelikten kurtulmak için ölümü göze alıp mücadele etmek, kaçmak, başkaldırmak

zorunda kaldıysa proletarya da kendini inkar etmelidir. Adı ne olursa olsun, ister her şeyin ortak olduğu ister her şeyin devlet eliyle ortaklaşa yürütüldüğü bir mülkiyet olsun; emekçi hâlâ ücretliyse ve artı emeğine sahip olamıyorsa bu, her zaman emekçinin fakirleşmesine, birilerinin zenginleşmesine yol açar. Adı ne olursa olsun, böyle bir ortak mülkiyet bir çeşit faşist mülkiyettir.

Marx'ın bunu görememesi anlaşılırdır. Onun döneminde doğal üretim ve merkantilist ekonomi sürüyordu, burjuvazi yeni ortaya çıkıyordu ve sermaye birikimi insan emeği üzerinden vahşice sağlanıyordu; faşizmi öngörmesi zordu. Tarih faşizmi görerek öğrendi. Kapitalist ya da sosyalist diktatörlükler, proleter emeğini bir şekilde sömürdü ve uygarlıklarını kamu mülkiyetiyle yarattı. Ortak mülkiyetin eşitlikçi bir karakteri tarihte hiç görülmedi. Proletarya ne faşizmde ne de proletarya diktatörlüğünde proleter olmaktan kurtulabildi; ücretinden başka ekonomik bir gücü olmadığı için kölelikten hiç çıkamadı. Hatta örgütlenmesi engellendiği için kendiliğinden oluşan devrimci karakteri bile bu iki totaliter düzende hiç var olamadı. Dev bir ekonomik birlik sağlanamadı; üretim araçları ortak ya da kamu mülkiyetine geçmesine rağmen sömürü sürdü. Proletarya kendini dönüştüremedi; ne üretim yönetimine katılabildi ne de üretimden eşit pay alabildi.

## Edilgen mülkiyet

Çünkü üretimin mülkiyet karakteri yalnızca özel ellerden kamunun eline geçti. Kamunun gücünü oluşturan

bürokrasi, doğrudan ekonominin içinde artı emeğe el koymaya başladı. Kamu mülkiyeti savunmacı, muhafazakâr, sorunlara çözüm aramaya yönelik edilgen bir mülkiyet türü olduğu için, özel mülkiyet gibi etkin bir mülkiyetle etkin bir ekonomi yaratamadı. Artı emek birikimi daha da edilgenleşti; bütün kralların mülkiyeti gibi o da kapitalist mülkiyet karşısında başarısız olup proletaryayı kapitalizme teslim etti.

Özel mülk sahiplerinin bütün mülklerinin kamuya devredilmesi, mülkiyetin edilgenleşmesi demektir. Önemli olan artı emeğe el konulmasının önüne geçmektir; üretim araçlarının kimin elinde olduğu önemli değildir. Mülk sahipleri tarih boyunca insan emeği üzerinde tahakküm kurdu: Önce emeğin karşılığı olarak yalnızca zorunlu ihtiyaçları karşıladılar (köle emeği), sonra insanı toprağa bağlayarak zorunlu ihtiyaçlarını karşıladılar (serf emeği), en son da emeği ücretlendirip göreceli olarak özgürleştirdiler; uzmanlaşmış proleter emeğini yüksek ücretlerle yeteneklerine göre kullandılar.

## Dinden insan felsefesine

İlk çağlarda egemenler köleleri için yarattıkları din ideolojisiyle vicdanları esir almaya, insanları bu kurallarla yönetmeye çalıştı. O dönemlerde polis gücü olmadığı için insanlar vicdanlarıyla ve semavî dinlerin kurallarıyla yönetildi. Din ideolojisi her zaman yerleşik topluma hizmet etmiştir, ama her zaman özgürleştirici bir yönü de olmuştur. Semavî dinler köleliğe karşı ortaya çıktı; belli bir dönem köleliğin kaldırılması için çalıştı.

Ortaçağ'da din toplumları yönetmek için yoğun biçimde kullanıldı. Büyüyen toplumları yönetmek için dinî kuralların yanında yeni kurallar konuldu, yasalar yapıldı, meclisler kuruldu. Toplumlar büyüdükçe dinin yarattığı felsefe yetmedi; krallar kendi yasalarını kurdu, beyler ve aşiretler kimi zaman törelerle, kimi zaman yazılı yasalarla yönetti. Şehirler ortaya çıkınca doğal üretimin, yani topraktan üretimin dışında merkantil üretim gelişti; motor gücü ve elektrikle şehirler büyüdü. Tanrı felsefesinin dışında insan felsefesi doğdu; insan kendi bilincine vardı, ekonomik üretimine sahip çıkmak istedi. Kendiliğinden kalkışmalar, yeni felsefeler, insanın kendine dönmesi ve yarattığına sahip olmak istemesiyle bugüne gelindi.

## Emek kiralanamaz

Bundan sonra emek, kendini özgürleştirmek için kendi birikimini bir araya getirmelidir. Kendi birikimiyle yarattığı üretim araçları mülkiyetinde emeğin kiralanmasına, belli bir süreliğine satılmasına ya da satın alınmasına izin vermemelidir; emek dışındaki her şey satılabilir ve kiralanabilir.

Emeğin kiralanması, belli bir ücret karşılığında çalıştırılması, köle emeğinin sürmesi demektir. Hangi ad altında olursa olsun emek kiralanamaz. Emeği kiralayan ve ücretlendiren, onu köleleştirir; dolayısıyla insanı köleleştirir. İnsanın özgürleşmesi her şeyin eşit paylaşılması değildir; insan kazandığının tam karşılığını aldığında tam eşitlik sağlanmış olur.

Diyelim ki insanlar böyle çalışmaya başladı ve üretim araçlarının mülkiyeti yalnızca bir kira geliri getiriyor. İnsanlar mülk edinmek için rekabete devam edecek mi? Elbette edecek. Ama artık eskisi gibi yalnızca üretim aracına sahip olanlar artı emeğe, dolayısıyla kâra el koymayacak. Emekçi ne kadar çok çalışırsa üretim o kadar artacak; ortak pay herkesin çalıştığı saat oranında eşit bölünecek. Böylece artı emeğe el koyan soylu bir sınıf olmayacak; mülk sahibi olmayanlar üretime katıldıkları oranda daha çok kazanacak ve daha çok üretecek. Mülk sahipleri de ellerindeki mülkü en çok kira getiren üretime yatıracak. Bugün bankaların değerli kağıtlarını alır gibi şirketlerin değerli kağıtlarını alacaklar. Kişilerin elinde kara para ve kârdan elde edilen yüksek paralar olmayacağı için borsalarda yaratılan spekülatif dalgalanmalar da azalacak. Şirket ortakları, borsa kağıtları gibi mülki kaydı olan değerli kağıtlara sahip olacak.

Özel mülkiyetin etkin karakteri, kamu mülkiyeti gibi baskıcı ve edilgen bir yapıda olmayacak. Sermaye hangi şirket ne kadar kârlıysa ona yatırım olarak katılacak ve parasının kirasını ya da faizini alacak. Ama emeğin artısına hiçbir zaman el koyamayacak; emekçilerin ortak olarak biçtiği değer üzerinden kiralanacak. Emekçi de kendi yarattığı artıyı şirkete katarak hisse sahibi olacak; hem çalıştığı kadar gelir alacak hem de hisseli ortak olduğu için kira geliri elde edecek.

Böylece proleter, ücretli bir köle olarak değil, çalışmasının tam karşılığını alarak mülkiyete ortak olacak ve onun üzerinden bir gelire sahip olacaktır. Proletarya kendini

inkar ederek, bundan böyle emeğin hiçbir şekilde kiralanamayacağını, mülk sahibi olarak buna tarihsel olarak izin vermeyeceğini gösterecek. Toplumlar nasıl biçimlendirilirse öyle yaşar. Bizde ücretli emeğin geçmişi yüz yılı geçmez; Batı'da ise belki iki yüz yıllık bir geçmişi vardır. Daha önce emek serf ve köle emeği olarak kullanılıyordu. Ücretli emekten özgür emek mülkiyetine geçiş, bütünüyle emekçilerin kendilerini inkar etmesine, yaratacakları birikime ve mülk sahiplerinin emeği köle, serf ya da proleter emeği olarak kullanmasına izin vermemelerine bağlıdır.

## Yeni toplumun ilk adımları

Ağalar, beyler, aşiretler, derebeyleri, aristokrasi ve kentsoylular artı emeğe el koymak için nasıl kendi ideolojilerini, kolluk kuvvetlerini ve birikimlerini kullanarak başat bir sınıf olarak tarihe hükmettiyse, emekçi de kendi birikimini tek elde toplamalıdır. Emeğin köleliğine son vermeli, insanın kiralanmasına, satılmasına ve satın alınmasına hiçbir şekilde izin vermemeli; çevresini buna göre düzenlemeli ve yarattığı üretimle topluma önderlik etmelidir. Bu da toplumların gelişmesini sağlar.

Eski toplum, birikimin bu şekilde oluşmasına ve yeniden üretime dönmesine hiçbir şekilde izin vermeyecektir. Bu yüzden yeni toplum, üretime eski toplumun en güçlü olduğu yerde değil, daha bakir olan, eski toplumun az geliştiği yerlerde başlamalı; kendine orada alan yaratmalıdır. Bunun için gereken güvenliği yasal yollarla sağlamalıdır. Artık toplumların krize girmesi ve

kendiliğinden hareketlerin ortaya çıkması beklenip onlara önderlik etmekle yetinilmemelidir.

Toplum teknisyenleri, toplumun vicdanını temsil eden aydınlar ve bu bölüşüme karşı çıkan eylemci güçler, yeni toplumun gelişmesi, birikimi ve kendi etiğinin oluşması için güç birliği içinde özgür ekonomik birliklerini kurmalıdır. Önce kendi partilerinde ve kendi derneklerinde ücretli emeği kaldırmalı, emek verenlerin üretime ve yönetime katılmasını sağlamalıdır. Elît bir önderliğin değil, ekonomik güçle ortaya çıkan yeni emek mülkiyetinin, sömürüsüz mülkiyetin var olabileceğini göstermelidir. Bunun için birikimlerini, sermayenin getirisinin (kiranın) az, çalışanların getirisinin çok olacağı özgür emek birliklerinin kurulması için kullanmalı, var güçleriyle çalışmalıdırlar.

Bu birlikler, kapitalizmin ve örgütlü mavi yakalıların çok güçlü olduğu, ideolojilerinin, kolluk güçlerinin ve ekonomik mafyalarının bulunduğu yerlerde değil; kapitalistlerin göreceli olarak zayıf olduğu yerlerde kurulmalıdır. Bu bilince sahip proleterler üretime girmeli, halka halka genişlemeli ve bir çekim merkezi olmalıdır. Birlikleri sıradan bir proleter değil, özgür proleteri yaratacak ekonomik gücü ortaya çıkaracak, özgür proleter bilincine sahip olanlar kurmalıdır. Mavi, kahverengi ve beyaz yakalılar hep birlikte, kafa ve kol emeğinin birliği olarak özgür ekonomik birimlerini yaratmalıdır.

Üretimden sonra tüketim için dağıtım kanalları da yine örgüt kanalıyla, belli bir bilince ulaşmış insanlar tarafından kurulmalıdır. Yeni toplumun yaratılması eski proleter

kafasına ya da eski toplumda yetişmiş insana bırakılmamalı; yeni insan bilinci eğitimle geliştirilmeli, insanlar köle etiğine göre değil özgür insan etiğine göre yetiştirilmelidir. "Veren el alan elden üstündür" diyerek sadakayı öğütleyenler ya da "Ne iş olursa yaparım, bana belli bir ücret verilsin yeter, ben bir şeye karışmam" diyenler değil; özgür insanı yaratacak etik kuralların eğitiminden geçmiş insanlar yetiştirilmelidir. Hasislik, birbirinin sırtından geçinme, birbirini çekememe gibi geri toplumsal ahlak biçimleri atılmalıdır.

Bu yeni düzende:

- Herkes kendisi için üretim yapar ve ürettiği kadar pay alır.
- Üretim ve yönetim, uzman ve seçilmiş kişilerden oluşur; yeterli üretimi sağlayamayan yönetimden geri çağrılır.
- Gerçekten çalışkan ve yetenekli insanlara, normal gelirin dışında verimi artırmalarına göre ek getiri sağlanır; bu getiriden herkes çalışma saatine göre eşit pay alır.
- Kira geliri üretim artışına göre belirlenir; böylece atıl duran sermaye üretime çekilir.
- Yeni toplum ve yeni insan için özgür bir eğitim sürecinden geçilir.
- Tarihsel sömürüye geri dönülmemesi için insanların değişmez hakları ve bu yeni haklar yazılır.
- Tarihe örnek bir örgütlenme, örnek bir üretim kurulur; toplumların gelişmesini sağlayan yeni icatlar

desteklenir.

Bütün bunlar özgür insanı yaratmaya yönelik büyük bir çabanın ürünüdür. Her şeye zorla el koyarak değil çalışarak sahip olunan bir gelenek oluşturulmalı ve bu, yazılı bir anayasa olarak kabul edilmelidir. Köleliğin sona erdiği, son kölelerin ortadan kaldırılması için mücadelenin genişleyerek süreceği bir düzen kurulmalıdır.

## Tarihin sonu ve son insan

Francis Fukuyama, liberal demokrasinin muhtemelen insanlığın ideolojik evriminin son noktası ve nihai yönetim biçimi olduğunu, yani "tarihin sonu" olduğunu ileri sürer. Ona göre önceki yönetim biçimleri kendi çöküşlerine yol açan büyük eksiklere ve akıl dışı özelliklere sahipti; liberal demokrasi ise bu tür temel iç çelişkilerden uzaktır.

Evet, tarihin sonuna doğru geliyoruz: Bilinen ve biçimlenen, emeğin ve onun artı emeğinin ele geçirilmesi üzerine kurulu zenginlik biçimlerinin en üst düzeyine ulaştık. Faşizm, egemen sınıfların komünizme karşı çıkardığı yeni krallık biçimlerinden biriydi; doğal olarak Sovyet komünizmi tarafından yenilgiye uğratıldı. Var oluş nedeni Sovyet komünizmi olduğu için yine onun tarafından yok edildi. Faşizm kendi yaratıcıları için de yıkıcı olunca, totaliter milliyetçiliğin bu yıkıcı karakteri egemen sınıfları yarattıkları canavarı yok etmeye ve bir daha ortaya çıkmaması için önlem almaya itti.

Liberal demokrasi, Sovyet komünizmine tepki olarak, liberalizmin yeni sosyal demokrasinin yüzleriyle barışıp sosyalleşmesiyle ortaya çıktı.

Şu bir gerçektir: Kendilerinin de söylediği gibi, emek sömürüsü üzerine kurulu bu düzenin teknolojisi ulaşabileceği en yüksek aşamaya geldi. Demokrasinin en geniş kesimlere yayılması için teknolojinin olanakları genişledi. Ama karşısında hiçbir güç kalmadığı için şişerek büyüyen bu liberal demokrasi, kendi açmazlarını ve ekonomik krizlerini de beraberinde getirecektir.

## Liberal demokrasinin adaleti

Fukuyama, Birleşik Devletler'de, Fransa'da ve İsviçre'de adaletsizlikler ve derin sorunlar bulunduğunu kabul eder; ama bunları modern demokrasinin iki ilkesi olan özgürlük ve eşitliğin yeterince gerçekleşmemiş olmasına bağlar.

Liberal demokrasinin belki de kendini en iyi ifade ettiği Birleşik Devletler, kendi içinde sosyal demokrasiyi ve onun düşünürlerini yok etti; bu yüzden sosyal demokrasi orada cılız kaldı, liberallerle sosyal demokratlar arasında çok az fark var. Amerika ancak dünya politikasının gerektirdiği kadar sosyalleşiyor; bu da kendi ülkesine yansımadan kaybolup gidiyor.

Amerikan sisteminde iktidar partisinin her seferinde yeniden başkan seçmesi, partiye bağlı olmayan bir başkan kimliğinin doğması bir kendini yenileme stratejisi yaratıyor. Başarılı olan parti değil, dünyayı da yönetmeyi beceren başkan seçiliyor; başarısız başkan partinin başında tutulmuyor. Bu, belki de liberal demokrasinin tek iyi demokratik kazanımı: Başarısız olan gidiyor, yeni insan geliyor. Eski başkanın yeni parti kurma heyulası ve "tecrübesinden yararlanma" sevdası ortadan kalkıyor. Yeni

politika yeni liderle geliyor; parti içinde klikler oluşmadan her seçimde lider de yeniden seçiliyor. Bu da Amerikan liberal demokrasisini canlı tutuyor.

Ama Amerikan liberalizminin kendini yenileyebilen ve sorunlarını başka ülkelere ihraç edebilen yapısı, ideoloji geliştirmede güçlük de getiriyor. Amerika iyi pratisyenler yetiştiriyor, ama sosyal demokrat düşünceler kovulduğu için iyi teorisyenler yetiştiremiyor; fikir bakımından dünyanın en fakir ülkesi. Adalet burada da bütün liberal yönetimlerde olduğu gibi sermaye, yani para üzerine kurulu: Adalet parası olanlar içindir. Özgürlükten hiç söz etmek istemiyorum.

Fukuyama, eski demokrasinin beşiği Fransa'daki ve yeni demokrasinin beşiği İsviçre'deki adaletsizliklerden de söz ediyor; ama özgürlük sorununa da eşitlik sorununa da yine liberal çizgiden bakıyor. Bu sorunlar ekonomik olarak fazla ihracat yapan ya da sömürü olanaklarını genişletememiş ülkelerden kaynaklanıyor. Fransa, liberal fikirlerle sosyal fikirlerin aynı bahçede yetiştiği bir yerdir; öteki ülkeler gibi kendini sosyal fikirlerden soyutlayamaz. Bu yüzden sorunları da çözümleri de daha sert oluyor. Öte yandan Baltık cumhuriyetleri, bir yanda fazlaca liberal olmayan, öte yanda Sovyet komünizmine en yakın olan ve faşizan, milliyetçi bir yönetim yaşamamış ülkeler olarak liberalizmi daha sancılı yaşıyor. Çünkü iktidara gelmeyen faşizm düzenin içine sızar, kıyımını iç mekanizmalar aracılığıyla yapar; iktidar içinde iktidar olarak kendi sorunlarını yaratır. Ama bu sorunlar hiçbir zaman su yüzüne çıkmaz; çıktığı yerde de buharlaşır.

Liberal özgürlük ve eşitlik, yasalar karşısında sözlü olarak ifade edilir; ama gerçekleşmesi düzenin kendi etkenleriyle başka çözümler üretir ve daha çok maddi, parasal desteklerle elde edilen bir adaletle gerçekleşir. Yasalar herkese eşittir, ama uygulama zenginle fakiri ayırır. Sermayeyle desteklenenler ceza almadan aklanabilirken sermayesi olmayanlar yasaların acımasız pençelerinde adaletin kılıcıyla kesilir. Özgürlük de bilindiği gibi cebindeki para kadardır; paran yoksa yaşam özgürlüğün de yoktur. Burada sosyal demokrasinin olanakları ve araçları devreye girer; devlet sosyalleştiği ölçüde insanlar hayatın olanaklarından yararlanabilir.

Liberal demokraside iktidar el değiştirdiğinde sosyal demokrat hükümetler sosyal politikalarla toplumu asimile eder, sömürünün daha az hissedilmesini sağlar. Bütçe olanakları zayıflayınca liberaller kendilerine gerekçeler yaratıp yeniden iktidara yürür ve asosyal liberal politikalarını yeniden uygulamaya koyar.

## Yeni hareketler

Bugünün yeni toplumsal hareketleri yeni özellikler taşıyor. Çok renkliler; tek bir kesimin, hareketin ya da ideolojinin damgasını taşımıyorlar. Belli merkezleri ya da liderleri yok; daha çok sosyal medya aracılığıyla örgütleniyorlar ve çok esnek yapılara sahipler. Yapıcı tutumlar takınıyor, geniş hareketler olarak ortaya çıkıyor, küresel vicdanı ve ahlakı savunuyorlar.

Doğu ülkelerinde mutluluk oranı daha yüksektir. Dünyanın en zengin ülkeleri mutluluğun en düşük olduğu ülkelerse,

demek ki çok ciddi bir sorun var.

Robert Owen'ın 19. yüzyılın başlarında denediği gibi, kapitalizmin içinde komünler, yani alternatif bir toplum kurmak o zamanlar mümkün değildi; ama bugünkü ekonomik gerçeklikte mümkün ve bunu yapanlar da var.

Her dönemin kendine özgü reddiyeleri vardır; kendiliğinden oluşan eylemler kendi kültürlerini yaratır. Her biri kendi başkaldırı kültürünü yaratırken bir gelenek oluşturmaya da çalışır. Bunlar kendiliğinden eylemlerdir; ancak teorisini yapanlar ya da zaman içinde ayakta kalan örgütler onlara katılır, katkı yapar ya da ortaya çıkan boşluğu doldurur. Tarihimiz ve talihimiz hiçbir zaman boşluk kabul etmez; bir yerde hareket varsa, orada açığa çıkan enerjiden yararlanmak için var olan güçler gündeme oturmaya çalışır.

Tarihin gündemini yakalamak ancak böyle mümkündür; toplumlar bölgesel temalar içinde kendi devrimlerini ve evrimlerini yaşar. Artık gelecek krizleri beklemek ya da hareketli grupların içinde örgütlenip ayakta kalmaya çalışmak, ancak radikalleşerek marjinalleşmeye yol açar; marjinalleşenler de küçülerek yaşam mücadelesi verir.

## Verili toplum

Bugün içinde bulunduğumuz, ilerleme ve birikim üzerine kurulu toplumda, aşiret, derebeylik ve krallığın ötesine geçmiş, milli devleti aşmış, yeni emperyal düşler kuran ve emperyallerle işbirliği yapan otoriter ve yarı totaliter devletler iş başında. Bütün sömürü mekanizmaları böyle bir kamu gücü altında yaşıyor. Çeşitli mülkiyet biçimleri

özel mülkiyetin hâkimiyetinde sindiriliyor; kendi burjuvalarını yaratmak için uluslararası sömürü mekanizmalarına açık biçimde her türlü uluslararası güçle işbirliği yapılıyor. Yeni yatırımlar için her türlü sömürü ve emeğin her türlü kuşatılmışlığı teknolojik yenilik ve tüketim kültürüyle perdelenmeye çalışılıyor; sosyal demokrat tipi sosyal politikalarla insanlar manipüle ediliyor. Apolitik kitleler yaratılarak köle tipi ekonomik bölüşüm yeni biçimlerde sürüyor.

Bugün burjuvazinin yeni bir büyük krizini ve bu krize hazırlıklı "zinde güçleri" aramak, yirminci yüzyılın başına geri dönmek olur. O dönem kapitalizmin güçlenmeye çalıştığı dönemdi. Günde on altı ila on sekiz saat vahşi bir sömürü altında çalışan proletaryanın kendiliğinden kolektif hareketi vardı; aydınlar kendilerine bir yön arıyor, kolektif hareket de kendine yol gösterecek aydınlar ve liderler yaratmaya çalışıyordu. Artık bunlar yok. Proletarya artık on altı saat sefalet içinde çalışmıyor; sekiz ila on iki saatlik daha rafine bir çalışma düzeni, onun kendi rızasıyla kurgulanıyor. İşsiz ve örgütsüz proletarya sisteme kolayca kanalize ediliyor; kendiliğinden hareketler ortaya çıkmadan boğuluyor, marjinal gruplardan yalıtılarak devlet otoritesiyle baskı altında tutuluyor.

Proletarya kendi kişisel krizini ve sefaletini yaşamadıkça zinde ve aktif güçlerin arasına katılmıyor. Bugün eski kolektif üretim zayıfladı; proletarya artık büyük kitleler hâlinde değil, makineleşen üretim içinde küçük gruplar hâlinde çalışıyor. Uzmanlaşıyor, gelirleri göreceli olarak artıyor ve sistemle uzlaşıyor. Ancak işsizler ordusu

büyüyüp işten çıkarmalar çoğalınca kendiliğinden hareketler artmaya başlıyor. Ezilme arttıkça ezilen sınıf olduğu bilincine varıyor.

## Aydının görevi

Tarihin ilericileri, zinde güçlere yön vermek, yeni toplumu eski toplumun içinde var etmek için onları ekonomik olarak yeniden örgütlemek ve insanın insan tarafından kıyımına son vermek için hamle yapmak zorundadır. Bu tarihsel vicdandır; aynı zamanda başkaldırının kendi hikâyesini yazmaktır. Yazmadan yaşamak, yaşarken ölmektir. Aydının görevi, kişisel ve özel yaşamındaki açmazlara, kıyımlara ve kırımlara tanıklık ederken onların yolunu yordamını, kendi gözleriyle gördüklerini tarihe sunmaktır.

Bunu sunamayan aydınlar ya taraf değiştirir ya da egemen dile sahip olup egemen sınıfların satın aldığı yüksek ücretli köleler olur. Egemen sınıf, işe yaradıkları ölçüde onlarla tarihini zenginleştirir, işe yarayanlara devam etsinler diye bol bol ödül verir; karşısındaki aydınları ise kendi hapishanelerinde mahkûm eder. Egemen güçlerin aydınları çoktur, ama bu yüzden yaratıcı aydınları azdır. Çünkü egemen güç, tıpkı emeği satın aldığı gibi değer verdiği şeyleri de satın alır; ekonomik güdülerine hizmet eden teknik güçlerle işbirliği yapar, sosyal yönlerini ise devlet ve hükümetler eliyle kapatır.

Yalnızca ezilen ve sömürülen sınıflar adına değil, bütün toplum adına konuşmak güzel ve özel bir durumdur. Ama ezilenler kendiliğinden hareketler içinde var olmuyor;

kendi örgütlerine ve sendikalarına sahip çıkmıyor, çıkamıyor. Sendikalar giderek sarı sendikalara dönüşüyor; konformizmin içinde elitist bir kadro, miri mülkiyetin yeni bir biçimini yaratıyor. Orada çalışan sendika bürokrasisi kendisine hizmet ediyor, ama ideolojik ve sistematik olarak işlevsizleşiyor; uluslararası proletaryanın düşüncelerini iletmek ve arada bir devletle sözleşme imzalamaktan başka bir işlevi kalmıyor. Böyle bir proletaryanın gündemi ne olabilir?

## Devrimler ve evrimler: Köy, şehir, kent

İlkel insan küçük topluluklar hâlinde göçebe olarak yaşarken bazı topluluklar yarattıkları birikimle yanlarındaki ve karşılarındaki topluluklar üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştı. Göçebe toplumlar toplayıcılıkla geçiniyordu; doğal üretim biçimleri ilk insanlara yetiyordu, tıpkı öteki hayvanlara yettiği gibi. Ama insan toplumları öteki hayvanlar gibi çoğalmıyordu; yılın her ayında aynı doğurganlığı gösteriyor, her zaman doğum yapabiliyordu. Yavrularına bakabilmek için yıl boyunca avlanmak ya da birikim yapmak zorundaydı. Zor kış koşullarında ya göçmek ya da kendine bir sığınak bulmak zorundaydı. İlk sığınaklar taş kovukları ya da kendi oyduğu konaklama yerleriydi; nüfus arttıkça bunlar yetmez oldu.

İnsan bir yandan çoğalıyor, bir yandan da yeni yerleşim yerleri ve yaşamını sürdürecek yiyecek birikimleri yaratmak zorunda kalıyordu. Bazı insanlar çözümü sıcak memleketlere göçmekte buldu; hem verimli topraklar hem yeni yerleşim yerleri buldular. Bazıları ise kışı geçirmek

için zor koşullara uyum sağlamaya çalıştı; hayvan inlerini mesken tuttu, oraları genişletip kendine barınaklar yarattı. Hem verimli arazileri terk etmemiş oluyor hem de yaza kadar kendi kendine yetmeye çalışıyordu.

Bütün bunlar gezginci toplumları savaşçı, yerleşik toplumları ise birikimci yaptı. Yerleşen klanlar baharda fazla üretim yapmayı, kışı rahat geçirmek için birikim yapmayı, çevrelerini düzenlemeyi ve zor kış koşullarına dayanarak yeniden üretimi öğrendi. Avcılık ve toprağın yeniden üretimi, toplumların yerleşik hayata, köy hayatına geçmesini sağladı. Ovalarda üretim fazla olduğundan birikim yapmak da kolaydı.

Göçebe toplumlar toplayıcılıktan avcılığa ve savaşçı bir topluma evrilirken hayvanları evcilleştirmeyi, onları çoğaltarak ihtiyaçları için kullanmayı da öğrendi. Yerleşik toplumlar bitki ekip dikmeyi öğrenirken göçebeler hayvan yetiştiriciliğini geliştirdi. Böylece kendi kendine yeten küçük insan grupları, yani köyler ortaya çıktı. Birbirine yakın köyler dostluk kurdu; dostluk kuramayanlar orman ya da sınır paylaşımı gibi nedenlerle savaşlara girdi. Bu durum otoriteyi güçlendirdi; köyler aralarında bağlaşıklar kurarak küçük krallıklar yarattı.

Toplayıcılıkla başlayıp avcılıkla gelişen birikim ve paylaşım savaşları, en sonunda hayvan sürüleriyle dolaşan gezgin toplumları yarattı. Köy devrimine karşı, at sırtında yaşayan bu toplumlar tarım devrimini yapmış küçük kralları ve beyleri kolayca dize getirdi. Bütün bunlar köy devrimiyle ortaya çıkan yakın kavimleri göçe zorladı; göçebe ve sığır çobanları kavimler batıya doğru sürüklendi.

## Tanrılar ve rahipler

Göçebe toplumlar da köy toplumları gibi tanrılara taptı; bilinmeyeni onlarla bilinir kılmaya, dünyayı tarif edilebilir ve bilinir bir yer yapmak için tanrılarını tarif etmeye başladı. Yerleşik toplumlar çevrelerindeki hayvanlara ya da kendi yarattıkları ikonlara taparken, göçebe toplumlar doğada gezgin oldukları için güneşe, aya, göğe ve yere taptı; dünyalarını ve hayallerini onlarla tarif ederek çevrelerini anlamaya çalıştı. Bütün bunlar tanrıları yaratan ve onları kollayan zümreleri ortaya çıkardı. Bu zümreler toplumu bir arada tutmaya, ritüeller ve dinî törenlerle hayatı zenginleştirmeye ve kendilerine kaynak aktarmaya çalıştı; tıpkı papazın kiliseyi kurup oraya gelir sağlaması gibi.

Doğu toplumlarında ise din adamı ile yönetici birbirinden ayrılmaz. Çünkü Doğu'nun uçsuz bucaksız topraklarındaki küçük klanları yönetmek dinî liderin tek başına yapabileceği bir iş değildir; kral da kendi ideolojisini üretecek bir dinî lidere ihtiyaç duyar. Bu nedenlerle Doğu'da kimi zaman dinî lider yönetici olur, kimi zaman yönetici kendini dinî lider olarak tanıtıp insanları bir araya toplar. Bunun nedeni, Doğu toplumlarını lidersiz bir arada tutmanın imkânsız olması, pek çok dinin kendine yer bulabileceği büyük kara parçalarına sahip olması ve göçebe toplum karakteridir. Bu yüzden Doğu'nun yerleşik hayatın yeniliklerine uyum sağlaması ve o ideolojiyi benimsemesi daha zor oldu. Doğu'da İslamiyet, Musevilik ve Budizm gibi birkaç din ortaya çıkarken Batı'da tek bir din ancak kendi içinde bölünerek, Protestanlık ve

Katoliklik olarak evrildi ve pozitif topluma uyum sağlayabildi.

## Batı'da derebeyi, Doğu'da vergi toplayıcı bey

Batı'da din ve devlet ayrı ayrı örgütlendi. Din bütün toplumları kapsamaya çalışarak tümel bir karakter taşıdı; devlet ise beyler aracılığıyla, toprağa bağlı küçük köy topluluklarından oluşan orta ölçekli şehirler yarattı. Ama bu şehirleri yine köyler besliyordu; şehir kendi kendine yetmiyordu. Bu nedenle beyler ve derebeyleri bizzat tarımsal üretime girip üretimi artırmaya çalıştı. Köle ekonomisinden toprağa bağlı serfler yaratıldı; köle ekonomisi ortadan kalktı, kölelerin yerini yeni köylüler aldı. Bunlar da toprakla birlikte alınıp satılmaya devam etti. Batı'da köylülük derebeyleri aracılığıyla rafineleşti; toprağa bağlı yeni emek orduları yaratıldı.

Doğu'da ise beyler bizzat toprağı işleyen, üretimin başındaki kişiler değildi. Köylüden yıllık vergileri toplar, üretime karışmazlardı; köyün üretim fazlasını şehre aktarmaya çalışırlardı. Doğu'da beyler yeni yerleşim yerlerini ele geçirmeye, savaş ganimeti elde etmeye uğraşırdı. Dışa dönük olarak çevreyi toparlamaya ve güvenliğini sağlamaya çalışır, bütün bunları din ulemasıyla birlikte yaparlardı.

Batı'da ise beyler derebeyi oldu; kendi derelerini, arazilerini kurdular, evlerini şato olarak inşa ettiler, küçük devletçiklerini surların içine alarak komşu derebeylerinden korunmaya çalıştılar. Din adamları bu ayrık derebeylerini bir arada tutan bir tutkal görevi gördü.

Birbirini yenemeyen beyler ancak bir araya gelerek düşmanlarını yenebiliyordu; bu birleşme de din adamlarının çabasıyla mümkün oluyordu. Derebeylerinin bu karakteri içsel birikimi, üretim artışını ve ticaretin gelişmesini sağladı; ticaretle zenginleşmeye çalışan şehirler ortaya çıktı. Ama kaynak sorunu onların gelişmesini sınırlıyordu.

Bu arada din adamlarını yanlarına alarak bağlaşıklar kuran ve Doğu'ya seferlere katılan derebeyleri, Haçlı seferleriyle Doğu'nun zenginlikleriyle, aynı zamanda Doğu'nun felsefesi ve bilimiyle tanıştı. Böylece pozitif bilim Doğu'dan Batı'ya doğru yola çıktı. Doğu'daki gibi birbirini ezip geçen, yok eden beyler yerine birbiriyle yarışan, yeni dünyaları keşfe çıkan beyler deniz yoluyla daha hızlı kaynak aktardı. Ticari zenginleşme, yani sömürgeleştirme ile şehirler büyüdü; şatoların dışındaki şehirler daha zengin birer çekim merkezi oldu. Derebeylerinin üretimi yerinde sayarken onlar şehrin gölgesinde kalmaya başladı. Şehirlerde yeni zenginler ortaya çıktı; sermaye köyden şehre aktı. Şehir köye değil, köy şehre bağımlı hâle geldi.

## Deniz ticareti, kervan ticareti

Doğu'da ise şehirler köy üretimine bağımlıydı; köylünün birikiminin tüketildiği yerlerdi. Basit zanaatla köyün ihtiyacı karşılanır; şehrin ihtiyacı ise savaş ganimetleriyle ya da köylerden alınan vergilerle karşılanırdı.

Batı'da şehirler su yolunu kullandı. Aracısız olarak istedikleri ülkeye gidip kendi mallarını sattılar, hammadde alıp kendi şehirlerine döndüler ve orada yeniden üretim

yaptılar. Zanaat üretiminin yerini mekanik üretim, onun yerini de manifaktür üretim aldı; hem çevrelerine hem sömürgelere mamul mallar hazırladılar. Bütün bunlar pozitif bilimin geliştiği yerlerde mümkün oldu. Bütün Batı deniz ticaretini öğrendi ve kendi gelişim dinamiğini yakaladı.

Doğu'da şehirler hem yakın çevreleri hem de Uzak Doğu için üretim yaptı. Ama yol üzerindeki uzun konaklama yerleri, aracıların çokluğu, yolun güvensizliği ve kimi dönemlerde büyük devletlerin ortaya çıkmaması ithalatı ve ihracatı kısıtlı bıraktı. Ticaret yolunun güvenliği güçlü bir devleti zorunlu kıldığı için Doğu her dönem ya savaş hâlinde yaşadı ya da güçlü bir imparatorluğun gölgesinde ticaret yapabildi. Ticaret develer ve atlarla yapıldığından ancak mamul mal kadar hammadde taşınabildi; Doğu-Batı ticaret yolu birkaç beygir gücünü aşmayan sınırlı bir ticari platform olarak kaldı. Bu yüzden şehirler tam anlamıyla ticaret şehrine dönüşemedi. Bazı yörelerde, beylerin ve sultanların bulunduğu yerlerde, malikânelerin ihtiyacını karşılayan sanat ve zanaat ustaları ortaya çıktı. Bilim ise bazı beylerin iyi yetişmesi ya da iyi bir ortamda bulunmasıyla, sultanların ve beylerin kendi çabalarıyla gelişti. İslamiyet'in ilk dönemlerinde, pozitif bilime kapalı olmadığı ve Doğu'nun gelişme ivmesi kazandığı zamanlarda, Helen döneminden alınan felsefeyle matematik ve astronomi gelişti, edebiyat ilerledi. Horasan Orta Doğu felsefesine kaynaklık etti ve İbn Sina gibi düşünürler yetişti.

İslamiyet, büyük imparatorluklar ortaya çıkana kadar bilime kısmen katkı yaptı. İmparatorluklar ortaya çıkıp küçük devletler onların uydusu olunca devletler arasındaki medeniyet yarışının yerini büyük devletin genişlemesi aldı; ekonomi tamamen ganimet ekonomisine dayandı. İslamiyet'in pozitif yönünü tırpanlayan, metafizik yönü ağır basan Gazzâlî gibi düşünürlerin öne çıkmasıyla rasathaneler kapandı. Matematik ikincil bir uğraşa dönüştü; fen bilimleri yalnızca savaş sanatına hizmet eden bir kol olarak Doğu'da yerinde saydı.

Batı'da gemilerle yapılan deniz ticareti, kara ticaretinden çok daha büyüktü; birkaç beygir gücünden daha yüksek olan rüzgâr gücünü kullanarak zenginlik ve birikim yarattı. Metafiziğin yerine gerçek fiziğe ve öteki pozitif bilimlere yatırım yapmaya başlayan şehir beyleri, yani burjuvazi, mekanik fiziğin ardından manifaktür, küçük ölçekli seri üretime geçti. Mamul üretim hızlandı ve basit el üretiminin, zanaatın yerini almaya başladı. Doğu hâlâ zanaatla ayakta kalmaya çalışırken Batı'da mekanik bilim gelişti; yeni buluşlar buhar gücünü, ardından motor gücünü yarattı. Rüzgârın dışında bir enerji olan buhar gemilerde kullanılmaya başlayınca yeni dünyalar keşfedildi; Batı Afrika'nın çevresinden dolanarak Uzak Doğu'ya kolayca ulaşmanın yolunu açtı. Bu arada sömürgeciliği de geliştirdi: Fazla üretimini oralarda pazarlarken kendi kültürünü de pazarlayıp oraları kendine uydu yaptı.

## Rant sömürüsünden emek sömürüsüne

Böylece köy devrimi derebeylerini, kralları, sultanları ve beyleri yarattı; bu arada oluşan birikim de şehirleri ortaya çıkardı. Kendi içlerinde metafizikle yaşamaya çalışan Doğu toplumları tarihlerini ve talihlerini yıkarak hep kendilerini tekrar etti. Batı'da ise küçük derebeyleri bir araya gelip bağlaşıklar kurdu; yıkım savaşının yerini ekonomik savaş aldı. Batı güçlendi, çevre ülkeleri kendine bağımlı kılarak sömürüsünü sürdürdü. Doğu'da beyler ve sultanlar köylünün rantından elde edilen gelirlere el koyarak köylüyü kendine biat ettirirken, Batı'da derebeyleri şatolarında köylüyü kendilerine bağladı; rantın dışında emek üzerinden elde edilen fazlaya, yani artı emeğe de el koymaya başladılar.

Manifaktür üretim yaygınlaşınca rant ekonomisi ve rant sömürüsü, emek ekonomisine ve emek sömürüsüne dönüştü. Doğaya bağımlı birikim ekonomisinin yerini, düzenli gelir sağlayan basit insan emeğinin sömürüsü aldı; bunun daha çok getiri sağladığı anlaşıldı. Usta emeği pozitif bilimi yeniden üretti; motor gücü el emeğine eklendi. Böylece Doğu ile Batı arasındaki birikim farkı tam tersine döndü ve büyüdü. Büyük imparatorluklar hantallaştı; ilerlemedikleri için geriledi, kendilerini idame ettirecek ekonomiyi sağlayamadılar. Eski savaş teknikleri de toplumu bir arada tutan metafizik öğretiler de birden çöktü. Yirminci yüzyıl imparatorlukların parçalandığı, küçük şehir devletlerinin devletleştiği yüzyıl oldu. Eyalet sistemiyle Yeni Dünya'da kurulan ülke tarih sahnesine

çıktı; deniz aşırı gücüyle, ona bağımlı ülkeler de Batı ile bağlaşık bir biçimde şehir devrimini tamamladı.

Köy devrimi yarı pozitivizmle tanışarak medeniyetler ve imparatorluklar yarattı; şehir devrimi ise eyalet devletlerini ve milli devletleri ortaya çıkardı, imparatorlukları yıkıp geçti.

Şehir devrimi, Doğu'nun tarih sahnesine çıkmamış, kendi hâlinde yaşayan Uzak Doğu devletlerinin de yeniden uyanışını sağladı. Pozitivizm Uzak Doğu'ya kolayca nüfuz ederken Yakın Doğu'nun üzerindeki metafizik örtüyü kaldırmak çok daha zor oluyor. İmparatorluktan milli devlete geçen, küçük devletlere bölünen Yakın Doğu, kendi tarihini ve talihini yeniden yaratırken metafiziğin baskısı altında büyük devletlerin uydusu olarak kalıyor ya da onların baskısı altında eziliyor.

## Kamu mülkiyeti üzerine notlar

Özel mülkiyetin ürettiği ücretli emek, kendisini var eden mülk sahiplerinin yanında yeni mülksüzler de üretti. Geçen yüzyılda ayaklanan emek, savaşkan bir mülkiyet edinme biçimi olan kamu mülkiyetine ağırlık vererek yeni bir ekonomik komünallik yaratacağını sandı; ama kendini tümel bir mülksüzleştirmenin içinde buldu. Eski komünalliğin yerine yenisini koymak isterken yarı komünal bir yapının içinde kaldı; kendi yarattığı bataklıktan kendi idollerini çıkarırken kendini aşan özgür insanı yaratamadı. Bırakın yeni insanı, kendisi için bile üretimi artırmayı başaramadı.

Çağımızda mülkiyet tekel ve tümel diye ikiye ayrılır. Kamu mülkiyeti, özel mülkiyetten daha kısıtlayıcı ve eşitleyici bir mantıkla ilerlerken kendi kendini yok etmeye başladı; tümel mülkiyetten kolayca tekel mülkiyete dönüştü. Çünkü emeği özgürleştireceği yerde, özel mülkiyetin tekelci yapısından da kötü bir biçimde bütün insanları mülksüzleştirdi; hem kamuyu hem toplumu sahipsizleştirdi. Mülkiyetsiz toplum, sahiplenilmeyen toplumdur; bu yapısıyla ilkel komünaliteye karşılık gelir. Asıl olması gereken modern komünalitedir. O da toplum sahiplenildiği sürece kendini yaratır ve özgür insanı da yaratır.

Kamu mülkiyeti zaten toplumda zorun rolü ortaya çıkınca doğdu; zor ortadan kalkınca da özel mülkiyete hizmet etmeye başladı. Tarihteki zor daha çok insanların kendi aralarındaki savaşlardan kaynaklanır; doğayla savaştan çok insanın insanla savaşıdır. İnsanlar paylaşım savaşlarından ancak yeni şeyler üreterek kurtulabildi.

Kendi kendini yenen insan büyük insandır; çünkü insan önce kendini aşmalıdır. Kendini aşan, zaten eşlerini geçmiş, ilerlemiş demektir. Toplumlarda her şey kendine özgüdür; hiçbir şey bir başkasının aynısı değildir. Aynı olan yalnızca maddenin kendisidir, o da kendini aynı şekilde ürettiği sürece. Kamu mülkiyetini ayakta tutan zor — savaşlar, yakın tehlikeler, yaratılan düşmanlar — gereksizleşince, bir hizmet gücü olarak var olan kamunun toplumu harekete geçirme gücü zayıflar. Oysa toplumun harekete değil, üretime ihtiyacı vardır. Çünkü yaşayan her şey tüketir; insanları yaşatmak istiyorsan üretmek

zorundasın. Üretim yapamayan toplumlar kendini ya da kendi altlarındakileri tüketir. Üretmeden tüketmek bir yok oluş öyküsüdür.

Mülkiyeti kamulaştırarak insanları zenginleştiremezsin. Ancak onları doğal mülkiyete biraz daha yaklaştırır, düzleştirir ve durgunlaştırırsın. Sonuçta yerinde sayan toplumlar geri kalır, en alttakiler olur ve kendi kendini tüketir.

## Eşitlenme eşitlik değildir

Emeğin ve emekçinin özgürleşmesi mülkiyetin kamulaştırılmasıyla durakladı; kamulaştırma ücretli emeği bütün topluma yayarak toplumu daha da fakirleştirdi. Emeğin özgürleşmesi ancak ücretli emeğin ortadan kalkmasıyla mümkündür. Emeğin eşitlenmesi eşitliği bir idol hâline getirdi, eşitlik yüceltildi. Ama eşitlenme eşitlik değildir; çünkü hiçbir emek bir diğerine eşit değildir. Ücretli emek, emeği eşitlemenin, yani onu durgunlaştırıp pasifleştirmenin bir biçimidir; bu da etiğin eşitlik ilkesine aykırıdır. Hiçbir emek bir başkasının emeğinin eşini üretmez; aynı ürünü, hatta aynı biçimi bile yeniden üretmez. Her üretim kendini yenileme ve aşma, yani tecrübe biçimidir.

Emeği ücretlendirmek, onun kendi kendini boğmasına ya da alttakileri üsttekilere boğdurmaya yol açar. Çünkü ücretli emek biteviye kendini aynıyla üreterek toplumun kendini tekrar etmesine neden olur. Bu nedenle insanı asıl özgürleştirecek olan, ücretli emeğin ortadan kalkmasıdır.

Birilerinin sandığı gibi özel mülkiyeti ortadan kaldırıp yerine kamu mülkiyetini koyarak, özel mülkiyetin tam tersi olan etik insanı, özgür bireyi ve üretici bir toplumu yaratamazsın. Üretmeden tüketmek doğal mülkiyete özgüdür; canlılar orada doğal seçilimle ayakta kalır, çünkü doğada üretim, doğal koşulların kendini yeniden üretmesinden ibarettir. Kamu mülkiyetinin üretici bir yapısı olmadığı için ücretli emeği daha da artırarak insanları mülksüzleştirdi ve doğal mülkiyete doğru geriledi; bu arada da kolayca özel mülkiyete dönüştü.

## Sınıfları yaratan devlettir

Sınıfları yaratan devlettir; dolayısıyla devleti ayakta tutan da devlete muhtaç olan sınıflardır. Sınıflar büyük bir güç olmadan egemen olamaz; düşüncelerinin egemen olması için toplumun bütününe egemen olmaları gerekir, bunu da kamu gücü temsil eder. Dünkü devlet ceberut sınıfların yapısıyla bütünleşmiş, onların karakterini yansıtan devletti. Yarının devleti ise sınıfların karakterine göre değil, toplumu oluşturan bütün güçlerin bileşimini temsil eden bir devlet olacaktır. Bu da klasik dil ve toprak birliğine dayalı devlet yapısının sonunu, daha geniş devlet yapılarını ve yeni biçim arayışlarını gündeme getirecektir.

*Kaynak metinde bu noktadan sonra "Yeni Yapılanmaya Doğru", "Komünal Toplumda", "Emek Mülkiyeti" ve "Batılı Olamayışımız" yazıları ikinci kez yer alıyor. Önceki bölümlerde ya da "Doğu ile Batı" kitabında bulunan kısımlar tekrarlanmadı; yalnızca yeni olan düşünceler buraya alındı.*

# Yedinci Kısım: Kapitalizmin Alternatifi ve Devletin Demokratizasyonu

## Kapitalizmin alternatifi kendi bağrından yeşeriyor

*Bu bölüm, Zülfü Dicleli'nin "Yeniden Düşünmek" kitabı üzerine bir tartışma olarak yazıldı.*

Yazarımız artık eskisi gibi sosyalist olunamayacağını, kapitalizmin alternatifinin kendi bağrından yeşerdiğini söylüyor. Evet, başka nerede yeşerecekti? Kendini sosyalist diye nitelendiren Sovyet tipi sosyalizm tarihsel görevini yerine getirdi; toplumlara neyin olabileceğini, neyin olamayacağını ve tarihin gelişim dinamiğini gösterdi. Bu, basit bir tarihsel planlamanın ötesinde bir şeydir.

İnsan her topluma verili bir biçimde doğar; herkes kendi tarihi içinde öteki toplumlarla etkileşerek gelişir ve dönüşür. Toplumlar kendini tekrar eden bir mekanizmadan çıkıp gelişme ve ilerleme dürtüsüne girdiğinde, daha önce televizyona ya da matbaaya "şeytan icadı" deyip tukaka eden aynı toplumlar, sonra aynı icatları kendi çıkarları için kullanmaya başlar. Yeni maddeyi ya da

icadı kullanan insan artık aynı insan değildir; değişmiş ve gelişmiştir. Bu yüzden her yeniliği reddetmeyip kendine uyarlayan, değişmek ve dönüşmek zorundadır.

## Bilimsel bir proje

Yazar, Marx'ın Feuerbach üzerine on birinci tezini hatırlatır: Önemli olan dünyayı açıklamak değil, değiştirmektir. Mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi, üretim araçlarının toplumsallaştırılması ve merkezî planlamayla, herkesten yeteneğine göre alınıp herkese ihtiyacına göre verilerek gerçek özgürlük ve eşitliğin temelleri atılacaktı; herkesin elinde bilimsel temellere dayanan bir proje vardı.

İyi ki vardı. Daha önceki etik toplumların elinde yalnızca teolojik bir etik vardı; bilimsel olma iddiası yoktu, yalnızca iyi olma iddiası vardı. Bilimi öğrenmeyi öğütlüyordu, ama hemen her egemen güç bu teolojik etiği kendi çıkarlarına göre yorumladı.

Marx sosyolojiyi bilimselleştirdi ve diyalektik yasaları ortaya koydu. Yapılması gereken tek şey, diyalektik yasaları öteki yasalar gibi mutlak saymamaktır. Var olan gerçek hiçbir zaman iki karşıt gücün savaşı değildir; verili güçlerin kendi çoklu karşıtlıkları içindeki savaşıdır. Bilimsel analiz, iki karşıt gücü karşı karşıya getirirken normal dünyanın dışına çıkar ve öteki bütün etkenleri soyutlar. Oysa hayat hiçbir zaman soyutlanamaz; güçler hiçbir zaman yalın biçimde iki karşıt olarak karşılaşmaz. Yeni gerçeklik, iki karşıt gücün değil, pek çok gücün çarpışmasından doğar.

Marx toplumların ütopyasının bilimsel temellerini attı ve iktidarın mücadeleyle elde edilebileceğini gösterdi. Hıristiyanlığın altın çağını, İsa'nın yeryüzüne dönüşü beklentisini; İslamiyet'te Mehdi'nin gelip bütün kötüleri kılıçtan geçireceği beklentisini; bütün bu beklentilerin kökünde yatan doğal komünizm özlemini modern, bilimsel komünizme dönüştürdü. Marx'ın öngörüleri, yalnızca egemenlerin değil ezilenlerin de iktidar için savaştığında iktidar olabileceğini gösterdi. Kapitalizmin olağan birikim krizleri bütün toplumları heyecanlandırdı. Hıristiyan âlemi, İslam âlemi, Budistler ve Azteklerin torunları yeni toplum projeleri için topyekûn mücadeleye girişti. Kapitalizmin krizlerini iyi değerlendiren toplumlar hem pozitivizmle ve sanayi hamleleriyle tanıştı hem de geniş kitlelerin egemen olmak için mücadele etmesi gerektiğini, bunun bir gelenek olduğunu ve örgütlenmek gerektiğini öğrendi. Doğu'da da Batı'da da toplumlar kendi tiranlarına karşı mücadele biçimleri geliştirdi.

## Mülksüzleştirmenin bedeli

Bütün çabalar toplumların bilimsel gelişmesi ve kendi kültür ve uygarlıklarını geliştirmesi için yeni yollar araştırdı. Marx'tan çok, özellikle Engels'in "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" ile birlikte şu varsayım yaygınlaştı: Mülksüzleştirenler mülksüzleştirilecek, özel mülkiyet ortadan kaldırılıp toplumsallaştırılacak, yani devlete devredilecek ve herkese yeteneği ve ihtiyacı kadar verilecekti. Bütün ezilen toplumlarda mülkiyetin tekelleşmesini engellemek için ya halka dağıtılması ya da devlete devredilmesi öngörülüyordu.

Özel mülkiyet öteki insanların mülksüzleşmesine yol açtığı için sol literatürde silinmişti. Ama birikimi sağlayan ve koruyan şey mülkiyetti. Mülksüzleştirmek ise toplumun elindeki mülkü sahipsiz bırakmak ve devlet mülkiyetine geçirmekti. Bu ancak ticaretin az geliştiği, birikimin ve dolayısıyla bilimin cılız olduğu eski toplumlarda, doğal komünizme geri dönülerek, mülkün topluma eşit dağıtılıp ortak kullanıma açılmasıyla mümkün olabilirdi.

Oysa birikim devasa boyutlara ulaştığında mülkiyet artık tek kişinin elinde değildi; pek çok kişinin ortak mülkiyeti, anonim mülkiyetler ve çeşit çeşit şirket mülkiyetleri doğdu. Hepsi üretim araçlarını sahiplenmenin biçimleriydi. Üretim araçlarını özel mülkiyetin elinden almak için mülksüzleştirenleri mülksüzleştirenler, aslında bütün toplumu mülksüzleştirip herkesi köleleştirdiklerinin farkında değildi; bunun planlamayla başarılabileceği sanıldı. Ama bu birikim doğal üretimin değil, insan emeğinin ve aynı zamanda mülkiyetin ürünüdür.

Özel mülkiyet yok edilirken devletin de ortadan kaldırılacağı öngörülüyordu; ama ortak mülkiyet devlet mülkiyeti olarak anlaşıldığı için bütün özel mülk aletleri, araçları ve üretim araçları devlete devredildi. Herkes proleterleştirildi ve tek bir patron yaratıldı: devlet, yani bürokrasi. Devlet ele geçirilerek ezilmişliğin ortadan kaldırılması öngörülürken bütün ezilenler, baskı ve zor aracı olan devlet aygıtının, kamunun eline teslim edildi. Kamu mülkiyetiyle toplumsallaşmanın sağlandığı sanılıyordu.

## Ailenin ve özel mülkiyetin kökeni

Aile, ilk tarihsel birikimi yaratan ekonomik örgütlenme biçimiydi. Doğal mülkiyet içinde, insanların üremesi için kurulan cinsel birliktelikten mülkiyet doğdu. Bu mülkiyet, ailenin büyümesiyle ataerkil dönemde geniş aile mülklerini doğurdu. Aile, toplum üzerindeki ekonomik baskısıyla, cinsleri ve cinselliği baskı altında tutarak kendi birikimini sağladı. Birikimini toplum karşısında güvenceye almak için aile dışı örgütlenmeler kurdu: baskı gruplarını, aşiret sistemini, köy ekonomilerini. Şehirler ve siteler ortaya çıkınca küçük krallar, büyük krallar ve devlet doğdu. Devlet de kendine hizmet eden kapıkullarını, kamu mülkiyetinin sahiplerini yarattı; ortak alanları kamu mülkiyetine alarak dünyada hiçbir şeyi sahipsiz bırakmadı. Bütün bu birikim edimleri, insanların mülklerinin ellerinden alınması ve sahip olma savaşının törelerle ve yasalarla konulan bağıtlar sayesinde yaşama olanağı buldu.

Elde edilen birikim, devletin ortaya çıkışı, mülkiyete bakışı, pazarın, ticaretin ve meta üretiminin gelişmesi... Hepsi aile mülkiyetinin gelişmesine ve ailedeki mülkün tek kişinin tekelinde toplanmasına bağlıydı. Üretim araçları kişilerin mülkiyetine geçmeye başladı; tek bir kişinin kurduğu atölyelerde insanlar ücretli köle olarak çalıştırıldı. Böylece özel mülkiyetin birikimin kökeni olduğu, bu yüzden de bütün kötülüklerin kökenini barındırdığı, ondan uzaklaştıkça insanların daha etik ve ahlaklı olacağı sanıldı.

Birikim yaratmak için her türlü etik dışı kuralı geçerli sayan burjuva mülkiyetinin insanlık dışı etik anlayışından uzaklaşmak ve sömürü mekanizmalarını ortadan

kaldırmak için mülkiyet karşıtı teoriler geliştirildi. İnsanlar ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra birikime ihtiyaç duyar; birikimde mülkiyet de özel mülkiyetten kaynaklanır. Bu yüzden mülkiyetin sömürü mekanizmasını destekleyen ve onu yeniden yaratan şey olduğu, dolayısıyla mülkiyete karşı olmak gerektiği tezleri ortaya atıldı. Ama bu tezler solun doğal komünizmden kopuşunu sağlayamadı.

## Doğal komünizm hastalığı

Artık doğal komünizm değil, insana ait bir komünizm söz konusudur ve onu yaratan birikimi oluşturan şey de mülkiyettir. Solun kaygısı şuydu: Mülkiyet özel ellerde toplandıkça kişi toplumu kendi keyfine göre yönlendirecek; birikimi toplumun ihtiyacı için değil kendi keyfi için harcayacak. Toplumsal artı birikim, toplumun gelişmesi için yatırıma döneceği yerde kişilerin kendi malları gibi tüketimde harcanacak, üretmeden tüketen bir kesim oluşacak ve bu da toplumu sürekli krizlere sürükleyecek; toplumun kendi kendini yok etmesi kişilerin iradesine kalacaktı. Bu kaygıyla hep mülkiyet karşıtı teoriler geliştirildi. Sonuçta kamu mülkiyeti toplumsal mülkiyet sayıldı; küçük aile mülklerine, küçük burjuvalara bile büyük burjuvalara yapılan muamele yapıldı. Proletarya diktatörlüğü yerine proletarya köleleri yaratıldı.

Dünyayı anlamak ve açıklamak değil, değiştirmek önemlidir; hümanist etik anlayışı budur. Değişim her zaman mümkündür. Sosyalizmin ilk projeleri gerçekleşmedi, öngörüler tutmadı diye insanlık yeniden İsa'nın ya da Mehdi'nin yeryüzüne dönmesini mi

bekleyecek? Doğal komünizm hastalığından kurtulduktan sonra yeniden teolojinin altın çağını beklemek, yorgun ve geri kalmış düşünürlerin işidir.

Madde boşluk kabul etmez. Muhalefet kendi projelerini getirmedikçe mikro ölçekte herkes kendi sorununu başat sorun sayar: Kadınlar feminizme, eşcinseller kendi cinsel tercihlerine, doğanın bozulmasından kaygılananlar çevreciliğe yönelir; sayısız gençlik hareketi de boşalan muhalefet görevine kendi alanlarından müdahale eder. Gençlerin yeni toplum projesini kimse yıkamaz. Eski toplum genç dimağları kendi içine hapsetmek için onları baskı ve zorla yıllar içinde ehlileştirmeye çalışır. Bu yüzden gençler toplumun vicdanını, bozulmamış hümanist etiğini temsil eder. Toplumlar dünyaları kirlenmeden büyüyen bu gençlerin kimini öldürür, kimini kahraman yapar.

## Ortak mülkiyet ve yeni bankacılık

"Özel mülkiyetin elinden alınan üretim araçlarına el konunca proletarya, üretici güçlerin özgürce gelişmesini mümkün kılacak sosyalizmi kuracak" demek basit bir teori yazımıdır; ilkokul öğrencilerine tarih anlatmanın ötesine geçmez. Kamu mülkiyetini ve özel mülkiyeti sorgulamanın yanında ortak mülkiyeti de tarihin gündemine getirmek gerekiyor.

Daha önce bazı sosyalist aydınların yönetimi işçilere bırakarak başarı sağlayamadığı, yeniden birikim yaratamadığı görüldü. Sömürü mekanizmalarının yoğun ve vahşi biçimde işlediği, katkı yapacak hiçbir yedek akçenin bulunmadığı koşullarda üretimi yönetme kabiliyeti

olmayan, erken doğmuş bir proletaryaya devretmek, kurtların yanında kuzu beslemeye benzer. Bugün ise emekçilerin yönetme, uzmanlaşma ve icat etme gibi her türlü birikimi var; yalnızca sermaye, yani finans birikimi yok. Sömürü artık yalnızca mülk sahiplerinin değil, finansman sağlayan bankaların eliyle yeniden kuruluyor. Banka kendi üzerine şirket kurarken bu şirketi insanların emeğini kiralamak için değil, insanların kiralanmasını ve sömürünün sürmesini sağlamak için kuruyor; kendi finansını güvenceye alırken sömürü mekanizmalarını da yeniden üretiyor.

Yapılması gereken yeni bir bankacılık sistemi kurmaktır. Banka sermaye ihraç ederken şirketin sahibi olabilir, sonra hissesini satarak kazanç da sağlayabilir; ama emeğin alınıp satılmasına ve kiralanmasına hiçbir zaman taraf olmamalıdır. Bu banka, emek örgütlerine ve emek yoğun şirketlere kaynak aktarmanın ötesinde, artı emeğe el koymayan şirketlere devredilmelidir.

## İlk adım

İlk etapta yapılması gereken şudur: Dünden kalan vakıfların ve sendikaların bütün mal varlıkları, miri arazi niteliğindeki bütün malları ve mülkleri proletaryaya değil, yeni emek sınıfına kiralanmalıdır. Çünkü proletarya sömürülmeye alışmıştır. Yeni kadro, mavi yakalılarla beyaz yakalıların birlikteliğinden doğacak; emeğine ve işine sahip çıkan, kazancını yeniden sermaye olarak yatırıp mülk sahibi olan, elde ettiği artı emeği birikimiyle yeniden yatırıma dönüştüren, aylık getirisini geçimi için kullanan

ve kendi işyerinin sahibi olan yeni ve özgür bireylerden oluşacaktır. Yeni toplum böylece özgür bireyine, özgür insanına, dolayısıyla özgür üreticiler birliğine kavuşmalıdır.

Bunun için illa devleti ele geçirmek gerekmez. Devleti ele geçirmeye çalışan, egemenler ve sömürücü sınıflardır. Devleti ancak onu ehlileştirmek ve toplumu özgürleştirmek için yeniden ele almak gerekir; ama önce ekonomik gücü göstermek şarttır. Artık eylem zamanıdır. Herkes kendi yolunda yürürken bir eylem birliği kurulabilir: Sağcısı, solcusu, demokratı, yeşilcisi, hümanisti, feministi, dindarı, dinsizi; egemen sınıfın karşısında duran ve örgütlü gücü olan hemen herkes, özgür toplumun oluşması için, bugünkü toplumun içinde yarının toplumunu kurmak üzere ekonomik mücadelesini vermelidir.

Sermaye birikimi için babadan, aileden kalan bir servete gerek yok. Bütün örgütlü güçlerin kendi birikimleri var. Sömürünün yeniden üretilmesine, emeğin alınıp satılmasına, kiralanmasına ya da devredilmesine karşı olan, özgürlük isteyen bütün topluluklar ve gruplar, eski toplumun sömürücü karakterini ortadan kaldıracak ve yeni topluma sermaye desteği verecek altyapıya sahiptir; yeter ki bankaları ve yeni bankacılığı bu şekilde tasarlayabilelim. Toplumlar sömürüyü ortadan kaldırmak için yeterli sermaye birikimini sağlamış, bunu yatırıma dönüştürmeye çok yaklaşmış durumda. Birilerinin malı mülkü sahiplendiği gibi emekçiyi de sahiplenmesine, onu satıp satın almasına ve kiralamasına, yani köleleştirmesine

gerek kalmadan emeğin yeniden üretimi sağlanmalı; yeni insan bu donanıma kavuşmalıdır.

## Toplumsal projeler ve suyun kaynama noktası

Yazarımız, her projenin kendi ekolojisi içinde insan iradesinin dışında geliştiğini, öteki güçlerle etkileşerek amaçlanandan çok farklı sonuçlar doğurabileceğini söylüyor ve buna örnek olarak Rus devrimini gösteriyor.

Doğrudur. Kapitalizm de bu kadar büyük şirketleri değil, birkaç kişinin dünyayı ele geçirip mülküne katıp yönetmesini arzular; ama bölünme ve yenilenme bütün büyük şirketlerin içinden yeni şirketler doğurur. Yeniyi yaratamayan yok olur.

Bütün toplumsal projeler, tıpkı fen bilimleri gibi, yalnızca belli güçleri karşı karşıya getirerek sonuçları ve olasılıkları hesaplar. Fen bilimi de deneyden yaşama döndüğünde açıklayamadığı durumlarla karşılaşır: Suyun 100 derecede kaynaması gerekir, ama her zaman tam 100 derecede kaynamaz; bazen 100 dereceyi geçince kaynar. Yine de kimse "su 98 derecede kaynar" demez. Toplumsal eylemlerde ise her insanın iradi eylemlerinin aynı sonucu vereceğini, herkesin aynı sıcaklıkta eyleme geçeceğini söylemek, suyun her koşulda tam 100 derecede kaynayacağını söylemek gibidir.

Toplumların iradi eylemleri ancak toplumlar kriz yaşadığında, yaşananlar hafızalarında yer ettiğinde, eski düzenleri bozulup yıkıldığında projelerin eylemleri ve iradi yaklaşımlarıyla yeniden biçimlenir. Olağan zamanlarda ise

topluma proje sunmak ve örgütlü mücadeleyle değişim mümkündür.

## Rus devrimi ve paryalaşan proletarya

Rus devriminde proletarya diktatörlüğünden devlet kapitalizmine geçildi. Bütün toplum proleterleştirildikten sonra artık egemen sınıf kalmadığı için sömürünün de var olamayacağı varsayıldı. Ama insanlar mülksüzleştirildi, emekleri yine birileri tarafından alınıp satılmaya ve kiralanmaya devam etti; sömürü sürdü. Bütün toplumu proleterleştirmek o toplumu özgürleştirmek değildir. Proleterin artı emeğine el koyan devlet, burjuva ya da şirket, bunu yeniden yatırıma dönüştürmedikçe, üretileni topluma geri döndüremedikçe, kendini geliştirip yenileyemedikçe proleter daha da fakirleşir ve toplumun içinde paryalaşır.

Rus devrimi proletaryayı paryalaştırdı. Devleti ele geçiren parti, pazar ekonomisinin yerine planlı ekonomiyi getirip pazarı dışlayarak dünya arenasını fen bilimlerindeki gibi bir deney alanına çevirmeye çalıştı. Oysa gerçeklik, pazar ekonomisinde olduğu gibi, var-yok, artı-eksi, dost-düşman gibi ikili ilişkilerin yanında öteki güçlerle kurulan çapraz birlik ve karşıtlıklar içinde oluşur. Pazar, belli argümanların bir araya gelip yoğunlaşmasıdır; böyle bir yoğunlaşma ve birliktelik oluştuğunda kendi var oluş nedenini ve karşıtlarını görme, onlarla yarışma etiği doğar. Planlı ekonomi kendi etiğini, pazarını ve yoğunlaşmasını yaratamadı; zaten devletin böyle bir ekonomik işlevi yoktur.

Yalnızca talebe bağlı olarak gelişen devlet kapitalizmi genel ihtiyaçları karşıladı; toplum ivme kazandı, toplumsal birikim oluştu, ama bireysel birikim ve bireyin zenginliği sağlanamadı. Bireyin zenginleşemediği yerde devletin kendi yarattığı toplumsal projeler toplumu heyecanlandıramadı. Sonuçta devlet zenginleşti, birey ise paryalaştı; ücretli köle olarak en düşük ücrete mahkûm edildi. Küresel kapitalizm bugün en düşük ücretle çalıştıracağı bu proletaryayı yarattıkları için onlara teşekkür etmeli!

## Küresel sömürü

Böylece kapitalizm emperyal sömürünün yanına küresel sömürüyü de ekleyerek yeni bir ivme kazandı; ama kendi yeni krizlerinin de önünü açtı. Üretimi iş gücünün daha ucuz olduğu eski komünist ülkelere kaydırdı, onları kapitalist yola soktu; daha ucuza üreterek karşıtlarına üstünlük kurdu ve yeni bir rekabet gücü kazandı. Bu ucuz ve kaliteli iş gücünü eski Sovyet ve Çin komünist düzenleri yarattı; onlarla anlaşarak yeni küresel sömürüyü kuran da bu yöntemdir.

Daha önce kapitalistler kendi ülkelerinde ürettiklerini satmaya, öteki ülkelerin milli ekonomilerini batırıp kendi mallarını satmaya, yer altı zenginliklerini ele geçirip kendi ülkelerine taşımaya çalışırdı. Emperyalist sömürü böylece merkez ve çevre ülkelerin göreceli olarak zenginleşmesiyle ve o ülkeler arasındaki iş bölümüyle işliyordu. Her ülkenin aydınları milli burjuvaziyle birlikte sanayi hamlesi yapmak için sol birikimlerden yararlanmaya çalışırken merkez

kapitalist ülkeler onları savaşlara sürükleyip ekonomilerini geliştirmemeleri için her yolu deniyordu. İzin verilen çevre ülkeler dış yardımlarla kalkınmalarını tamamlarken öteki kapitalist ülkeler uydulaştırılıyor, belli ürünlere mahkûm ediliyor, ucuz hammadde ve ihracat üssü olarak kullanılıyordu.

"Sosyal kapitalist" devletlerin yarattığı ucuz ve nitelikli iş gücü, kapitalizmin rekabet etmek için aradığı ucuz emeği sundu. Bu da kapitalist ülkelerin iştahını kabarttı: Hem içerideki komünist hamleleri yok etmek, hem kapitalizmi yeniden kurmak, hem de o ülkelerin bürokrasisinin yapamadığını yaparak bürokrasiyi komünizme değil kapitalizme hizmet eder hâle getirmek istediler. Devlet kapitalizmi ülkeleri büyük şirketlerin yatırımları için yeni alanlar oldu; merkezdeki giderleri azaltırken yüksek kâr getirmeye başladı. Ama bu durumla kapitalizmin karakteri de değişmeye başladı.

## Kemalistler ve komünistler

Yazar, komünistlerle Kemalistlerin aklın rehberliğinde yeni bir toplum kurma hayalinde ortak özellikler taşıdığını söylüyor. Doğu'nun uyanışı geç kaldı; burjuva toplum projeleri de geç geldi. Krizlerin ve sömürü savaşlarının ardından kapitalizmle tanışan iki toplum da yeni bir proje kurmak için elinde çökmüş bir ekonomi buldu. Savaş yorgunu, Doğu tipi özellikler taşıyan bir topluma kapitalizmi de komünizmi de getirmek yeni bir projeydi; eskinin yıkılıp yerine yenisinin kurulması gerekiyordu. Biri kapitalizmle yeni tanışıyordu, öteki kapitalizmle tanışmış

ama erken bunalıma girmişti; dünya kapitalizminin içinde devlet kapitalizmine kaymaları hiç de zor olmadı. İkisi de yeni bir düzen kurmaya çalışırken kalkınma hamleleriyle topluma ivme kazandırdı; başarılı olan dünya sahnesine yeni bir güç olarak çıktı.

Kemalistlerin kadroları dardı; Atatürk'ten sonra bir kopuş yaşandı. Sovyet devrimi ise İkinci Paylaşım Savaşı'ndan galip çıktı. Kemalistler kapitalistlere teslim olup NATO'ya girerek uydu ülke olmayı kabullenirken Sovyetler çevresinde yeni ülkeler kazanmaya ve kendi ekonomik düzenini dünyaya yaymaya çalıştı. Kalkınma hamleleriyle Doğu Avrupa'daki çevre ülkeleri kendi ekonomisine entegre etmeye çalıştı. Kapitalizmin karşısına aynı biçimde ekonomik ve siyasal karşıt örgütler kurarak, dünya kapitalizminden yalıtılmış ekonomisine destek olacak ekonomiler yaratmaya uğraştı. Kapitalizmin yaptığı gibi her birine belli malları üretmek üzere bir iş bölümü verdi. Bu iş bölümüyle kendi ekonomisini canlandıranlar gelişti; ötekiler ise kapitalist dünyadaki gibi Sovyetler Birliği'nin uydusu olarak hayatta kalmaya çalıştı.

## Dünün toplumunda yaşamıyoruz

Geçen yüzyılda etkili olan sol çağrıların ve örgütlenmelerin bu yüzyılda etkisini yitirdiği bir gerçek; çünkü artık dünün toplumunda yaşamıyoruz. Tarih sahnesine Çin ve Sovyet devlet kapitalizmi çıktı; nitelikli insan gücü yetiştirmiş, ağır kalkınma hamleleri yapmış, kapitalizme hizmete hazır dünün model ülkeleri kendilerini kapitalizmle yeniden kurdu.

Buna karşı gelişen anti-komünist düzenlerin — milliyetçilik, nasyonalizm, Nazizm ve faşizm — yanında sosyal demokrasi de geliştirildi. Sol önderlerin toplumu örgütlenme bilinciyle derneklere yönlendirmesi, sendikalar kurması ve kooperatifler aracılığıyla ortak mülkiyetler yaratması, kapitalizmin komünizme karşı geliştirdiği araçlar oldu. Kapitalizm toplumu bu şekilde kanalize ederek hem kendini yeniden üretti hem de komünizmin yerine sosyal demokrasiyi koyarak komünist düşünceyi ve örgütlenmeleri toplum dışına itip marjinalleştirdi. Bütün bunlar dünyadaki komünist oluşumları durdurmak ve yok etmek için kapitalizmin ikame ettiği şeylerdi; kendi çizgisinin dışına çıkan çevre ülkelerde ise komünizmi sıcak savaşlarla yok etmeye çalıştı.

Kapitalizm sonunda komünist denilen ülkelerin aslında komünist olmadığını, onların da kendi ülkesindeki karma ekonomiler gibi bir tür devlet kapitalizmi yaşadığını, yeni bir üretim biçimi ve yeni bir mülkiyet yaratamadıklarını gördü; komünizm korkusunu kafasından sildi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın komünistleşeceği paranoyasına kapılmasına gerek olmadığını anladı. Komünist modelin kendisinin kapitalizme rücu etmesi, dünya komünist felsefesinin eski biçimiyle çökmesine, dolayısıyla Sovyet tipi komünist ütopyanın çökmesine yol açtı.

Artık dünün birikimleriyle, bugünün kapitalizminin bilimde yarattığı gelişmelerle ve elde kalan örgütlenmelerin kendilerini dönüştürmesiyle, kapitalizmin yarattığı yeni

yoksulluğa kendi ekonomi politiğimizi yaratarak cevap vermeliyiz. Elde kalan bütün örgütlenme biçimleriyle, Marx'ın yarattığı dünya hümanizmiyle, dünyayı daha güzel ve daha yaşanılır kılmak için dünden daha çok çalışmamız gerekiyor. Krizlerde ortaya çıkan ezilen sınıfların kendiliğinden hareketlerini beklemek yerine en gelişmiş ülkede özgür üreticiler birliğini kurgulamamız ve kurmamız gerekiyor.

## Formel kopuş

Devlet kapitalizmi kapitalizmden "formel" bir kopuştu. Bütün toplum proleterleştirilerek, yani köleleştirilerek mülkiyet bilincinin ortadan kaldırılacağı sanıldı. Bütün toplum mülksüzleşince mülkün ve üretim araçlarının tek elde toplanması, mülkiyetin bütün toplumu köleleştirip birikim için sürüleştirmesi engellenecek, sömüren sınıf ortadan kalkacaktı. Bütün mülkiyet devlete, kamuya aktarılarak mülkiyet bilincinin silineceği düşünüldü. Bu, ancak doğal komünizmdeki gibi toplumu ilkelleştiren, doğal eşitlik sağlayan, her şeyi eşit parçalara bölen bir düzende gerçek eşitliğin sağlanacağı yanılgısıydı.

İnsanların hiçbiri bir başkasının aynısı değildir; dolayısıyla ürettikleri de aynı değildir. Herkese çalışmasına ve ürettiğine göre verilmezse, insanların elindeki mülkiyet bilinci yok edilip çok çalışanla az çalışan devlette aynı statüde görülür ve aynı ücreti alırsa, başka bir eşitsizlik doğar. İnsanları çalıştırmaya çalışan, işine sahip çıkan özel mülk sahibi sınıf ortadan kalkınca işler sahipsiz kaldı. Kamu mülkiyetinin genel sahiplenme biçimiyle üretim

tamamen çökerken kamu mülkiyeti zenginleşmenin değil yoksullaşmanın ekonomisini yarattı. Bürokrasinin başındakiler kamu mülkiyetinin sahipleri olarak her şeye hâkim oldu, üretimin en kaymaklı yerlerini kendilerine ayırdı; topluma yoksulluğu paylaşmak kaldı. Toplum zenginleşip özgürleşeceği yerde, alt tabakalar yoksulluğu paylaşarak büsbütün yoksullaştı.

İnsanoğlunun tarihi, onu doğal ve hayvani bir özgürlüğe, yalnızca yiyip içmek ve oynaşmak gibi doğaya bağımlı edimlere mahkûm edilemeyecek kadar zengindir. Hangi proje hangi felsefeyle hayata geçirilmeye çalışılırsa çalışılsın, herkes ona kendi verili yaşamıyla, birikimiyle ve tarihiyle katılır. Bu yüzden her eylem aynı sonucu vermez; her verili ortam kendine özgüdür. Sonuçlar da bir diğerinin aynısı olmaz; tıpkı bir gerçekliğin öteki gerçekliğe benzememesi gibi.

## Devleti ele geçirmek yetmez

Kamu mülkiyetiyle, yani mülkiyetin ve üretim araçlarının ortak mülkiyeti temsil eden otoriter bir gücün elinde toplanmasıyla yüksek bir kalkınma modeli yaratılabilir, ama sürdürülemez. Kamu gücü aracılığıyla her toplumsal proje hayata geçirilebilir; ama projeye sahip çıkanlar azaldıkça yeni projeleri sahiplenecek insanlar da azalır ve bu kalkınma modeli kendi pratiğini tüketir.

Kapitalizmin ilk evrelerinde pek çok devlet karma ekonomiyi hedefledi. Kapitalizmin kendini rahat hissettiği 2000'li yıllardan sonra ise, merkez ülkelerin güdümünde ortaya çıkan ve kapitalizmin "tarihin sonu"nu ilan eden

yeni sözcüleri, merkezin dışında yeni birikimleri ve yeni atılımları gündeme getirdi. Devlet hem sosyal hem otoriter yapısıyla, kapitalizmde de devletle birlikte, devletin himayesinde zenginleşmeyi yarattı. Bu nedenle kamu mülkiyeti, özünde kapitalizmi ve özel mülkiyeti yaratan tarihsel bir gerçekliktir.

Devleti ele geçirmek iktidarı ele geçirmektir. Ama yeni bir sermaye birikimi yaratmadan, bu birikimle devleti idame ettirecek ve onu vergileriyle yaşatacak bir oluşum kurmadan, devleti kullanarak toplumu özgürleştirmek mümkün değildir. Devlet özü itibarıyla otoritedir; sosyalleştiği oranda totaliter bir otoriteye dönüşür. Tek bir gücün eline geçtiğinde, tarihte görüldüğü gibi dünyada vahim sonuçlar doğurabilecek bir ikilemde kalıp var oluş sorunu yaşayabilir.

Devleti ele geçirmek, ama onu yeni bir sermaye birikimiyle dönüştürmek gerekir: tek bir üst sınıf yerine çalışanların, emek verenlerin hâkimiyetinde sermaye birikimi yaratmak; mülk sahiplerinin insanları mal gibi alınıp satılan bir malzeme olarak kullanmasını ve insanların herhangi bir biçimde kiralanıp satılmasını engellemek. Bunun için bugün çalışan emekçi sınıf, kendi birikimini kendi bankalarında toplamalı; kendi sermaye birikimini ve toplumsal, hümanist birikimi sağlamalıdır. Artık kapitalistin malına ya da bankasına hiçbir birikimini ve kazancını yatırmamalıdır; yeni kopuş böyle yaratılmalıdır. Kapitalist birikimin yanında sosyal bir birikim yaratılmalıdır.

## "Sol öldü" söylemi

Kapitalistler bugüne kadar bankaları özel mülkleri karşılığında sermaye aktararak yeni yatırımlar yaptılar; bu yatırımları da emekçinin ücretini düşürerek ve örgütlenmesini engelleyerek gerçekleştirdiler. Böylece yeni toplumsal oluşumlar engellendi; kendiliğinden hareketler azaldı. Kapitalizm krizlerini atlatmak için sosyal çözümlere başvurdu; toplum örgütsüzleşti ve apolitikleşti. "Sol öldü, sosyalizm öldü" söylemiyle toplumlar bin yıl önceki bireysel çözümlere yönlendirildi. Mesele yalnızca tarihî, duyarlı ve duygusal kişilerin, aydınların ve sanatçıların omzuna bırakılarak gündemden düşürülüyor, tarihin gerisinde kalmış bir düşünce olarak sunuluyor. Solun ve sosyal güçlerin artık sömürülmediği, iyi bir yaşama sahip olduğu, bu düşüncelerin tarihsel olarak miadını doldurduğu, ihtiyaç kalmadığı söyleniyor. Yeni iktidar güçleri yeni ideolojilerini böyle sürdürüyor; tek yol bu, başka çözüm yok diyerek toplumu bir ikilem içinde bırakıyor.

Yeni bir proje üretilmez de hâlâ yüzyıl önceki projelerle toplumun karşısına çıkılırsa toplumlar yeni sorulara yeni cevaplar bulamadığı için duyarsızlaşır; sürüleşirken insanlar kendilerini bireysel umutlara bağlar. Öteki sosyal umutlar ise otoritenin her türlü güç gösterisiyle karşılaşır; tarih sahnesinde başka dramlar yaşanır.

## Yeni projeler, yeni umutlar

Bu nedenle yeni projeler ve yeni umutlar yaratılmalıdır. Eski örgütlenme biçimleriyle yaratılan mülkiyetler,

insanları ekonomik bağlamda eski toplumun sömürü mekanizmalarıyla değil, yeni toplumun ilkeleriyle çalıştırmalıdır. O toplumda:

- Artı emeğe çalışan sahip olur; bu yüzden insan çalıştıkça zenginleşir, zenginleştikçe özgürleşmenin maddi temeli oluşur.
- Çalışan üretim araçlarının mülkiyetine ortak olur; çalışırken birikim yaratır.
- Bu birikim sosyal olarak yeniden üretim için kullanılır; emekçi kazancını ancak ihtiyacı olduğunda nakde çevirir.
- Yalnızca üretim araçlarına sahip olanlar değil, asıl çalışanlar daha çok çalışarak zenginleşir.

Böyle bir toplumda sermaye birikimi ve tasarruf bilinci gelişecek, eski toplumun kendini yeniden üretmesi zorlaşacaktır. Eski toplum daha da vahşileşecek ve yeni oluşumlara saldırılarını artıracaktır. Yeni sermaye birikimi, yeni örgütlenme biçimleri içinde kendini sürdürecek bir varlık üretirse, yüksek kredilere sahip iktidar yandaşlarının ve iktidar sahiplerinin toplumu ele geçirmesi ve tekelleşmesi önlenecektir.

## Reklam, tüketici ve rekabet

Kapitalizm piyasa ekonomisini geliştirirken ürettiği metaya pazar bulmaya çalışır; bu pazarda kendini ve ürünlerini reklamla tanıtır, sürekli yeni reklamlarla kendini hatırlatır. Ama tüketim toplumu reklamın yanında kendi ihtiyaçları, istekleri ve yönelimleriyle hareket eder;

kendisini aldatan firmaları unutmaz, güvendiği markaları ve malları tercih eder, böylece kendini reklama karşı korur. Kapitalizm de reklamla her şeyi satamayacağını, geleceğini de pazarladığını bildiği için üretimini sürekli iyileştirir ve yeni ürünlerle piyasaya çıkar. Pazardan pay alma kavgası kapitalizmin gelişme dinamiğini belirler. Tüketici de pazarda bir kişilik olarak var olur; yapay ihtiyaçlarının yanında belirleyici bir bilinç geliştirir ve kapitalizm kendini sürekli geliştirmek zorunda kalır. Bu yüzden kapitalizm toplumsal tüketimin dinamiklerini hesaba katmak zorundadır; ürettiği malı pazarlayamayan şirketlerin ayakta kalması zorlaşır.

Rekabet, şirketlerin birbiriyle mücadelesinin yanında kendileriyle mücadelesine de dönüşür; pazar payını korumak ve genişletmek için uğraşırlar. Kapitalizmin aile şirketinden çok ortaklı şirkete dönmesi de önemli bir değişimdir. Kapitalizmin püriten yapısı, tek kişinin mülkiyetinden doğan, kârını azamileştiren ve bu kârı toplum dışı mekanizmalarda, bireysel tüketimin en uç noktalarında tüketen kapitalistlerden; bugün geniş kesimlere yayılmış, kazançları toplumsal üretim ve tüketim mekanizmalarını genişleten çok ortaklı şirketlere evrildi.

## Proletaryanın değişen karakteri

Kapitalizm bu kadar hızlı gelişirken, bireysel tüketimden toplumsal tüketime, kişisel ve aile mülkiyetinden anonim ortak mülkiyete evrilirken proletaryanın karakteri de değişiyor. Ülke içinde örgütlü ve örgütsüz proletarya, kamu proletaryası ve özel sektör proletaryası arasındaki

farklar büyüyor. Kamuda proletarya kendini sendikalarda var edebilirken özel sektörde daha örgütsüz ve dağınık. Asgari ücretle mavi yakalıların ücretleri arasında uçurumlar oluşuyor. Ekonomik kriz olmadıkça proletarya apolitikleşiyor; iktidar yanlısı oluyor, iktidar partisi onun oylarını alabiliyor. Demek ki proletarya ancak krizlerde, hayatı tehlikeye girdiğinde, kaybedecek bir şeyi kalmadığında kendiliğinden harekete geçiyor; bunun dışında kolayca apolitikleşip iktidarın arka bahçesi olarak hayatını sürdürüyor. Az gelişmiş ülkelerde sosyal demokrat partilere bile uzak durabiliyor.

"Proletaryaya rağmen proletarya diktatörlüğü", "halka rağmen halk iktidarı" gibi ilkel düşünceler yeni totaliter düzenler yaratmaktan öteye gidemez. Proletarya diktatörlüğü, burjuva diktatörlüğüne karşı geliştirilmişti; dünya savaşında sol partilerin ve örgütlerin devleti ele geçirmesiyle, faşizm ve Nazizm gibi burjuva diktatörlükleriyle tarihsel hesaplaşmanın içinde pratik olarak ortaya çıktı. Sosyalist bir parti kendini ayakta tutmak için proletarya diktatörlüğünü bütün toplumu proleterleştirerek kurdu; toplumda büyük bir kıyım ve yıkımdan sonra devlet eliyle kalkınmayı sağladı. Zorun getirdiği proletarya diktatörlüğü, toplumu proleterleştirerek mülkiyeti ortadan kaldırmak için savaştı; mülksüzleştirenleri mülksüzleştirerek mülkiyet aracılığıyla süren sömürüyü kaldırmaya çalıştı. Toplum proleterleştirilirken sanayileşme, elektrifikasyon ve kolektivizasyon sağlandı; milliyetçi burjuva diktatörlüğü kapitalizme rağmen durduruldu ve kapitalist dünyadan yeni kopuşlar yaşandı. Bu da devlet kapitalizmine özgüven

kazandırdı; kendini çevre ülkelerle kuşatarak bir koruma kalkanı yarattı.

Ama tek ülkede sosyalizmin ayakta kalma korkusu, kendini yeniden üretmenin, yenilemenin ve ekonomik insanı var etmenin önüne geçti. Bütün toplum partili yapılmaya, parti kanalıyla ulufe dağıtılmaya başlandı. Ekonomik insan yerine bürokratik insan, meta yerine hantal mallar üretildi; rekabetin yerine yarışma konuldu. Mallar pazar için üretilmediğinden metalaşamadı. Böylece kendi iç pazarında kendini yenilemeyen, sürekli kendini tekrar eden bu ekonomi dünya ekonomisinde geri düştü.

## Devleti yaratan sınıflardır

Artık bilinmektedir ki mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi ve toplumun yalnızca devlet mülkiyetine dönüştürülmesi toplumu özgürleştirmedi; yalnızca köleliği, proleterleşmeyi yaygınlaştırdı. Herkesi proleterleştirerek herkesi köleleştirdi. Hiçbir devlet sınıfsız var olamaz; devleti yaratan sınıflardır.

Kölelerin ilk efendileri olan aristokrasi, çiftliklerine bağladığı kölelerle şehir devletlerini ayakta tutmaya ve onları yeniden üretimde kullanmaya çalıştı. Ama Yunan site devletlerinin, kendiliğinden patlayan köle isyanlarını bastıracak kadar otoriter bir devlet yapısı yoktu; bu yüzden köleleriyle birlikte tarih sahnesinde uzun süre kalamadılar. Köleliği ayakta tutmaya çalışan ilkel devletler ise devleti otoriterleştirdi; kralların ya da sultanların otoritesi altında bürokrasiyi ve devletin organlarını geliştirdi. Köle ekonomisi ancak köleliğin biçim

değiştirmesiyle ayakta kalabildi. Bazı toplumlar köleliğin yerine köy ekonomilerini koydu; Batı'da küçük beyler şatolarındaki köleleri toprağa bağlayarak yeni bir etik ve aristokratik bir ahlakla serf ekonomisini yarattı.

Kralların koyduğu yasalar ve kurullar aracılığıyla iktidar savaşı başladı. Köle isyanlarını bastırmak için kralların kurullar aracılığıyla geliştirdiği kurumlar devletin büyümesini sağladı. Devlet, ortaya çıkan krizleri çözmek için müdahale etmeye, arabuluculuk yapmaya, egemen sınıfların yetiştirilmesi için eğitim vermeye ve toplumun sağlık ve güvenlik sorunlarına toplumsal çözümler üretmeye başladı; kendini finanse eden egemen sınıflara hizmet etti.

Geniş toplumsal kesimler ancak 20. yüzyılda tarih sahnesine çıktı. Proletaryanın kendiliğinden isyanları ve sosyalistlerin hümanizmi ve sosyal toplum projelerini bilimselleştirmesiyle iktidar savaşı başladı; kapitalizmin otoriter devletinin yerini totaliter devletler aldı. İkinci Paylaşım Savaşı'ndan sonra sosyal demokrat partilerin iktidara gelmesi, kapitalizmin sosyalizme evrilmesini engellemek için verdiği tavizlerdi. 68 hareketi de sosyal devletin gelişmesini sağladı.

Bu süreçte örgütlenme biçimleri de gelişti: Proletarya sendikalaştı, toplumlar dernekler çevresinde örgütlendi; ekonomik alanda kooperatifler aracılığıyla ekonomik ve ekonomi dışı örgütlenmeler ortaya çıktı. Kapitalizm kendini savunma refleksiyle pazarı geliştirdi, tüketimi sosyalleştirdi. Üretim fazlasının yaratacağı krizleri dünya

pazarında eriterek, hibelerle uydu ülkeler yaratarak kendine ucuz hammadde kaynakları buldu.

Görüldüğü gibi otoriter devleti egemen sınıf yaratır; sosyal devleti ise proletaryanın verdiği ekonomik ve örgütsel mücadele yaratır. Devletin sosyalleşmesi, ezilen sınıfların mücadelesine göre biçimlenir. Yeni toplumda devletin sosyalleşmesi esastır. Egemen sınıflar ise otoriter güçlerini artırır; toplumda sesini yükseltmek isteyenler polis ve zor gücüyle susturulur. Burjuva etiğinin ve burjuva ekonomi politiğinin ürettiği üst kurumlar aracılığıyla toplumun tüketmeden üretmesi, egemen sınıflara hizmet etmesi, alt sınıfların ihtiyarlayana kadar durmaksızın çalışması istenir. Toplum zorla, hayatını başka türlü sürdürebileceği etik ve estetik oluşumlardan uzak tutulur; apolitik bir sürü toplumu yaratılmaya çalışılır.

Ezilen sınıfların ekonomik ve örgütsel mücadelesi sürdükçe devletin sosyalleşmesi artar. Ama kapitalizmin otoriter ve karanlık burjuva etiği de kendi ayakta kalma ve kendini yeniden üretme pratiğini yaratır: piyasaya çıkmak isteyen kara paranın, karanlık güçlerin görünmeyen yüzü olarak savaş ekonomisi ve uyuşturucu ekonomisi. Piyasaya sürülen nakdi geri toplamak için her türlü gayrimeşru girişime başvurulur; ekonomik güç kullanılarak devletin koyduğu yasalar çiğnenir, kendi çıkarlarına uygun yasaların çıkması için yasama gücü kolayca baskı altına alınır.

## Devletin demokratizasyonu

Devlet; aşiretin içinden çıkan reisin benliğinde, serfin üzerindeki derebeyinin keyfiliğinde, köylü ya da şehirleşen ülkelerin imparatorluk bünyesinde örgütlendi. Monarşiler ve imparatorluklar çözülünce monarşilerin yerini oligarşik örgütlenmeler almaya başladı.

Devlet önce katmanların arasında filizlendi, sonra sınıfların içinde gelişip yetkinleşti. Katmanların arasında, onların ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde gelişir; kendini ve çevreyi yönetme işini üstlenir. Bunu da hep birileri adına yapar: Önceleri aşiretin korunması ve esenliği adına, sonra totemin yüceltilmesi ve korunması adına; sınıflı toplumların ortaya çıkışıyla ilahi dinler adına; kapitalist çağda ise millet adına belli bir zümrenin ya da sınıfın korunmasını, gözcülüğünü üstlenir; bunu ideolojilerle kurgular ve kolluk gücüyle destekler. Her birinde devlet, içinden çıktığı aşiretin, beyin ya da sınıfın hizmetinde çalışır.

Kapitalizm milli sınırları aşınca daha muğlak bir "halk" kavramı ve onun adına bir demokrasi ideolojisi öne çıktı. Kapitalizm, kendi kurduğu tabakanın ekonomik gücüne ve sosyal gelişmişliğine göre otoriterlikten totaliterliğe, kısmi özerkleşmeye kadar devleti kendi koyduğu yasalara bağlar ya da onları yıkıp yeni yasalar koyar. Her sınıf devletini kendi ekonomik ve sosyokültürel karakterine göre biçimlendirir; devlet yönetimi de talip olduğu şeyin karakterine bürünür. Nazizm Germenizmin tohumlarından yeşerdi; Germenizmin dünyayı yönetme arzusu olmasaydı Hitler'i yaratamazdı.

## Hiçbir sınıflı sistem tam iyi değildir

Marksizmin ve Leninizmin temsilcilerine, yani Doğu Bloğu düşünürlerine göre insanların içinde yer aldığı sosyoekonomik ilişkiler ne kadar iyiyse insanlar da o kadar iyi, ne kadar kötüyse o kadar kötüdür.

Oysa hiçbir ekonomik sistem, hele sınıflı toplumlarda — bu bir proletarya devleti de olsa — ne tam iyidir ne de tam kötü. Çünkü sınıflar toplumu kendi ufuklarının sınırları içine hapseder. Bu yüzden devlete ve baskıcı bir devlete ihtiyaç duyar; halka karşı kullanılan bir yedek orduyu, polisi her zaman canlı tutar. Sınıflar her zaman bir tahakküm aracına sahip olmak ister. Proletarya bütün toplumu proleterleştirirken mülkiyeti sahiplenmeyi devlete bırakır; devletin baskıcı karakterinin yanına sınıfsal olmayan bir özellik ekleyerek devleti bir kral ya da sultan gibi kapitalist yapar. Kral ne kadar kapitalistse devlet de o kadar kapitalist olur; bu da devleti yönetenin karakterine ve benimsediği ideolojiye bağlıdır.

Kapitalist devlet ise toplumu hem proleterleştirir hem de işsiz proleterler aracılığıyla işçileri birbiriyle rekabet ettirir; proleteri kendi sınıf karşıtına değil, başka bir proletere karşı getirir. Hem az adamla çok iş yapar hem de yedeğini hazır tutar; proleteri sefilleştirir. Bu yüzden devlet proletaryayı ve onun başkaldırısını zapturapt altına almaya çalışır. Sosyalist devlet ise bütün düşünürleri "kapitalizm heveslisi", "sapma", "geri dönüş heveslisi" diyerek zapturapt altına alır.

Her iki toplum da polise ihtiyaç duyar, çünkü ikisi de toplumu proleterleştirir. Biri, artı emeğin kendi

kapitalistine daha çok dönmesi için proleterleştirir; öteki, devletin başında olanların artı emeği kendi düşünce ve eylemleri doğrultusunda serbestçe kullanması için. Demek ki iki düzende de artı emeğe başkaları el koyar; yalnızca harcama alanları ve harcayanlar farklıdır. Birinde proletaryayı yaratan burjuvazi, artı emeği kendi sınıfını ve devletini ayakta tutmak için kullanır; ötekinde artı emeğe devlet ve onu yönlendiren parti el koyar.

Ama devlet bugüne kadar üst sınıflara hizmet etmiş, kafa emeğiyle biçimlenen sınıfların bağlaşıklığında doğmuştur. Proletarya ise el emeği ağır basan, yönetme ve egemen olma kabiliyeti hiç gelişmemiş son ezilen sınıftır. Bu yüzden devleti, ister eski hâliyle ister proleter hâliyle, denetlemesi zor olacaktır. Tarihte toplumu proleterleştiren sınıf burjuvazidir; ama toplumu bütünüyle proleterleştiren sol parti ve devlet oldu. Toplumun bütünüyle proleterleşmesi onun eşitlenmesi, dolayısıyla özgürleşmesi demek değildir.

## Sınıfsal özgürlük, insana ait özgürlük

Sınıfsal özgürlük, yöneten sınıfın kölenin, serfin ve en son proleterin kol emeğine sahip olarak üretimi kendine mal etmesi ve artı emeği istediği gibi kullanmasıdır.

Gerçek anlamda insana ait özgürlük ise emekle üretilen şeyleri üretenin kendisinin tüketmesidir. Emekle üretilene emekçinin değil, yönetenlerin ya da mülk sahiplerinin el koyup onun sevk ve idaresini üstlenmesiyle elde edilen özgürlük, sınıfsal özgürlüktür. Yönetici ne kadar iyi olursa olsun, hatta proletaryanın içinden gelsin, iyiliği ancak

ömrüyle ve kişisel çabasıyla sınırlıdır. Modern sınıflardan önce de krallar ve sultanlar yönetiyor, zenginliği topluma onlar bölüştürüyordu; içlerinden en adili de çıkıyordu, en kıyıcısı da. Üstelik aynı anadan, aynı babadan, aynı aileden ve aynı sınıftan gelmek de iyi ve samimi yönetmeyi garanti etmez.

Ancak proletarya — dahası köle — kendi kendini inkar ettiğinde hem devlet hem proletarya biçim değiştirecektir. Proletarya işini ve üretimi sahiplendiğinde sermaye faiz, mülk de kira bedeli dışında kendi tarihsel çizgisine dönecek; insanlığın köleleştirilmesiyle esaret altına alınan emek ve emekçi özgürleşecektir. Yoksa proletarya proleterliğini sürdürdükçe, ekonomik ve sosyal sistem ne kadar iyi olursa olsun — iyilik hem göreceli hem de bir karakter meselesidir — köleliğe, yani zorunlu çalışmaya mahkûmdur. Kendi ürettiği fazlayla kendine boş zaman yaratamaz, o zaman içinde sanatını üretemez. Kendi emeğine sahip olamadığı için ürettiği kadar bile özgürleşemez; tersine, ürettiği kadar ezilir ve ücretli köleliğe devam eder.

## Bahar ve yaz

Mesele ekonomik ve sosyal ilişkilerin iyiliği değildir. Sınıflar ortadan kaldırılır; Doğu'nun köylü, Batı'nın köleci geçmişinin ötesinde sanayi üzerinde gelişen üretim, kafa ve kol emeğinin yeteneğine ve çalışmasına göre daha çok ücretlendirilir; para faizle, mülk kirayla değerlendirilir; üretimi yaratan ve paylaştıran emek olur. Ekonomi böyle kurgulandığında ilişkiler iyi olmak zorundadır. Çünkü bir

sınıfın, yöneticilerin ya da liderin iyi niyetli çabalarıyla biçimlenen iyilik, tarihin bazen batan bazen geri dönen bahar güneşi gibidir. Tarih kendi ürettiği meyveyi kendisi yemeye başladığında yaz gelecektir. Yazın gelmesi, baharın kurgusunu sınıflı toplumların eline bırakmadan, tarihin kendini yeniden kurgulaması demektir; bugüne kadar tarih baharı el yordamıyla, doğal koşullar içinde kendi yolunu bularak yaşadı.

## Hizmet devleti

Sınıflar ortadan kalkıp sömürünün yerini paranın, mülkün ve emeğin tam karşılığını alması alınca devlet de bir sınıfa hizmet eden değil, toplumu düzenleyen bir yapıya dönüşecek; bugünkü kamuoyunu oluşturan meselelerin özüne cevap arayan birimlerden oluşacaktır. O dönemin toplumunun ihtiyaçlarına göre biçimlenecek; bildiğimiz anlamda egemen sınıfa değil, bütün topluma hizmet edecektir. Zenginlik emekle ortaya çıktığı ve onu birikime dönüştüren paraya ve mülke çalışanlar da sahip olabileceği için hem çalışma özgürlüğü hem de çalışanların özgürlüğü ortaya çıkacaktır.

Çalışanlar ezilmediği, yani çalışmalarının karşılığını aldığı ve başka egemenler artı emeklerine el koyamadığı için, mülk sahipleri bireyi en yüksek ücreti verse bile köle olarak kullanamayacak. Sefilleşen bir toplumu dizginleyecek polis gücüne ve polis devletine gerek kalmayacaktır. Çalışanlar artı emeği kendileri bölüştüğü için bugün kamudan ve sosyal devletten beklenen pek çok hakkı kendileri için kendileri sağlayacaktır. Devlet ancak

büyük kamusal işler için var olmaya devam edecek. Bu da devletin sınıfsal karakterini ortadan kaldıracak; bürolarda hizmet eden atanmış bürokratların yerini halk için çalışan, özerk ve doğrudan seçilmiş kişiler alacak. Devlet otokratik tarzdan otonom, özerk bir tarza geçecek; eski yöneticinin güdümündeki atanmışlar değil, seçilmişlerin kamu gücü olacaktır. Egemenlerin atadıkları değil, seçenlerin denetimindeki bir kamu gücü toplumun ihtiyaçlarına cevap verecektir.

## Seçmek ve seçilmek

Tarih, seçmek ve seçilmenin bir ekonomik güç meselesi olduğunu gösterdi. Ekonomisi olmayan kişinin seçimi göstermelik olmaktan öteye gidemez. Çünkü seçilenler ya da atananlar vergiyle yaşar ve vergiyi verene, maaşını ödeyene hizmet eder; kimin ekmeğini yerse onun kılıcını sallar. Seçilmiş kişinin ise onu atayan bir sahibi olmadığı için seçenlere karşı sorumlu olacak; kendisini seçenlere, dolayısıyla kendisi gibi olanlara hizmet edecektir. Atayanların yönetim tarzı ise merkeziyetçi olduğundan bütün birimler birbirini denetim altında tutar.

Yeni emek toplumunda proletarya ve kölelik olmayacak; bu toplum bir köy değil, sanayi ve kültür toplumu olacaktır. Hem örgütlenmesini hem de adil bölüşümü sağlayacaktır. Adil diyorum, eşit değil; çünkü kimse eşit emek veremez. Toplum kendini yönetmek için seçtiği kişileri geri çağırabilecek; ama bunu işten atma, kovma ya da işsiz bırakma biçiminde değil, kendi özerk yapısı içinde yapacak. Yöneticisini alt kademeye indirip başka birini

seçerek yenilenecek; yöneticisini işsiz ya da suçlu olarak atıl bırakmak yerine kendi kendini yenileme yeteneği kazanacaktır.

## Devlet zenginleşir, proletarya yoksullaşırsa

Proletarya yönetenlere ne kadar karşı çıkarsa çıksın, ayaklar altında ezilir de devletin sesi çıkmaz; çünkü proletarya devleti doyurmuyordur. Bu yüzden devlet yıkılmaz, proletarya yıkıma uğrar. Yıkılan devletler ise proleterleştirdiği toplumu büsbütün sefilleştiren ülkeler oldu. Bu devlet kapitalisti ülkeler, güçlü kapitalist ülkelerden önce, kâğıttan kaplanlar gibi yetmiş yıl sonra iskambil kâğıdı gibi devrildi. Kapitalizm buhranlarla, krizlerle ve şiddetin içinde, savaşlarda yıkılıp yeniden kuruldu; proleter devlet ise savaşmadan, proletaryanın karşı çıkmasıyla, ilk grevlerde çok daha hızlı yıkıldı. Çünkü devlet zenginleşirken proletarya yoksullaşmıştı.

Adil olmayan, haksız bölüşüm zoru doğurur; zor şiddeti, şiddet de devleti. Şiddetsiz zor yoktur. Bölüşümün adil olduğunun meşrulaştığı ve kanıksandığı yerlerde ise polis, yani halka karşı zor ve şiddet, bu kadar büyümedi. Osmanlı gibi fetihçi toplumlar hem kendi adaletlerini meşrulaştırıp kanıksattılar hem de toplumun yönünü dış düşmana çevirerek içerideki haksız bölüşümden doğan düşmanlığı savaşla yatıştırıp savaş ganimetiyle yumuşatmaya çalıştılar. Hem fetih hem de köylünün kendilerine iyi hizmet etmesi için İslamiyet'i iyi kullandılar. İslamiyet, Hıristiyanlık gibi devletlerin üstünde değil, onun iktidar ortağı olarak erkin hizmetinde var oldu.

Bu nedenle sosyal ve ekonomik ilişkilerin iyiliği, ne pahasına olursa olsun yumuşamayı (detantı) sağlayacak bir artının bölüşüme sokulmasına bağlıdır. Fetihçi toplumlar bunu yaparken Avrupa'da fetihlerin ortaya çıkmaması toplumları yumuşama zeminine sokmadı. Roma'dan sonra parçalanan küçük devletler ve derebeyleri birbirleriyle bağlaşıklar kurdu, hatta Hıristiyan papazların önderliğinde Doğu'yu fethe yöneldi. Ama Haçlı ordusu Kudüs'e vardığında muzaffer bir ordu değil, hedefe ulaşabilmiş küçük bir azınlıktı; ordu dağılmıştı. Batı'nın kralsız fetih savaşı ganimet yaratamadığı için toplumda yumuşama da yaratamadı. Zayıfların çokluğu güçlüye karşı ittifakı zorunlu kıldı; güçlü olan da bu ittifakı kırmaya çalıştı. Her ittifak karşı ittifakı doğururken çatlakları da içinde taşır; bu yüzden ittifaklar uzun ömürlü olmadı, mutlak zafer de hiçbir zaman tam olmadı.

## Batı'da din, eğitim ve devlet

Batı'nın coğrafyasında Asya'daki gibi uzun bozkırlar, Küçük Asya ve Güney Asya gibi yol güzergâhları yoktu; Doğu gibi doğal zenginlik yaratacak bir iklimi de yoktu. Bu hem yoksulluğunu hem de dar bir bölgeye sıkışmasını açıklar. Doğu'da zenginliğin içinde yol gösteren Buda ve Konfüçyüs gibi bilge düşünürler vardı; Batı'da yoktu. Hem tek tanrılı hem çok tanrılı dinleri taşıyan Batı, pek çok kavmin ve barbarın akınlarıyla parçalandı. Roma sonradan devlete monte ettiği Hıristiyanlığı bayrak yaparak bütün toplum üzerinde baskı kurdu; Roma'dan geriye Hıristiyanlıktan başka bir şey kalmadı. Bütün ülkeleri birleştiren Hıristiyanlık kendini Roma'nın mirasçısı saydı.

Ama ordusuz ve kralsız bu mirasçı bir kral yaratamadığı gibi bir ülkeyi zenginleştirecek bir ideoloji de yaratamadı; tersine, krallara karşı durabilecek ve onlar olmadan ordular kurabilecek kadar güç kazandı. Buna rağmen Batı zenginlik yaratamadı; Yüz Yıl Savaşları ve bölgesel savaşlarla yıprandı.

Batı'nın deniz aşırı fetihlerle zenginleşmesi Roma'nın mirasından değil, Helenizm üzerine kurduğu düşünce ve devlet yapısındandır. Batı, Büyük İskender gibi Doğu'yu fethe çıkmadı; Akdeniz'i fethederek deniz ticaretini öğrendi. Bu, adalarda kurulu Helen dünyasında zaten vardı.

Roma'nın Hıristiyanlığı önce öldürüp sonra devlet dini yapması, dinin kapsayıcı ve yayılmacı karakterini orduyla birleştirememesine yol açtı. İslamiyet ise hem orduyu hem devleti yönetmeye talip oldu; ikisi iç içe geçti. Sonradan diriltilmeye çalışılan Hıristiyanlıkta on iki havari on iki farklı ideoloji yarattı. Havarilik devletin içinde doğduğu için kendisinin ordusu ve devleti olmadan ordu ve devlet yönetmeye kalktı. İslamiyet'in peygamberi ise hem devleti kurdu hem ordu üzerinde hâkimiyet kurdu; cihatla, yani savaşarak ideolojisini ve pratik kurumlarını geliştirdi. Hıristiyanlık bu pratik yeteneğe sahip olmadığı için ancak gezginci misyonerlerle yayılabildi. Papazların kişisel çabaları ve açtıkları okullarla, fetih değil eğitim yoluyla yayıldı. Hıristiyanlık savaşçı fetih üzerine değil eğitim üzerine kurulduğu için her şehirde, her sitede kendi okulunu açtı; bu okullar zamanla Hıristiyan eğitimine alternatif oluşturdu. Üniversiteler böyle doğdu.

Doğu'da medreseden başka bir eğitim kurumu, din dışı (laik) bir eğitim yoktu. Batı'da ise din devletle birleşemedi; büyük bir imparatorluk kurulamadığı için imparatorun cihanşümul karakteri ilahi bir dini kapsayamadı ve Hıristiyanlığı etkisi altına alamadı. Hıristiyanlık gezgin papazları ve misyonerleri aracılığıyla Uzak Asya'ya kadar yayıldı. Osmanlı ya da Araplar ise dini orduyla ve devlet kurumlarıyla yaydı; kurumsal pratiklerden yararlanarak birbirlerini beslediler ve Ortaçağ'da imparatorluğu ayakta tutabildiler. Uzak Doğu ise Buda ve Konfüçyüs gibi bilgelerin ışığında devletlerini ve zenginliklerini korudu.

## Doğu'da bilim neden geriledi?

Ortaçağ'da İslam toplumlarının dinî eğitimi Helen ve İskenderiye kültürünün gelişmesine katkıda bulundu. Pozitif bilim beylikler döneminde İslamiyet'in içinde biraz hayat buldu. İbn Sina, İbn Rüşd ve İbn Haldun dönemlerinde bu düşünürler İslamiyet'in etkisinden kurtulmadan pozitif bilimi İslam'ın içinde yaşattı; kendi skolastiklerini pozitif yönü ağır basan bir biçimde kurdular. Ama bilime hoşgörülü ve saygılı beylikler ve sultanlar ortadan kalkıp fetih yeniden öne çıkınca İslamiyet ve onunla birlikte bütün Doğu ve Orta Doğu pozitivizmden koptu. Gazzâlî skolastiğiyle kendi skolastiğini bile tam oluşturamadan İslamiyet'in yayılmacı karakteri öne çıkarıldı. Devlet ve orduyla birlikte doğduğu için devlet İslamiyet'i, İslamiyet de devleti kullandı; İslamiyet devletle birlikte genişledi. Bu yüzden misyoner tipi bir yayılmacılık olmadı.

Din ve devlet işleri ayrı olmadığı için din dışı, pozitif eğitim ancak devletin izin verdiği kadardı; savaş sanayisine yarayanlar dışındaki bütün bilgi din ulemasının eline bırakıldı. Bütün bilimler birbirini zenginleştirir; bu yüzden her bilim ötekinin sınırlarında kendini aşamadı. Pozitif bilgi metafizik bilginin boyunduruğunda kaldı; bir zaman sonra da "yıldızlarda melekleri gözetliyorlar" denilerek rasathane kapatıldı. Devlet, beylik değil imparatorluk ölçeğinde örgütlenecek kadar bereketli topraklara ve savaşçı bir millete, Türklere dayanarak din ile devletin birbirini beslemesini sağladı; fetihler döneminin dünya aktörlerinden biri olabildi. Ama dünyada pozitivizm kazanıp fetih ekonomisinden sanayi ekonomisine geçilince, din dışı bir eğitim kurumu olmayan Doğu büyük bir çöküş yaşadı. Din ve devlet ayrılmadıkça din ne düşüncede ne bilimde toplumun yakasını bırakır.

## Monarşiden oligarşiye

Devletin demokratikleşmesi, sınıfın devletin işleyişine duyduğu ihtiyaca göre biçimlenir. Sınıflar ve sınıflardan önce tarım ve hayvancılıkla geçinen bütün toplumlar kendi hegemonyasını kurar. Bu toplumlarda örgütlenme aile içinde, soya bağlı olduğu için sınıflı toplumlardaki gibi değişen ve yenilenen bir karakter değil; aileyle büyüyüp o ailenin karakterine bürünen monarşik bir devlet doğar. Sınıflar belirince seçme ve seçilme ortaya çıkar; monarkın yanına oligarşi gelir ve sınıf, devletin bir keyfilik devleti olmadığını kanıtlamaya çalışır. Monarklar ortadan kalkınca oligarşik yönetim ve seçilmişlerin totaliterliği gündeme

gelir. Bunu da toplumu yöneten üst kapitalistlerin ihtiyaçları biçimlendirir.

## Destek ve köstek devleti

Devlet kendini, ona vergi veren, onu finanse eden ve ayrıca bürokratı doğrudan destekleyen, ona hediye veren bireyin ya da zümrenin hizmetine sunar. Kendini birilerinin hizmetine sunduğu anda ötekilere hizmet etmez; birilerine destek, alt sınıflara köstek olur. Sınıflı toplumda devlet desteklerle kösteklerin bağlaşığıdır; ikisini birlikte kullanır. Bölüşümün başındakilere destek ve hizmet sunar; ekonomisi zayıf, bölüşümden uzak sınıflara ve katmanlara ise köstek olur, hizmet dışı işlemler uygular.

Devleti ayakta tutan, talan ekonomisi ve bugün bölüşümün başında duran burjuvazidir; devlet ona hizmet eder. Çünkü devlet son tahlilde bir hizmet zümresidir; ordusuyla da sınıflı toplumun her şeyine hizmet eden bir konuma geçer. Devlet, aristokrasinin, yani rantiyenin ve faizci ile artı emeğe el koyan sanayici kapitalistin hegemonyasında sürdüğü için destek ve köstek rolünü sürdürür.

Hegemon bir sınıfın yerine emek mülkiyetiyle üretim yapıldığında kölelik ortadan kalkar. Ezilen bir tabaka ya da sınıf, isyan eden ya da başkaldıran olmayacağı için kösteğe de ihtiyaç kalmaz. Emek verenin artı emeğine el konulmadığı, kösteklenecek bir alt tabaka ya da alt sınıf bulunmadığı için devletin destek ve hizmet yüzü öne çıkar; devlet bütün topluma hizmet eder hâle gelir. Kimse başka bir insanın sırtından geçinmeye çalışmadığı için devlet bir destek ve köstek devleti değil, bir hizmet devleti

olur. Bu da bildiğimiz anlamda bir devlet olmayacaktır; köstek karakterini yitirip topluma hizmet eden yeni devlet, eski devlet olmayacaktır.

Sivil toplum kuruluşları toplum adına hizmet ederken bu iki yüzlü, köstek ve destek karakterini taşımadığı için devlet de kendini yasalarla bağlayacak ve yasalar çerçevesinde hizmet edecektir. Çünkü bütün toplum ekonomik güce sahip olacak, bütün çalışanlar bölüşümü kendileri yapacak ve hizmet talep etme hakkını kazanacaktır. Eski ceberut devlette ise devlet hizmet etmez; ekonominin isteklerine göre, açık ya da gizli biçimde kendine ayrıcalıklı hizmet edeni ödüllendirir. Bölüşümün başında değil en altında kalan emekçiler, açık ya da gizli bir ekonomik güçleri olmadığı için, ayrıcalıklı hizmetin gerisinde kalır ve desteğin karşıtı olan köstekle karşılaşır. Devlet ya da bürokrasi hangi tabakanın ya da sınıfın ekonomik yapısı üzerine kuruluysa ona hizmet eder, ona ayrıcalıklı destek verir.

Devletin öteki yarısı da bu hizmetleri koruma altına alacak ceberut devleti yaratmaya çalışır. Hegemon sınıf bölüşümü ne kadar çok kendine yönlendirirse o kadar güçlü bir polis devleti yaratmak zorunda kalır.

Dünkü ve bugünkü devlet, halka belli kayıtlar ve şartlar koyarak kamuyu belli bir düzeyde tutmaya çalışır; devletin meşruiyet kazanması budur. Bu, bir anlaşma ya da sözleşme olarak nasıl adlandırılırsa adlandırılsın, iktidarı eline alan bürokrasi ekonomik gücü olana hizmet eder. Ekonomik gücü olmayan sınıfın ise devleti yoktur; yalnızca üstüne baskı yapan, cebir kullanan bir devlet vardır. Devlet

ekonomi ve ekonomik güç olmadan var olamayacağına göre, devlet öncesi sınıfsız toplumda doğal ekonominin doğal paylaşımı vardı.

## Aileden devlete

Köylü ekonomilerinde büyük aile başrol oynar; cinsiyet ve yaş, tahakkümün nedeni olur. Ekonomik güç ve yaş belirleyicidir. Köy toplumu töreye dayalı sözlü bir anlaşmayla bölüşümü sağlayarak devletsiz yaşamayı sürdürür. Köy ekonomisi aşılınca, zanaatlar gelişip basit köy ekonomisi çiftlik, zanaat da atölye aşamasına gelince aile, kendi içindeki emeğin dışında başka emeklere ihtiyaç duyar. Ailenin cinsiyete ve yaşa bağlı tahakkümü, aileye bağlı köle emeğini doğurur; tahakkümün hedefi artık köle emeğidir. Aile, kendi dışında başka birliklere ve örgütlenmelere ihtiyaç duyar. Aşiretler, beylikler ve derebeylikler hep aile ekonomisine bağlı olarak gelişir. Hepsi ailenin iyi ya da kötü yönetmesine ve kurumsallaşmayı, bürokrasiyi iyi kurgulamasına göre Doğu'da imparatorluklar, Batı'da siteler yaratır. Krallığın babadan oğla geçmesi de aile tahakkümünün eseridir.

Sınıflar ortaya çıkınca köle, serf ve proleter; egemen sınıfın emek ve üretim araçlarının gelişmesiyle birlikte birbirini geliştirip ilerledi. Devletin ortadan kalkması diye bir şey söz konusu değildir. Söz konusu olan, tarih içinde sınıfın ihtiyaçlarına göre belirlenen devletin yerine, bütün toplumun ekonomik güç kazanmasıyla toplumun ihtiyaçlarına cevap veren bir devletin ortaya çıkmasıdır. Bu devlet, bugünkü sivil toplumla birlikte gelişip onunla

ekonomik olarak bütünleştiğinde gerçek tarihsel görevine oturacaktır. Tarih her kurumu, ekonomiyi yürütmesi ve kendisi için aktarma yapması için kendine göre düzenler.

## Sivil toplumun ekonomik gücü

Sivil toplum, ekonominin dışında laf üreten merkezler ya da kamuoyu oluşturan bir gazete ilan panosu değildir. Kamuoyunu medya oluşturur; medya da kimin elindeyse onun gözüyle kamuoyu yaratır. Kamuoyu derken kamunun görüşü anlaşılmasın. Ekonomik yüz, üretimdeki insanların prototiplerinden farklısını göremez; çünkü sistem merkeziyetçilikle tek tip bürokrat ve tekniker yetiştirir.

Bu yüzden ekonomi dışı sayılan sivil toplum örgütleri ekonomik bir güce dönüşebilir. Örneğin barolar, avukatların birlikteliğini ekonomik bir güce dönüştürerek devletin tek yönlü adalet sistemini toplum adına dönüştürebilir. Mimar ve mühendis odaları gibi teknik odalar, birer ekonomik kuruluş olarak devletin sınıfa hizmet eden tavrına karşı hem kendilerine hem bütün topluma hizmet edip devletin bayındırlık işlerine alternatif oluşturabilir. Sendikalar ekonomik birlikler kurarak köle ekonomisini ortadan kaldırabilir.

Daha önce de söylediğim gibi, emeğin alınıp satılması tamamen yasaklanır, mülk sahibinin ailesi dışında kimseyi çalıştıramayacağı, yani köle yapamayacağı kuralı konursa, proleterlerin ön birikimleriyle, kendi kendilerini sömürmeden, hiçbir sınıflı ekonominin yıkamayacağı özgür emekçiler birliği kurulabilir. Bunun için çok büyük bir sermaye bile gerekmez. Mütevazı bir birikimle,

herkesin yeteneğine ve çalışmasına göre pay aldığı ve kalan birikimin ortak ve eşit mülk olarak her hanenin hesabına yazıldığı bir düzenle ekonomik devrim yapılabilir.

Ekonomik devrimle proleter ya da köle emeği kalmayacağı için tahakküm edilecek bir sınıf da olmayacaktır. Herkesin ekonomisi beceriye ve çalışmaya dayanacağı için herkes ekonomik güce erişecek; hem devletten hem de hizmet veren öteki kesimlerden gereken hizmeti alabilecektir.

Proletaryanın ekonomisi ise yalnızca kısıtlı bir ücrete ve patronun inisiyatifindeki ikramiyeye dayanır. Bu yüzden proleter hem devletin kamu adına sunduğu sınırlı olanaklarla yetinmek zorunda kalır hem de kısıtlı ücretiyle hizmet satın alamaz. Ücretin sağladığı kısmi özgürlük, eksik bir özgürlüktür ve gerçek bir özgürlük değildir. Emekçi hem yetenekli hem çok çalışkan olsa da tam özgürleşemez. Emeği satın alan mülk sahibi ise fazla emek harcamadan daha çok zenginleşir; zenginliği hem ona daha çok hizmet hem de saygınlık kazandırır. Kendisinin olmayan artı emekle zenginleşip kendisinin olmayan bir özgürlüğün sahibi olur.

## Yeni devlet

Vergilerle büyüyen hantal, bürokratik ve merkeziyetçi devletten; hizmet veren kurumların ortaya çıktığı, toplumun ekonomik güce eriştiği, ödediği vergilerle istediğini alabildiği yeni bir devlete geçilmelidir. Bu devlet de çalışmasına ve hizmetine göre, hizmeti verdiği anda karşılığını alır. Böylece vergilerle eziyet eden bir devlet yerine çalıştığı ve hizmet ettiği kadar var olan bir devlet

hüviyetine bürünür; bürokratik merkeziyetçiliğin yerine devletin çalışıp üretmesine ve topluma hizmet etmesine dayanan bir yapı gelir.

Bu, devletin bütün kurumlarında uygulanması gereken bir tarz değildir. Devlet, kamunun doğrudan hizmetini gerektiren, uzun vadeli öngörüleri biçimlendiren kurumları için yine vergiyle yaşayacaktır. Ama toplum bir hizmet istediğinde bu, öteki sivil toplum kuruluşlarının ya da emek birliklerinin hizmetlerinin karşılığını almasına benzeyecektir. Devlet burada yalnızca yöneten değil, geleceği kurgulayan bir yapı olarak gelişecek; büyük sivil toplum örgütlerinden biri olacaktır. Böylece hem sivil toplum hem kamu gücü olarak tahakkümsüz bir devlet ortaya çıkacaktır. Devlet yine büyük bir örgüt olarak ekonomi dışı yapısını sürdürecek; ama sivil toplum örgütleri ve emek birlikleriyle birlikte hüküm sürecek ve yönetecektir.